

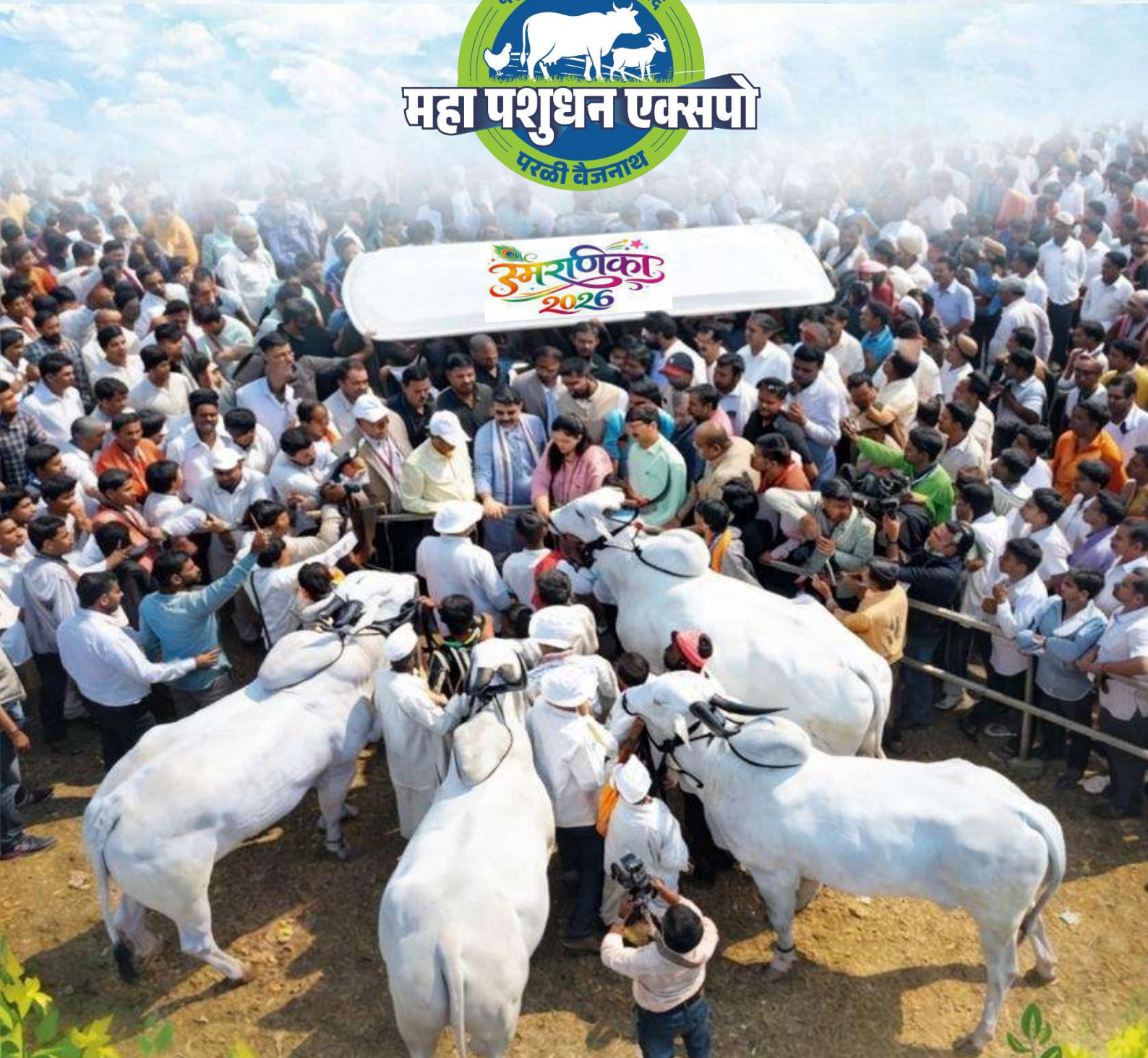
महापशुधन वार्ता

वर्ष १ ले, अंक ११ वा, मार्च-२०२६

महा पशुधन एक्सपो

डिजिटल ई-मासिक

महापशुधन वार्ता

वर्ष १ ले, अंक ११ वा

मुख्य संपादक

डॉ. देवेन्द्र गीता सुरेश जाधव

सहआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय
(पशुधन व नियोजन) पशुसंवर्धन आयुक्तालय,
महाराष्ट्र राज्य, औंध, पुणे-४११०६७

सहसंपादक

डॉ. प्रशांत प्रमिला दयाराम भड

उपआयुक्त पशुसंवर्धन, तथा सदस्य सचिव
महाराष्ट्र गोजातीय प्रजनन नियमन प्राधिकरण,
पशुसंवर्धन आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, औंध,
पुणे-४११०६७

संकलन, संपादन, मांडणी व सजावट:

श्री. संतोष ताराबाई शिवराम पवार,
पशुधन पर्यवेक्षक 'महापशुधन वार्ता' कक्ष,
पशुसंवर्धन आयुक्तालय, औंध, पुणे-६७

पत्रव्यवहारासाठी पत्ता :

महापशुधन वार्ता कक्ष
पसं-१३, पशुसंवर्धन आयुक्तालय,
महाराष्ट्र राज्य,
औंध, पुणे - ४११०६७

020-25690484

Email:

mahapshudhanvarta@gmail.com

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

पशुसंवर्धन आयुक्तालय,

महाराष्ट्र राज्य, पुणे - ४११०६७

पशुसंवर्धन विभाग

मागील अंक वाचण्यासाठी भेट द्या

dahd.maharashtra.gov.in

अथवा स्कॅन करा

या अंकातील लेखांमध्ये व्यक्त करण्यात आलेल्या मतांशी संपादक व पशुसंवर्धन विभाग सहमत असेलच, असे नाही (पुणे न्यायकक्षेत).

विशेष संपादकीय

डॉ. देवेंद्र गीता सुरेश जाधव

सहआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय
(पशुधन व नियोजन) पशुसंवर्धन आयुक्तालय,
महाराष्ट्र राज्य, औंध, पुणे-६७
तथा,

मुख्य संपादक:

'महापशुधन वार्ता' डिजीटल ई-मासिक

परळी वैजनाथच्या पावन भूमीत 'महापशुधन एक्सपो - २०२६' या अखिल भारतीय पशुपक्षी प्रदर्शनाचे भव्य आयोजन यशस्वीरीत्या संपन्न झाले. ३२ एकरांच्या विस्तीर्ण परिसरात आयोजित हे भव्य प्रदर्शन केवळ एक कार्यक्रम नव्हता, तर आपल्या पशुपालक बांधवांच्या समृद्धीचा एक नवा अध्याय परळी वैजनाथच्या भूमीत लिहिण्याचा आपला सामूहिक प्रयत्न होता, ज्यात आपण यशस्वी झालो.

अतिशय मर्यादित कालावधीमध्ये 'महापशुधन एक्सपो - २०२६' चे इतक्या मोठ्या प्रमाणावर नियोजन करणे, हे खरेतर आव्हानात्मक होते. तथापि, मा. मंत्री पशुसंवर्धन व पर्यावरण, श्रीमती पंकजा मुंडे, मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन., मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी वेळोवेळी केलेले मार्गदर्शन ऊर्जादायी ठरले. विभागाच्या नियोजनात्मक समित्यांनी तन्मयतेने केलेले काम व पशुपालकांनी दिलेला सकारात्मक प्रतिसाद, यामुळे हे प्रदर्शन मैलाचा दगड ठरले आहे. या प्रदर्शनाला सुमारे २.८ लक्ष पशुपालकांनी भेट दिली, जे विभागाच्या प्रभावी जनजागृतीचे प्रतीक आहे. या प्रदर्शनाच्या माध्यमातून ७७८ जातीवंत पशुधन एकाच छताखाली पाहण्याची संधी, पशुसंवर्धनाशी निगडित ३०० हून अधिक स्टॉल्स व पशुवैद्यकीय तज्ज्ञांचे विविध विषयांशी निगडित मार्गदर्शन, अशा बहुआयामी उपक्रमांचे आयोजन यानिमित्ताने करण्यात आले होते.

ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा कणा असलेल्या पशुपालन क्षेत्राला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देणे, ही काळाची गरज आहे. 'मुक्तसंचार गोठा' व 'पशुधन व्यवस्थापनाची पंचसुत्री' यांसारख्या आधुनिक संकल्पना आपल्या पशुपालकांना स्वयंरोजगाराच्या दिशेने निश्चितच प्रेरणा देतील. या एक्सपोमध्ये पशुसंवर्धनविषयक आधुनिक तंत्रज्ञानाबद्दल प्रात्यक्षिके दर्शवली गेली, तसेच पशुपालकांना विविध चर्चासत्रे व परिसंवादामार्फत प्रबोधित करण्यात आले.

'पशुपालनाची नवी दिशा, परळी प्रदर्शनाची नवी आशा!' हे ब्रीद सार्थ ठरवत, या प्रदर्शनाने पशुपालकांच्या मेहनतीला तंत्रज्ञानाची व शासकीय योजनांसह व्यवसाय व्यवस्थापनाची जोड मिळवून दिली आहे. उच्च उत्पादनक्षम जातीवंत पशुधनाची शान जोपासत असतानाच, दुग्धव्यवसायाला नवे परिमाण देण्याचे आमचे स्वप्न या आयोजनातून निश्चितच साकार होईल, याची आम्हाला खात्री आहे.

प्रदर्शनाच्या यशस्वीतेसाठी आवश्यक सेवा व सुविधांची उपलब्धता करून देणारे शासनाचे विविध विभागांचे अधिकारी, परळीच्या पावन भूमीत ज्ञानाच्या दीपस्तंभाशी पशुपालकांचे ऊर्जस्वल नाते जोडणारे महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाचे व्याख्याते व या प्रदर्शनाची यशस्वीता ज्यांच्या उपस्थिती व सहभागामुळे सुफळ संपूर्ण झाली, अशा सर्व पशुपालक व तज्ज्ञांचे पशुसंवर्धन विभागामार्फत मनःपूर्वक आभार.

'महापशुधन एक्सपो - २०२६' च्या यशस्वी आयोजनानंतर पशुसंवर्धन विभागाने पीपीआर लसीकरण कार्यक्रम व केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय पशुरोग नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत, राज्यात १३ फेब्रुवारी २०२६ ते २९ मार्च --

२०२६ या कालावधीत लाळ-खुरकूत लसीकरण फेरी-८ मोहीम स्वरूपात राबविण्यास सुरुवात केली आहे. या लसीकरण मोहिमेच्या यशस्वीतेसाठी पशुसंवर्धन विभागातील वरिष्ठ अधिकाऱ्यांपासून क्षेत्रीय स्तरावरील सर्व अधिकारी व कर्मचारी अविरत मेहनत घेत आहेत. केंद्र सरकारच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार लसीकरण झालेल्या पशुधनाची नोंद 'एनडीएलएम' या ॲपवर करणे अनिवार्य असल्याने, याकामी पशुपालकांनी पशुवैद्यकीय अधिकारी, कर्मचारी तसेच सेवादाता यांना सहकार्य करणे अपेक्षित आहे.

पशुसंवर्धन विभागाच्या माध्यमातून ग्रामीण महाराष्ट्राचे अर्थचक्र गतिमान करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाचे समयोचित सहकार्य पशुसंवर्धन विभागाला नेहमीच लाभले आहे. नुकताच शासनाने पशुसंवर्धनाच्या व्यवसायाला 'कृषी' व्यवसायाचा दर्जा दिला आहे. ही बाब राज्यातील अनेक पशुपालक व शेतकरी बांधवांसाठी दिलासा देणारी आहे.

राज्याच्या अर्थसंकल्पातही पशुसंवर्धनाच्या व्यवसायाला चालना देण्यासाठी अनेक महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यात आले आहेत. यामध्ये, पशुसंवर्धन व मत्स्यव्यवसायास 'कृषी समकक्ष' दर्जा दिल्याची महत्त्वपूर्ण बाब शासनाने उद्धृत केली आहे. पशुजन्य व मत्स्य उत्पादनात भरीव वाढ व रोजगार निर्मितीचे उद्दिष्ट, 'मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजना' सुरु करण्याचा मानस, राज्य व जिल्हा योजनांचे एकत्रीकरण करून पशुधन उत्पादनात स्वयंपूर्णता गाठण्याचा निर्धार, पशुसंवर्धन क्षेत्रातील महिला शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व मत्स्य व्यावसायिकांच्या विकासासाठी व पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी दरवर्षी भरीव तरतूद असणारी 'मत्स्यसंपदा योजना' राबविणार असल्याची घोषणा मा. मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांनी केली आहे.

एकूणच, सध्याची परिस्थिती पाहता पशुसंवर्धन क्षेत्रामध्ये रोजगाराच्या अनेक संधी आगामी काळात निर्माण होतील, अशी चिन्हे आहेत. राज्यातील सुशिक्षित नवयुवकांसाठी पशुसंवर्धनाचा व्यवसाय हमखास उत्पन्न देणारा शाश्वत स्वयंरोजगार असल्याने, युवकांनी या व्यवसायातून आपली आर्थिक उन्नती साधणे आवश्यक आहे. त्यासाठी पशुसंवर्धन विभागाच्या विविध आकर्षक योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी क्षेत्रीय स्तरावर सुरु आहे. अधिक माहितीसाठी नजीकच्या पशुवैद्यकीय केंद्रात संपर्क साधावा. तसेच, स्थानिक वातावरण, उपलब्ध संसाधने व उत्पादन विक्री सुलभता यांचा मेळ घालत युवकांनी आपल्या उद्योजकीय स्वप्नांची पूर्ती करावी, असे आवाहन पशुसंवर्धन विभागाच्या वतीने मी करतो.

या अंकात...

पशुसंवर्धन विभाग इन्स्टाग्राम पेजसाठी स्कॅन करा

- ❖ पशुधनाला केंद्रस्थानी ठेवून ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणार: मा.मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस
- ❖ महापशुधन एक्सपो-२०२६ ग्राउंड रिपोर्ट
- ❖ महापशुधन एक्सपो-२०२६: बीड पोलीस दलातील श्वानांची दमदार कामगिरी
- ❖ महापशुधन एक्सपो-२०२६: चर्चासत्रात तज्ज्ञांकडून पशुपालकांना मार्गदर्शन
- ❖ ग्रामीण भागात उद्योजक घडावेत यासाठी पशुपालनाला कृषीचा दर्जा : मंत्री पंकजा मुंडे
- ❖ महापशुधन एक्सपोमध्ये श्रद्धा ढवण व अरविद पाटील यांचा सन्मान
- ❖ मा. मुख्यमंत्री यांचे हस्ते 'मोबाईल डायग्नोस्टिक लॅबोरेटरी व्हॅन'चे पशुसंवर्धन विभागाकडे हस्तांतरण
- ❖ 'महापशुधन एक्सपो' मध्ये खिल्लार, देवणी, लाल कंधारीचा डंका
- ❖ महापशुधन एक्सपो- २०२६ प्रदर्शनात संकरीत पशुधनाचाही बोलबाला
- ❖ आत्मनिर्भर गोशाळा व नैसर्गिक शेती काळाची गरज
- ❖ मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजनेमुळे पशुपालकांच्या आर्थिक उन्नतीची नवी संधी : मा. मंत्री पंकजा मुंडे
- ❖ पशुसंवर्धन विभागातील रिक्त पदे लवकरच भरणार : मंत्री पंकजा मुंडे
- ❖ भटक्या कुत्र्यांचा प्रश्न केवळ निर्बीजीकरणाने सुटणार नाही; पशुवैद्यकांनी संख्यात्मक नियंत्रणासाठी ठोस उपाय शोधावेत: मा. डॉ. रामास्वामी एन.
- ❖ लाळखुरकत रोग निर्मुलन होण्यासाठी लसीकरण हाच प्रभावी उपाय
- ❖ लडाखमधील पशुधनासाठी महाराष्ट्राचा मदतीचा हात
- ❖ नंदुरबार जिल्ह्याच्या दुग्धविकास क्षेत्राला मिळणार चालना
- ❖ आर्वी गवळाऊ पशु मेळावा २०२६
- ❖ डॉ. सचिन राऊत यांना
- ❖ राष्ट्रीय स्तरावरील 'उत्कृष्ट सादरीकरण' पुरस्कार
- ❖ माध्यमांनी घेतलेली दखल
- ❖ पडेगाव येथे शेळीपालन प्रशिक्षण संपन्न; १४२ प्रशिक्षणार्थींचा सहभाग
- ❖ इंजिनिअरिंग ते आधुनिक वराह पालन
- ❖ महावितरणकडून वीजबिलात विशेष आर्थिक सवलत
- ❖ पशुप्रजनन क्षेत्रातील आधुनिक तंत्रज्ञान
- ❖ पशु आहारात वापरण्यात येणारी विविध चारा पिके व महत्त्व
- ❖ शेळी व मेंढीपालन: एक शाश्वत व फायदेशीर व्यवसाय
- ❖ पशुपालन, दुग्धोत्पादन व कृषिपूरक व्यवसायातील विकासाची दिशा
- ❖ डिजिटल पशुधन व्यवस्थापनाकडे आश्वासक वाटचाल

पशुधनाला केंद्रस्थानी ठेवून ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणार: मा.मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस

परळीतील 'महा पशुधन एक्स्पो' २०२६ ला मुख्यमंत्र्यांची भेट

बीड/परळी वैजनाथ : “आमची माय व आमची माती हेच आमचे खरे प्रेम आहे. ज्याप्रमाणे शिवशंभूच्या दर्शनापूर्वी नंदीला वंदन करण्याची आपली संस्कृती आहे, त्याच धर्तीवर पशुधनाला केंद्रस्थानी ठेवून आम्ही ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला अधिक बळकट करत आहोत. तंत्रज्ञानाच्या जोडणीतून हे क्षेत्र महाराष्ट्राला जागतिक स्तरावर दुग्ध उत्पादनात अग्रेसर करेल,” असा विश्वास मा. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी व्यक्त केला.

परळीतील अंबेजोगाई रस्त्यालगत ओपळे मैदानावर पशुसंवर्धन विभागातर्फे आयोजित तीन दिवसीय महापशुधन एक्स्पोच्या पाहणीनंतर मुख्यमंत्री फडणवीस बोलत होते. याप्रसंगी मा. पशुसंवर्धन मंत्री पंकजा मुंडे, आमदार धनंजय मुंडे, आमदार रत्नाकर गुट्टे, महाराष्ट्र गोसेवा आयोगाचे अध्यक्ष श्री. शेखर मुंदडा, पशुसंवर्धन विभागाचे सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन., आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे, विभागीय आयुक्त

जितेंद्र पापळकर, जिल्हाधिकारी विवेक जॉन्सन, प्र. मुख्य कार्यकारी अधिकारी विलास जाधव, महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. नितीन पाटील, पशुसंवर्धन विभागाचे अतिरिक्त आयुक्त डॉ. शीतलकुमार मुकणे, मा. मंत्री पशुसंवर्धन यांचे खाजगी सचिव मंदार वैद्य, अपर जिल्हाधिकारी अश्विनी सोनवणे, उपविभागीय अधिकारी अरविंद लाटकर, तहसीलदार व्यंकटेश मुंडे, सहआयुक्त पशुसंवर्धन (मुख्यालय) डॉ. शैलेश केंडे, सहआयुक्त पशुसंवर्धन (पशुधन व नियोजन) डॉ. देवेंद्र जाधव, सहआयुक्त पशुसंवर्धन तथा सदस्य सचिव गोसेवा आयोग डॉ. शामकांत पाटील, सहआयुक्त पशुसंवर्धन (पशुआहार) डॉ. सुनील पसरटे आदींसह राज्यातील सर्व विभागाचे प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन, सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन उपआयुक्त, पशुवैद्यकीय अधिकारी व कर्मचारी तसेच राज्यभरातून विविध जिल्ह्यातील पशुपालक बहुसंख्येने उपस्थित होते.

माय आणि माती हेच आमचे 'व्हॅलेंटायन'

"आजचा दिवस व्हॅलेंटायन डे म्हणून बाहेरच्या देशात साजरा केला जातो. अर्थात आमची संस्कृती ही माय व मातीशी नातं सांगणारी आहे. माय आणि माती हेच आमचे 'व्हॅलेंटायन' आहे. म्हणूनच व्हॅलेंटायन डेच्या निमित्ताने 'माय अन् माती' यांच्याशी पुन्हा नाते जोडण्यासाठी तुम्ही मला येथे निमंत्रित केले, त्याबद्दल मी आपले मनापासून आभार मानतो", असे प्रेरक प्रतिपादन मा. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी करताच उपस्थित पशुपालक व शेतकरी बांधवांनी टाळ्यांचा एकच कडकडाट केला. "हे प्रदर्शन केवळ एक सोहळा नसून, कोरडवाहू शेतीतील हवामान जोखीम कमी करण्यासाठी उचललेले एक धोरणात्मक पाऊल आहे. पिकांचे नुकसान झाले तर पशुधन हेच शेतकऱ्यासाठी आधार म्हणून काम करते. त्यामुळेच आम्ही गाईला केवळ धार्मिक महत्त्व न देता तिचे आर्थिक योगदान लक्षात घेऊन 'राज्यमाता' असा दर्जा दिला आहे."

तंत्रज्ञानाची कास: AI व एम्ब्रियो ट्रान्सप्लॉंट

दुग्ध व्यवसायातील तफावत मांडताना मुख्यमंत्री म्हणाले, "पंजाबमध्ये गाय १०-१५ लिटर दूध देते, तर आपल्याकडे २.५ लिटर. ही तफावत भरून काढण्यासाठीचे प्रयत्न सुरु आहेत. पशुधनाचे संवर्धन, आरोग्य व अचूक निरीक्षण तसेच उत्पादकता वाढविण्याकरिता 'एआय' चा वापर करण्यात येईल. एम्ब्रियो ट्रान्सप्लॉंट व सेक्स-सॉर्टेड सीमेन तंत्रज्ञानाद्वारे उच्च दर्जाच्या कालवडींची पैदास वाढवून दुग्धोत्पादन वाढवले जाईल. यासाठी विदर्भ-मराठवाडा दुग्ध विकास प्रकल्प व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळामध्ये सामंजस्य करार करण्यात आला आहे. तसेच देशी गोवंश संवर्धनासाठी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ यांच्यात ऐतिहासिक करार मा. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या उपस्थितीत करण्यात आले. आगामी काळात दूध उत्पादन वाढ दिसेल.

नैसर्गिक आपत्तीमुळे पिके वाया गेली, तर शेतकरी आर्थिक संकटात सापडतो. अशा वेळी पशुधन (गाई, म्हशी, शेळ्या) हे शेतकऱ्यासाठी 'एटीएम' (ATM) प्रमाणे काम करते. दुग्धव्यवसायातून मिळणारा रोजचा पैसा शेतकऱ्याचा दैनंदिन घरखर्च, मुलांचे शिक्षण व औषधोपचारासाठी मोठा आधार ठरतो. पशुपालनामुळे केवळ उत्पन्नाचे साधनच वाढत नाही, तर कुटुंबाला प्रथिनयुक्त आहारही मिळतो. रासायनिक खतांसाठी हजारो रुपये खर्च करण्याऐवजी, आपल्याकडील गोवंश व त्यांच्या शेण-गोमूत्राचा वापर केल्यास शेतीचा खर्च निम्म्याहून कमी होतो. जिवामृतामुळे जमिनीत उपयुक्त जीवाणूंची संख्या वाढते, ज्यामुळे जमिनीचा कस सुधारतो. यामुळे उत्पादकता दीड पटीने वाढू शकते, असे प्रयोगांती सिद्ध झाले आहे. पशुसंवर्धन विभागाला 'कृषी'चा दर्जा देणारे महाराष्ट्र हे देशातील पहिले राज्य बनल्याने पशुपालकांचे सक्षमीकरण होण्यास मोठी मदत होणार आहे. यापूर्वी पशुपालन युनिट्सना व्यावसायिक दराने वीज बिल भरावे लागत असे. आता त्यांना शेतकऱ्यांप्रमाणेच सवलतीच्या दराने वीज उपलब्ध होईल, ज्यामुळे उत्पादन खर्चात मोठी बचत होईल, असेही मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांनी नमूद केले.

पशुसंवर्धन क्षेत्राचा कायापालट करण्यासाठी तंत्रज्ञान व सामाजिक सर्वसमावेशकतेवर भर देणारे महत्त्वपूर्ण निर्णय मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांनी जाहीर केले आहेत. शेतीप्रमाणेच पशुसंवर्धन क्षेत्रात 'आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स' (AI) चा प्रभावी वापर करण्यासाठी ५०० कोटी रुपयांचे विशेष मिशन राबवले जाणार आहे. या तंत्रज्ञानामुळे पशुधनाचे आरोग्य, उत्पादकता व व्यवस्थापन अधिक अचूक व वैज्ञानिक पद्धतीने करणे शक्य होईल. तसेच, संयुक्त राष्ट्रांनी घोषित केलेल्या 'महिला शेतकरी वर्षा'चे औचित्य साधून महिला पशुपालकांसाठी विशेष योजना व स्वतंत्र निधीची तरतूद करण्यात आली आहे. महिलांचा पशुपालनातील सहभाग वाढवून त्यांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी करणे, हा या उपक्रमाचा मुख्य उद्देश आहे.

दुग्ध विकासाचा विस्तार व उदगीर प्रकल्पाचे पुनरुज्जीवन दुग्ध व्यवसायाला आर्थिक स्थिरता देण्यासाठी राज्य सरकारने विपणन व प्रक्रिया या दोन्ही स्तरांवर महत्त्वाचे पाऊल उचलले आहे. 'मदर्स डेअरी' सोबत केलेल्या करारामुळे वर्धासारख्या भागात दुधाला प्रती लिटर ४० ते ४५ रु. इतका उच्चांकी भाव मिळणे सुरु झाले असून, आता हा प्रकल्प राज्यातील १९ जिल्ह्यांत विस्तारला जात आहे. यासोबतच, लातूर जिल्ह्यातील उदगीर येथील बंद पडलेले दूध भुकटी केंद्र १०० कोटी रुपये खर्चून पुन्हा कार्यान्वित करण्यात येत आहे. या प्रकल्पामुळे अतिरिक्त दुधाच्या साठवणुकीचा प्रश्न सुटेल व स्थानिक पातळीवर रोजगाराच्या मोठ्या संधी उपलब्ध होतील, असा विश्वास मुख्यमंत्र्यांनी यावेळी व्यक्त केला.

मुख्यमंत्री म्हणाले, लम्पी चर्मरोगासारख्या संकटाचा सामना करताना इतर राज्यांवर किंवा केंद्रावर अवलंबून न राहता, महाराष्ट्र राज्याने आता स्वतःची लस विकसित केली आहे. पुणे येथील 'इन्स्टिट्यूट ऑफ व्हेटर्नरी बायोलॉजिकल प्रॉडक्ट्स' च्या माध्यमातून या लसीचे उत्पादन व संशोधन करण्यात आले आहे. यामुळे भविष्यात उद्धवणाऱ्या कोणत्याही साथीच्या आजारावर तत्काळ व कमी खर्चात नियंत्रण मिळवणे राज्याला शक्य होईल. पशुधनाचे प्राण वाचवण्यासाठी हे एक ऐतिहासिक पाऊल मानले जात आहे. तसेच राज्यातील ग्रामीण व दुर्गम भागातील पशुपालकांना वेळेवर उपचार मिळावेत, यासाठी २८४९ पशु दवाखान्यांचे आधुनिकीकरण करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेण्यात आला आहे. या दवाखान्यांमध्ये अद्ययावत वैद्यकीय उपकरणे व औषधांची उपलब्धता सुनिश्चित केली जाईल. यासोबतच, मानवी आरोग्य सेवेप्रमाणेच आता 'पशु ॲम्बुलन्स' सेवा मोठ्या प्रमाणावर राबवण्यात येणार आहे. यामुळे गंभीर आजारी असलेल्या किंवा जखमी जनावरांवर त्यांच्या गोठ्यावरच उपचार करणे शक्य होणार आहे.

वैरण विकास व 'सायलेज' तंत्रज्ञान याबाबत मा. मुख्यमंत्री म्हणाले की, पशुपालनातील सर्वात मोठा खर्च हा चान्याचा असतो. हा खर्च कमी करण्यासाठी सरकारने 'सायलेज' तंत्रज्ञानावर आधारित वैरण विकासाची मोठी साखळी तयार करण्याचा संकल्प केला आहे. हिरव्या चान्यावर

प्रक्रिया करून तो दीर्घकाळ साठवून ठेवण्याच्या या पद्धतीमुळे उन्हाळ्यात किंवा चान्याच्या टंचाईच्या काळातही पशूंना सकस व पौष्टिक आहार मिळेल. पशूंना वर्षभर गुणवत्तापूर्ण चारा मिळाल्यामुळे दुग्धोत्पादनात सातत्य राहिल व पशुपालकांचा चान्यावरील खर्च कमी होऊन त्यांच्या निव्वळ नफ्यात वाढ होईल.

मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांनी नमूद केल्यानुसार, महाराष्ट्र राज्याचा पशुसंवर्धन विकास दर उंचावण्यासाठी शासन आता राष्ट्रीय स्तरावरील तज्ज्ञांच्या अनुभवाचा लाभ घेत आहे. आंध्रप्रदेशचे माजी मुख्य सचिव श्री. ठक्कर यांचे विशेष मार्गदर्शन या क्षेत्रासाठी घेतले जात आहे. आंध्रप्रदेशने पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसायात केलेल्या प्रगतीचा अभ्यास करून, महाराष्ट्राच्या भौगोलिक व आर्थिक परिस्थितीनुसार येथेही तशाच प्रकारच्या सुधारणा लागू करण्याचा शासनाचा मानस असल्याचे देवेंद्र फडणवीस म्हणाले. या धोरणात्मक नियोजनामुळे राज्यातील पशुपालन व्यवसायाला आधुनिक तंत्रज्ञान, उत्तम व्यवस्थापन व जागतिक दर्जाच्या पायाभूत सुविधांची जोड मिळेल. तज्ज्ञांच्या या मार्गदर्शनाखाली आगामी काळात महाराष्ट्रात पशुसंवर्धन क्षेत्राचा केवळ विकासच होणार नाही, तर हा विभाग राज्याच्या अर्थव्यवस्थेचा मुख्य कणा म्हणून उभारेल, असा ठाम विश्वास मुख्यमंत्र्यांनी व्यक्त केला.

गावातला तरुण होईल 'पशुधन उद्योजक' - मंत्री पंकजा मुंडे

"ग्रामीण भागातील तरुणांनी केवळ नोकरीच्या मागे न लागता स्वतःचे उद्योग उभे करून मालक बनावे, यासाठी राज्य शासन लवकरच 'मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजना' सुरू करत आहे," अशी घोषणा राज्याच्या पशुसंवर्धन मंत्री पंकजा मुंडे यांनी महापशुधन एक्सपो- २०२६ या कार्यक्रमात केली. यावेळी मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या हस्ते विविध योजनांच्या लाभार्थ्यांचा सन्मान व महत्त्वपूर्ण प्रकाशने पार पडली.

मंत्री पंकजा मुंडे यांनी महिला सक्षमीकरणावर भर देताना सांगितले की, महिलांना 'लखपती दीदी' बनवण्यासाठी शासन शून्य टक्के व्याजावर कर्ज उपलब्ध करून देत आहे. यामुळे ग्रामीण भागातील महिलांच्या आर्थिक प्रगतीला मोठी गती मिळणार आहे. तसेच, पशुसंवर्धन क्षेत्राला 'कृषी'चा दर्जा देण्याचा ऐतिहासिक निर्णय घेतल्याबद्दल त्यांनी मुख्यमंत्र्यांचे विशेष आभार मानले. असा दर्जा देणारे महाराष्ट्र हे देशातील पहिले राज्य ठरले आहे.

यावेळी आमदार धनंजय मुंडे यांनी परळी व बीड जिल्ह्याच्या विकासासाठी कायम निधी उपलब्ध करून दिल्याबद्दल मुख्यमंत्री फडणवीस यांचे आभार मानले. त्यांनी परळीच्या सर्वांगीण विकासासाठी काही नवीन मागण्याही मुख्यमंत्र्यांसमोर मांडल्या.

शेतकरी व पशुपालकांचा गौरव

या कार्यक्रमात मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते विविध पुरस्कारांचे

वितरण करण्यात आले. यामध्ये अहिल्यादेवी होळकर शेळी-मेंढी पालन या योजनेतील यशस्वी विजेत्यांचा सन्मान करण्यात आला. तसेच केंद्रीय पशुसंवर्धन विभागामार्फत पशुपालन क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी करणाऱ्या ज्या शेतकऱ्यांना गोपालरत्न पुरस्कार प्रदान करण्यात आला, अशा शेतकऱ्यांना या कार्यक्रमात मा. मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांच्या हस्ते सन्मानित करण्यात आले.

'महापशुधन वार्ता' व 'दिनदर्शिका २०२६'चे प्रकाशन

पशुसंवर्धन विभागाच्या माहितीचा प्रसार करण्यासाठी मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस यांच्या हस्ते 'महापशुधन वार्ता' या मासिकाच्या १० व्या अंकाचे प्रकाशन करण्यात आले. तसेच, विभागाच्या 'दिनदर्शिका २०२६' चे अनावरणही मान्यवरांच्या उपस्थितीत पार पडले. या कार्यक्रमाला विभागाचे वरिष्ठ अधिकारी व मोठ्या संख्येने शेतकरी-पशुपालक बांधव उपस्थित होते.

मुख्यमंत्री फडणवीस यांनी 'महापशुधन एक्सपो २०२६' मध्ये महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीववैविध्य अभियान (उमेद) अंतर्गत पात्र महिला बचत गटांना प्रातिनिधिक स्वरूपात कर्ज वितरण केले. जिरेवाडी, ता. परळी येथील तुळजाई महिला स्वयंसहायता समूहास ₹१५,००,००० इतक्या कर्जाचे वितरण करण्यात आले. याप्रसंगी महाराष्ट्र राज्य ग्रामीण जीववैविध्य अभियान (उमेद) च्या स्मार्ट प्रकल्पांतर्गत बर्दापूर येथील 'उमेद सखी-महिला शेतकरी उत्पादक कंपनी' ला शासन अनुदानाच्या ₹१२,२७,५०० या प्रथम हप्त्याचे वितरण करण्यात आले.

महापशुधन एक्सपो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात मा. मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस व मा. मंत्री (पशुसंवर्धन व पर्यावरण) श्रीमती पंकजा मुंडे यांच्या हस्ते पशुसंवर्धन क्षेत्रात केलेल्या गौरवपूर्ण कामगिरीसाठी सन्मानचिन्ह व प्रमाणपत्र वितरण करण्यात आले. अहिल्यादेवी होळकर शेळी-मेंढी पालन योजना तसेच पशुपालन क्षेत्रात उत्कृष्ट कामगिरी करणाऱ्या ज्या पशुपालकांना केंद्रीय पशुसंवर्धन विभागाकडून गोपालरत्न पुरस्कार प्रदान करण्यात आला, अशा पशुपालकांना यावेळी सन्मानित करण्यात आले

दिवंगत उपमुख्यमंत्री अजितदादा पवार यांना श्रद्धांजली

'महापशुधन एक्सपो - २०२६' या प्रदर्शनात एकीकडे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा जागर होत असतानाच, दुसरीकडे राज्याचे दिवंगत लोकनेते व माजी उपमुख्यमंत्री श्री. अजितदादा पवार यांच्या स्मृतींना भावपूर्ण उजाळा देण्यात आला. प्रदर्शनाच्या मुख्य आवारात उभारण्यात आलेल्या 'श्री. अजितदादा पवार स्मृती दालना'चे उद्घाटन मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांच्या हस्ते अत्यंत भावूक वातावरणात संपन्न झाले. या खास स्मृती दालनात अजितदादा पवार यांनी पशुसंवर्धन, दुग्धविकास व विशेषतः बीड जिल्ह्याचे पालकमंत्री म्हणून केलेल्या ऐतिहासिक विकासकामांचे छायाचित्रे व माहिती प्रदर्शित करण्यात आली होती.

कार्यक्रमात उपस्थित मान्यवरांनी अजितदादांच्या कृषी व पशुसंवर्धन क्षेत्रातील योगदानाची आठवण करून दिली. राज्यात पशुगणना, लसीकरण मोहिमांना गती देणे व सहकारी दूध संस्थांचे जाळे बळकट करण्यात दादांचा मोठा वाटा होता, असे मत यावेळी व्यक्त करण्यात आले. प्रदर्शनाला भेट देणाऱ्या हजारो पशुपालकांनी या दालनाला भेट देऊन आपल्या लाडक्या नेत्याला श्रद्धांजली अर्पण केली.

महापशुधन एक्स्पो - २०२६

ग्राउंड रिपोर्ट

परळी वैजनाथ, जि.बीड दि.१३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६

महापशुधन एक्स्पो

Photo credit: Akash Chavhan

महाराष्ट्र शासनाच्या पशुसंवर्धन विभागाच्या वतीने पशुसंवर्धन क्षेत्रातील आधुनिक तंत्रज्ञान, देशी गोवंशाचे संवर्धन व शेतकरी-पशुपालक बांधवांना सक्षम करण्याच्या उद्देशाने दि. १३ ते १५ फेब्रुवारी, २०२६ या कालावधीत परळी वैजनाथ (जि. बीड) येथे 'महापशुधन एक्सपो-२०२६' या अखिल भारतीय स्तरावरील भव्य पशुपक्षी प्रदर्शनाचे दिमाखदार आयोजन करण्यात आले होते. या एक्सपोचे उद्घाटन मा. मंत्री, पशुसंवर्धन व पर्यावरण श्रीमती पंकजा मुंडे यांच्या हस्ते करण्यात आले.

ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा कणा असलेल्या पशुपालन व्यवसायाला व्यावसायिक दृष्टीकोन मिळावा व राज्यातील पशुपालकांना एकाच छताखाली राष्ट्रीय स्तरावरील विविध जातींचे पशू, पक्षी तसेच अत्याधुनिक कृषी व पशुसंवर्धन विषयक यंत्रसामग्रीची माहिती मिळावी, हा या प्रदर्शनाचा मुख्य हेतू होता. परळी वैजनाथ या बीड जिल्ह्याच्या सांस्कृतिक व ऐतिहासिक भूमीत संपन्न झालेल्या तीन दिवसीय उपक्रमात देशभरातील उत्कृष्ट जातींच्या जनावरांचा सहभाग, तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन व तब्बल २.८ लक्ष पशुपालकांची उपस्थिती यामुळे हे प्रदर्शन राज्याच्या पशुसंवर्धन क्षेत्रात एक मैलाचा दगड ठरले आहे. या पशुपक्षी प्रदर्शनाची दखल देशातील विविध राज्यांनी घेतली असून, महाराष्ट्र शासनाच्या पशुसंवर्धन विभागाचा राष्ट्रीय स्तरावर नावलौकीक उंचावला आहे.

परळी वैजनाथ येथील 'महापशुधन एक्स्पो-२०२६' चे मुख्य आकर्षण म्हणजे राज्य व राष्ट्रीय स्तरावरून आलेल्या विविध पशूंच्या प्रजातीनिहाय स्पर्धा होय. या प्रदर्शनात केवळ पशुधनाची संख्याच मोठी नव्हती, तर त्यांची गुणवत्ता व वंशावळ पाहून उपस्थित पशुपालक व पशुधनप्रेमी थक्क झाले. सदर पशु प्रदर्शनात राज्यातील तसेच परराज्यातील जातिवंत गाय वर्ग, महिष वर्ग, शेळी, मेंढी, अश्व, कुक्कुट, ससे व श्वान अशा बहुविध जातींचे एकूण ८१४ पेक्षा अधिक पशूंचा सहभाग होता.

प्रदर्शनात गायी, म्हशी, शेळ्या-मेंढ्या व अश्व अशा विविध गटांत स्पर्धांचे आयोजन करण्यात आले होते. या स्पर्धांमुळे पशुपालकांमध्ये पशुधनाचे संगोपन अधिक शास्त्रोक्त पद्धतीने करण्याची निकोप स्पर्धा निर्माण झाल्याचे पाहायला मिळाले.

**पशुपालकांना पारितोषिकापोटी
रु. ८४.०० लक्ष निधीचे वितरण**

सदर प्रदर्शनामध्ये आयोजित जातिवंत पशुधन स्पर्धा व दुग्ध उत्पादन स्पर्धामधील विजेत्या पशुपालकांना पारितोषिक म्हणून एकूण रु. ३४.०० लक्ष इतका निधी वितरित करण्यात आला. प्रदर्शनात सहभागी झालेल्या पशूंना प्रदर्शन स्थळापर्यंत आणणे, त्यांचा विमा उतरवणे व परतीचा वाहतूक भत्ता, यापोटी एकूण रु. ३०.०० लक्ष निधीचे, तसेच, या प्रदर्शनात उत्स्फूर्तपणे सहभाग नोंदवणाऱ्या पशुपालकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी एकूण रु. २०.०० लक्ष इतकी रक्कम 'सहभाग भत्ता' म्हणून वितरित करण्यात आली. अशाप्रकारे, पशूंची वाहतूक, विमा, सहभाग भत्ता व विविध स्पर्धामधील विजेत्यांना देण्यात आलेली बक्षिसे, असा एकत्रित एकूण रु. ८४.०० लक्ष इतका निधी संबंधित पशुपालकांना यशस्वीपणे या प्रदर्शनात वितरित करण्यात आला.

महापशुधन एक्सपो-२०२६ मध्ये सहभागी कर्नाटक राज्यातील पशुधन

परळी वैजनाथ, जि. बीड येथे आयोजित महापशुधन एक्स्पो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात कर्नाटक राज्यातून अमृतमहाल व हल्लीकर गोवंशाचे पशुधन, तसेच बन्नूर मेंढी प्रदर्शनाच्या आकर्षणापैकी एक ठरले. हे पशुधन पाहण्यासाठी पशुपालकांनी मोठी गर्दी केली होती.

एकूण ३०३ स्टॉल्सची उभारणी

प्रदर्शनाच्या भव्य आयोजनात एकूण ३०३ स्टॉल्सची उभारणी करण्यात आली होती. त्यापैकी १०१ स्टॉल्स हे विशेषतः 'आत्मा' (ATMA) प्रकल्प व महिला स्वयंसहायता बचत गटांसाठी आरक्षित ठेवण्यात आले होते. या माध्यमातून प्रदर्शन आवाराला एकप्रकारे छोटेखानी 'कृषी व ग्राम महोत्सवा'चे स्वरूप प्राप्त झाले होते. ग्रामीण भागातील महिला उद्योजिकांनी तयार केलेले गृहउद्योग, सेंद्रिय शेतीमाल व हस्तकलेच्या वस्तूंना येथे हक्काची बाजारपेठ उपलब्ध झाली. बचत गटांच्या माध्यमातून महिलांनी उत्पादित केलेल्या विविध कृषी प्रक्रिया पदार्थांचे प्रदर्शन व विक्री यामुळे या स्टॉल्सना अभ्यागतांनी मोठी पसंती दिली. त्यामुळे या प्रदर्शनाच्या माध्यमातून शेती व शेतीपूरक उद्योगांची सांगड घालणारे अभिनव उपक्रम महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणासाठी, तसेच स्थानिक कुटीर उत्पादनांच्या ब्रँडिंगसाठी अत्यंत प्रभावी ठरले.

उर्वरित २०२ स्टॉल्सचे वाटप पशुसंवर्धन क्षेत्रातील विविध शासकीय, निमशासकीय व खाजगी संस्थांना करण्यात आले होते. या स्टॉल्सची रचना अत्यंत नियोजनबद्ध पद्धतीने विविध 'थीम' तसेच विषयानुसार करण्यात आली होती. यामध्ये प्रामुख्याने पशुखाद्य व वैरण विकास, आधुनिक दुग्ध व पशुसंवर्धन उपकरणे, पशु औषधे व जैव पदार्थांच्या दालनांचा समावेश होता. याशिवाय महाराष्ट्र गोसेवा आयोग, विविध गोशाला व फार्मर प्रोजेक्ट्स ऑर्गनायझेशन यांनीही आपल्या सेवा व उत्पादनांचे प्रभावी सादरीकरण केले. बीड जिल्हास्तरीय विविध कार्यालयांसह राज्य व केंद्र शासनाच्या विविध विभागांनी येथे माहिती केंद्रे स्थापन केली होती. या तांत्रिक दालनांमुळे सर्वसामान्य पशुपालकांना आधुनिक तंत्रज्ञान, सरकारी योजना व पशुपालनातील नवनवीन बदलांची सखोल माहिती मिळून त्यांचे खऱ्या अर्थाने प्रबोधन झाले.

महापशुधन एक्सपो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. व मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी पशुसंवर्धन विभागाच्या स्टॉलला भेट दिली. याप्रसंगी सहआयुक्त पशुसंवर्धन (मुख्यालय) डॉ. शैलेश केंडे, उपआयुक्त पशुसंवर्धन, तथा सदस्य सचिव महाराष्ट्र गोजातीय प्रजनन नियमन प्राधिकरण डॉ. प्रशांत भड यांनी त्यांचे स्वागत करत माहिती दिली.

तज्ज्ञांचे मार्गदर्शन व आधुनिक तंत्रज्ञानाचा संगम

प्रदर्शनाच्या तीन दिवसांच्या कालावधीत, म्हणजेच दि. १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६ दरम्यान, पशुपालकांसाठी विशेष चर्चासत्रे व परिसंवादांचे आयोजन करण्यात आले होते. दररोज दोन सत्रांमध्ये आयोजित या चर्चासत्रात महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठातील (MAFSU) नामवंत शास्त्रज्ञ व संबंधित क्षेत्रातील यशस्वी प्रगतशील पशुपालकांनी आपले अनुभव मांडले. यामध्ये पशुपोषण, चारा व्यवस्थापन, मुरघास निर्मिती, कुक्कुटपालन, दुग्धव्यवसाय व शेळी-मेंढीपालन यांसारख्या महत्त्वपूर्ण विषयांवर सखोल मार्गदर्शन करण्यात आले. विशेषतः 'शाश्वत पशुपालन व गोमय मूल्यवर्धित उत्पादने' या विषयावर झालेल्या चर्चेने पशुपालकांना पारंपरिक व्यवसायाकडे आधुनिक व व्यावसायिक दृष्टिकोनातून पाहण्याची एक नवीन दिशा दिली. पशुवैद्यकीय तज्ज्ञांनी तांत्रिक बाबी सोप्या भाषेत समजावून सांगितल्या, तर यशस्वी पशुपालकांनी प्रत्यक्ष अनुभवातील

बारकावे उपस्थितांसमोर मांडले.

परिसंवादांच्या माध्यमातून पशुपालकांचे केवळ प्रबोधनच झाले नाही, तर त्यांच्या मनात पशुपालन व्यवसायाप्रती एक नवा आत्मविश्वास निर्माण झाला. अनेकदा पशुपालकांना नवीन तंत्रज्ञान किंवा आजारांवरील उपचारांबाबत शंका असतात; पशुवैद्यकीय तज्ज्ञांशी थेट संवाद साधल्यामुळे या शंकांचे निरसन जागीच झाले. चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी 'मुरघास' तंत्रज्ञानाचा वापर व दुग्ध व्यवसायातील खर्च कमी करून नफा कसा वाढवावा, याचे अचूक गणित समजल्यामुळे शेतकरी बांधव सुखावले. प्रत्यक्ष यशस्वी उद्योजकांचे अनुभव ऐकल्याने "आपणही हे करू शकतो" ही भावना त्यांच्यात प्रबळ झाली. या प्रबोधनामुळे पशुपालक आता केवळ 'उदरनिर्वाहाचे साधन' म्हणून नव्हे, तर 'एक किफायतशीर व्यवसाय' म्हणून पशुपालनाकडे पाहू लागले आहेत, जे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेसाठी अत्यंत आशादायक आहे.

परळीत 'महापशुधन एक्सपो'मध्ये सांस्कृतिक रंगांची उधळण; लोककलावंतांच्या आविष्काराने परळीकर मंत्रमुग्ध
 परळी वैजनाथ, (जि. बीड) येथील महापशुधन एक्सपो-२०२६ या पशुपक्षी प्रदर्शनाने केवळ कृषी व पशुपालन क्षेत्रातील प्रगतीच मांडली नाही, तर सांस्कृतिक कार्यक्रमांच्या माध्यमातून बीड व परळी वासियांना मनोरंजनाची पर्वणीही दिली. १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत आयोजित या प्रदर्शनात महाराष्ट्रातील नामवंत लोककलावंतांनी आपल्या कलेचे सादरीकरण करत उपस्थितांची मने जिंकली. एकीकडे जातिवंत पशुधनाचे प्रदर्शन व दुसरीकडे सांस्कृतिक वैभव अशा दुहेरी संगमामुळे 'महापशुधन एक्सपो-२०२६' बीड जिल्ह्याच्या इतिहासात मैलाचा दगड ठरला आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाची 'लाईव्ह' प्रात्यक्षिके

या प्रदर्शनाचे सर्वात मोठे वैशिष्ट्य म्हणजे केवळ माहितीचे स्टॉल्स न लावता, पशुपालकांसाठी प्रत्यक्ष कृतीतून शिकण्याची सोय करण्यात आली होती. या विशेष विभागाला 'स्व. अजितदादा पवार स्मृती दालन' असे नाव देण्यात आले होते. या दालनात पशुसंवर्धनातील क्रांतीकारी तंत्रज्ञानाची 'लाईव्ह' प्रात्यक्षिके दाखवण्यात आली. यामध्ये मुरघास निर्मितीचे आधुनिक युनिट, विविध चारा पिकांची माहिती देणारे 'फॉडर कॅफेटेरिया', उच्च वंशावळीच्या जनावरांसाठी 'भ्रूण प्रत्यारोपण' तंत्रज्ञान, एकात्मिक शेती मॉडेल व श्वान रेबीज नियंत्रण युनिट यांचा समावेश होता. प्रत्यक्ष डोळ्यासमोर होणाऱ्या या प्रात्यक्षिकांमुळे क्लिष्ट वाटणारे तंत्रज्ञान सामान्य पशुपालकांना सहज समजले, ज्यामुळे त्यांच्या ज्ञानात मोलाची भर पडली.

उच्चस्तरीय मान्यवरांची भेट व प्रदर्शनाचा गौरव

या अत्याधुनिक दालनाला राज्याचे मुख्यमंत्री मा. श्री. देवेंद्र फडणवीस व पशुसंवर्धन व पर्यावरण मंत्री मा. पंकज मुंडे यांनी प्रत्यक्ष भेट देऊन पाहणी केली. दालनातील तंत्रज्ञान व व्यवस्थापनाचे सादरीकरण पाहून सर्वच लोकप्रतिनिधींनी या उपक्रमाचे भरभरून कौतुक केले. मुख्यमंत्र्यांनी या प्रदर्शनाचा

गौरव करताना नमूद केले की, "अशा प्रकारची जागतिक दर्जाची प्रदर्शने ही केवळ करमणूक नसून शेतकऱ्यांच्या समृद्धीची द्वारे आहेत." तंत्रज्ञानाचा वापर करून पशुपालन हा तोट्याचा व्यवसाय न राहता एक फायदेशीर उद्योग कसा बनू शकतो, याचे उत्तम उदाहरण या दालनाने घालून दिले आहे, असे मत मान्यवरांनी यानिमित्ताने व्यक्त केले.

मराठवाड्यासह महाराष्ट्राच्या विकासाला नवी चालना

परळी वैजनाथ येथील हे आयोजन केवळ बीड जिल्ह्यापुरते मर्यादित न राहता, संपूर्ण मराठवाडा व महाराष्ट्राच्या पशुसंवर्धन क्षेत्रासाठी दिशादर्शक ठरले आहे. दुष्काळी भाग म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या मराठवाड्यात चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी 'मुरघास' व 'फॉडर कॅफेटेरिया' सारखी तंत्रज्ञाने वरदान ठरणार आहेत. भ्रूण प्रत्यारोपणासारख्या आधुनिक पद्धतींमुळे राज्याच्या दुग्ध उत्पादनात मोठी वाढ होण्यास मदत होईल. शासनाच्या या प्रयत्नांमुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी मिळणार असून, उच्च वंशावळीच्या पशुधनाचे संवर्धन होऊन भविष्यात महाराष्ट्र पशुसंवर्धन क्षेत्रात देशात अग्रेसर राहील, असा विश्वास या प्रदर्शनाच्या माध्यमातून व्यक्त करण्यात आला.

महापशुधन एक्स्पो २०२५: बीड पोलीस दलातील श्वानांची दमदार कामगिरी

मा. मंत्री पंकजा मुंडे यांच्या हस्ते श्वानप्रेमींचा प्रशस्तीपत्र देऊन गौरव

परळी वैजनाथ (जि. बीड): येथे 'महापशुधन एक्स्पो-२०२५' या भव्य पशुपक्षी प्रदर्शनात भरवण्यात आलेल्या 'डॉग शो'ने उपस्थितांच्या डोळ्यांचे पारणे फेडले. या प्रदर्शनात बीड पोलीस दलातील श्वानपथकाने केलेल्या शिस्तबद्ध व दमदार संचलनाने सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले.

कार्यक्रमाच्या सुरुवातीला बीड पोलीस दलातील श्वानांनी आपल्या प्रशिक्षकांसह मैदानात प्रवेश केला. गुन्हे तपासात महत्त्वाची भूमिका बजावणारे हे श्वान प्रदर्शनात अत्यंत शिस्तबद्ध संचलन करताना दिसले. त्यांच्या अंगातील चपळता व हुशारी पाहून उपस्थितांनी टाळ्यांच्या कडकडाटात त्यांचे स्वागत केले. पोलीस पथकासोबतच बीड जिल्हा व परळी वैजनाथ परिसरातील श्वानप्रेमींनीही या स्पर्धेत मोठ्या उत्साहाने सहभाग नोंदवला होता. यामध्ये लॅब्राडोर, जर्मन शेफर्ड, रॉटविलर व गोल्डन रिट्रिव्हर या विदेशी जातींच्या श्वानांना तर

मुधोळ हाउंड यांसारख्या देखण्या व रुबाबदार देशी श्वानांचे संचलन करण्यात आले. श्वानप्रेमींनी आपल्या लाडक्या श्वानांना ज्या पद्धतीने सजवले होते व त्यांना दिलेले प्रशिक्षण पाहून पशुसंवर्धन प्रेमींनी त्यांची मोठी वाहवा केली. या 'डॉग शो'ला राज्याच्या पशुसंवर्धन व पर्यावरण मंत्री मा. पंकजा मुंडे यांनी खास उपस्थिती दर्शवली. त्यांनी संचलनाचा केवळ आनंदच घेतला नाही, तर श्वान मालकांशी संवाद साधून त्यांच्या कौतुकास्पद छंदाची दखल घेतली.

"श्वानांप्रमाणेच मुक्या प्राण्यांवर प्रेम करणे ही आपली संस्कृती आहे. आजच्या संचलनातून श्वानांची शिस्त व मालकांचे त्यांच्यावर असलेले प्रेम दिसून आले," असे गौरवोद्गार यावेळी नामदार पंकजा मुंडे यांनी काढले. उत्कृष्ट संचलन व योग्य संगोपन करणाऱ्या श्वानांच्या पालकांना यावेळी मंत्र्यांच्या हस्ते सन्मानपत्र देऊन गौरविण्यात आले.

डॉग शो
संबंधित छायाचित्रे पुढील
पृष्ठावर

ग्रामीण भागात उद्योजक घडावेत यासाठी पशुपालनाला कृषीचा दर्जा : मा. मंत्री पंकजा मुंडे

- महाएक्सपो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनाचे उद्घाटन
- "आज दादा असते तर..." परळीत पंकजा मुंडे भावूक
- उपमुख्यमंत्री अजितदादा पवार यांना अभिवादन

परळी वैजनाथ: पशुपालनास कृषीचा दर्जा देण्याचा महत्वपूर्ण निर्णय शासनाने घेतला आहे. यामुळे कृषीच्या दराने कर्ज पुरवठा करण्यासोबत पशुपालनासाठी ५० टक्के अनुदानदेखील दिले जाणार असल्याचे या क्षेत्रात मोठया प्रमाणात ग्रामीण उद्योजक तयार होतील. यासाठी सर्वानी पुढाकार घ्यावा, असे आवाहन पशुसंवर्धन तथा पर्यावरण मंत्री श्रीमती पंकजा मुंडे यांनी परळी येथील 'महा पशुधन एक्सपो २०२६' च्या उद्घाटन प्रसंगी केले.

परळी वैजनाथ येथे दि. १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत आयोजित 'महा पशुधन एक्सपो २०२६' च्या उद्घाटन प्रसंगी त्या बोलत होत्या. यावेळी मंचावर विधानपरिषदेचे सदस्य तथा माजी मंत्री श्री. धनंजय मुंडे, पशुसंवर्धन विभागाचे सचिव डॉ.

रामास्वामी एन., महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. नितीन पाटील, आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरेह व विविध क्षेत्रातील मान्यवर उपस्थित होते.

स्वर्गीय अजितदादांच्या कार्याचा गौरव करताना श्रीमती पंकजा मुंडे म्हणाल्या, "दादांनी नेहमीच विकासाला प्राधान्य दिले. परळी व बारामती या दोन ठिकाणी नवीन पशुवैद्यकीय महाविद्यालयांना मंजूरी देण्यात आली आहे. विशेष म्हणजे, तत्कालीन अर्थमंत्री म्हणून स्वर्गीय अजितदादांनी या दोन महाविद्यालयांसाठी तब्बल ५५० कोटी रुपयांचा भरीव निधी उपलब्ध करून दिला होता, हे आम्ही कधीच विसरू शकत नाही."

पशुसंवर्धनाला 'कृषी दर्जा': केंद्र सरकारकडून राज्याचे कौतुक

पशुपालकांसाठी आनंदाची बातमी देताना मंत्री महोदयांनी सांगितले की, पशुसंवर्धन विभागाला आता 'कृषी दर्जा' प्राप्त झाला आहे. महाराष्ट्र शासनाच्या या ऐतिहासिक निर्णयाचे केंद्र सरकारने देखील कौतुक केले आहे. यामुळे आता पशुपालकांना शेतकऱ्यांप्रमाणेच व्याजदरात सवलत, शेतीप्रमाणेच वीज दरात सवलत, पशु-उद्योगासाठी लागणारे खेळते भांडवल व सौर ऊर्जा प्रकल्प उभारण्यासाठी सवलतीच्या दरात कर्ज उपलब्ध होणार आहे.

मराठवाड्यात दुधाची गंगा

पशुपालक व शेतकऱ्यांना आवाहन करताना पंकजा मुंडे म्हणाल्या, "हा कार्यक्रम केवळ पशुपालकांसाठी आहे. तुम्ही या संधीचे सोने करावे. आमचा ध्यास एकच आहे की, मराठवाड्याच्या या कोरडवाहू जमिनीत 'दुधाची गंगा' वाहावी. आपला शेतकरी बांधव आर्थिकदृष्ट्या सक्षम व्हावा."

"प्रभू वैद्यनाथाच्या साक्षीने आज संपन्न होत असलेला हा 'महापशुधन एक्स्पो' केवळ एक कार्यक्रम नसून शेतकऱ्यांच्या जीवनात समृद्धी आणणारा सोहळा आहे. मात्र, या आनंदाच्या क्षणी राज्याचे माजी उपमुख्यमंत्री स्वर्गीय अजितदादा पवार यांची उणीव प्रकर्षाने जाणवत आहे. आज जर दादा असते, तर या गोष्टी त्यांनीच पुढाकार घेऊन केल्या असत्या," अशा शब्दांत राज्याच्या पशुसंवर्धन मंत्री ना. श्रीमती पंकजा मुंडे यांनी स्वर्गीय अजितदादांच्या आठवणींना उजाळा दिला.

आभार प्रदर्शन डॉ. शीतलकुमार मुकणे यांनी केले. उद्घाटन सोहळ्यानंतर मा. मंत्री श्रीमती पंकजा मुंडे, आमदार श्री. धनंजय मुंडे व मा. सचिव डॉ. रामास्वामी एन. यांनी संयुक्त पत्रकार परिषद घेतली. यावेळी त्यांनी प्रदर्शनाचे महत्त्व व पुढील तीन दिवसांच्या कार्यक्रमांची माहिती उपस्थित पत्रकार बंधू-भगिनींना दिली.

महापशुधन एवार्पो-2026, परळी वैजनाथ

अखिल भारतीय पशुपक्षी प्रदर्शनात राष्ट्रीय गोपालरत्न पुरस्कार विजेते पशुपालक श्रद्धा ढवण व अरविंद पाटील यांचा सन्मान

शेती व पशुपालन क्षेत्राला आधुनिक तंत्रज्ञान, चिकाटी व व्यावसायिक दृष्टीकोनाची जोड दिली, तर ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत क्रांती घडू शकते, हे अहिल्यानगरच्या श्रीमती श्रद्धा ढवण व कोल्हापूरचे श्री. अरविंद पाटील यांनी सिद्ध केले आहे. पारनेरच्या मातीतून दोन म्हशींपासून प्रवास सुरु करत स्वच्छ दूध निर्मितीचा ध्यास घेणाऱ्या श्रद्धा ढवण व कोल्हापूरच्या नानीबाई चिखली येथे १३० हून अधिक पशुधनाचा आदर्श गोठा सांभाळत डिजिटल क्रांती घडवून आणणारे अरविंद पाटील या दोघांनाही २०२५ चा प्रतिष्ठेचा 'राष्ट्रीय गोपाल रत्न पुरस्कार' जाहीर झाला. पारंपरिक कष्टाला आधुनिकतेची जोड देऊन लाखो शेतकऱ्यांसमोर आदर्श ठेवणारा हा प्रेरणादायी प्रवास महाराष्ट्राच्या कृषी संस्कृतीचा खरा गौरव असल्याने, पशुसंवर्धन विभागाच्या वतीने अखिल भारतीय पशुपक्षी प्रदर्शनात या दोघाही पुरस्कारार्थींना मा. मुख्यमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांच्या हस्ते व मा. मंत्री, पशुसंवर्धन व वातावरणीय बदल श्रीमती पंकजा मुंडे यांच्या प्रमुख उपस्थितीत सन्मानचिन्ह देऊन सत्कार करण्यात आला. या पुरस्कारार्थींच्या यशस्वी वाटचालीविषयी...

"माझ्या गोठ्यातील जे दूध मी स्वतः पिऊ शकते, तेच मी माझ्या ग्राहकांना विकणार. हे केवळ एक वाक्य नसून, माझ्या व्यवसायाचे ब्रीदवाक्य आहे. जेव्हा मला केंद्र सरकारचा प्रतिष्ठेचा 'राष्ट्रीय गोपाल रत्न पुरस्कार (२०२५)' जाहीर झाला आहे, तेव्हा मागे वळून पाहताना अनेक आठवणी व संघर्षांचे क्षण डोळ्यांसमोर उभे राहिले. अहिल्यानगर जिल्ह्यातील पारनेर तालुक्यातील निघोज सारख्या ग्रामीण भागातून सुरु झालेला हा प्रवास आज राष्ट्रीय स्तरावर पोहोचला, याचे समाधान शब्दांत मांडता

येण्यासारखे नाही", असे मत राष्ट्रीय गोपालरत्न पुरस्कार विजेत्या दुग्धव्यावसायिक श्रद्धा ढवण यांनी व्यक्त करत दुग्धव्यवसायातील आपली यशकथा पशुसंवर्धन विभागासोबत सामायिक करण्याचा प्रयत्न केला.

श्रद्धा यांच्या कुटुंबात दुग्धव्यवसाय हा वडिलोपार्जित होता. लहानपणापासूनच गोठ्यातील कामांची श्रद्धा यांना सवय होती. शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर नोकरीच्या मागे न धावता, आपल्या मातीत राहून काहीतरी वेगळे करावे, अशी त्यांची इच्छा होती.

वडिलांनी सुरु केलेल्या या व्यवसायात त्यांना रस होता, पण त्यांना तो पारंपरिक पद्धतीने करायचा नव्हता. त्यात आधुनिकता व व्यवसायाची दृष्टी आणायची, अशी श्रद्धा ढवण यांची सुरुवातीपासूनच इच्छा होती. सुरुवातीला केवळ दोन म्हशींपासून श्रद्धा ढवण यांनी त्यांच्या कामाला सुरुवात केली. आज त्यांच्या गोठ्यात ६९ म्हशींचे संगोपन केले जाते. हा आकडा केवळ संख्येने वाढलेला नाही, तर त्यामागे वैज्ञानिक व्यवस्थापन व गुणवत्तेचा ध्यास आहे.

दुग्धव्यवसाय हा केवळ दूध काढण्यापुरता मर्यादित नसून, तो एक शास्त्र आहे हे श्रद्धा ढवण यांनी अचूक ओळखले. व्यवसायाला नफ्यात आणण्यासाठी त्यांनी 'मूल्यवर्धन' व 'आधुनिक तंत्रज्ञान' या दोन गोष्टींवर भर दिला.

श्रद्धा ढवण पुढे सांगतात की, "ग्राहकांना भेसळमुक्त व स्वच्छ दूध मिळणे हा त्यांचा हक्क आहे. आम्ही गोठ्यात स्वच्छतेचे कडक नियम पाळतो. केवळ कच्च्या दुधाची विक्री न करता, आम्ही पनीर, दही, तूप यांसारख्या दुग्धजन्य पदार्थांची निर्मिती सुरु केली. यामुळे व्यवसायाची नफा क्षमता वाढली. ऊर्जेचा खर्च कमी करण्यासाठी व पर्यावरणपूरक व्यवसाय करण्यासाठी आम्ही गोठ्यात सोलर पॅनेल व शेणापासून बायोगॅस निर्मिती प्रकल्प उभारला आहे. यामुळे गोठ्यातील कचऱ्याचे व्यवस्थापन होते व इंधन खर्चात मोठी बचत होते.

"आज बाजारात दुधातील भेसळीची मोठी चर्चा असते. पण मी ठरवले होते की, माझ्या ग्राहकांच्या आरोग्याशी मी कधीही खेळ करणार नाही. यासाठी आम्ही काही कडक नियम पाळतो. जनावरांच्या आजारपणात गरज असेल तरच व तज्ज्ञांच्या सल्ल्यानेच औषधोपचार केले जातात. दूध काढताना त्यामध्ये औषधांचा अंश उतरणार नाही, याची आम्ही खबरदारी घेतो. नैसर्गिक दूध उत्पादनावर माझा भर आहे. जनावरांना कोणत्याही प्रकारची घातक इंजेक्शन्स दिली जात नाहीत. पशुधन जितके आनंदी व तणावमुक्त असेल, तितके दुधाचे पोषण मूल्य अधिक असते. म्हणूनच माझ्या गोठ्यात जनावरांच्या आरामाची विशेष काळजी घेतली जाते.", असे श्रद्धा ढवण सांगतात.

दुग्धव्यवसायात मिळालेल्या यशात अहिल्यानगर पशुसंवर्धन विभागाचा मोठा वाटा असल्याचे श्रद्धा ढवण सांगतात. जिल्हा पशुसंवर्धन उपायुक्त डॉ. उमेश पाटील, सहाय्यक आयुक्त डॉ. संतोष पालवे व त्यांच्या सर्व टीमने वेळोवेळी श्रद्धा ढवण यांना तांत्रिक मार्गदर्शन केले आहे.

शासनाच्या विविध योजना व आधुनिक लसीकरण मोहिमांमुळे पशुधनाचे आरोग्य राखणे सोपे झाले. नुकताच जिल्हाधिकारी डॉ. पंकज आशिया व जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री. आनंद भंडारी यांनीही श्रद्धा ढवण यांचा सत्कार केला. त्यातून आणखी काम करण्याची ऊर्जा व प्रेरणा मिळाली, असे श्रद्धा ढवण सांगतात.

२६ नोव्हेंबर २०२५ रोजी 'राष्ट्रीय दुग्ध दिना'निमित्त केंद्रीय पशुसंवर्धन मंत्री मा. राजीव रंजन सिंह यांच्या हस्ते श्रद्धा ढवण यांना राष्ट्रीय गोपालरत्न पुरस्कार प्रदान केला गेला. हा पुरस्कार केवळ माझा नसून, महाराष्ट्रातील प्रत्येक कष्टकरी महिला पशुपालकाचा आहे. राज्याचे मुख्यमंत्री मा. श्री. देवेंद्र फडणवीस व मा. पशुसंवर्धन मंत्री ना. पंकजा मुंडे व अहिल्यानगरचे पालकमंत्री ना. राधाकृष्ण विखे पाटील यांनी केलेल्या अभिनंदन व सत्कारामुळे माझी जबाबदारी आता अधिक वाढली असल्याचे श्रद्धा ढवण सांगतात.

"आज अनेक सुशिक्षित तरुण नोकरीसाठी शहरांकडे धावत आहेत. पण मी म्हणेन की, शेती व दुग्धव्यवसायात प्रचंड संधी आहेत. गरज आहे ती फक्त कष्ट करण्याची व आधुनिक विज्ञानाची कास धरण्याची. महिलांनी तर या क्षेत्रात पुढे यायला हवे, कारण जनावरांचा सांभाळ हा मातृत्वाच्या भावनेतून महिला अधिक चांगल्या प्रकारे करू शकतात. व्यवसाय कोणताही असो, तो प्रामाणिकपणे करा. जेव्हा तुम्ही "ग्राहकाचे आरोग्य हेच माझे यश" मानून काम करता, तेव्हा यश तुमच्या मागे येते. स्वच्छ दूध, शुद्ध आहार व निसर्गाशी नाते सांगणारा हा व्यवसाय मला आज राष्ट्रीय ओळख मिळवून देऊन गेला आहे. येणाऱ्या काळात, अत्याधुनिक शीतकरण यंत्रणा व थेट ग्राहकांपर्यंत पोहोचणारे स्वतःचे विक्री केंद्र अधिक विस्तारण्याचे माझे स्वप्न आहे. "शुद्धतेची हमी" हेच माझे भांडवल राहील."

- श्रद्धा ढवण, निघोज, ता. पारनेर, जि. अहिल्यानगर

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा मानल्या जाणाऱ्या कृषी व पशुपालन क्षेत्रात आज एका नव्या युगाची पहाट होत आहे. हे युग केवळ पारंपरिक कष्टाचे नसून ते तंत्रज्ञान, डिजिटल साक्षरता व आधुनिक व्यवस्थापनाचे आहे. महाराष्ट्रातील कोल्हापूर जिल्ह्यातील नानीबाई चिखली येथील श्री. अरविंद यशवंत पाटील यांनी या आधुनिकतेचा वसा घेत केवळ स्वतःचाच उत्कर्ष साधला नाही, तर संपूर्ण महाराष्ट्रातील पशुपालकांना एक नवी दिशा दिली आहे. त्यांच्या या अतुलनीय योगदानाची दखल घेऊन केंद्र सरकारने त्यांना 'राष्ट्रीय गोपाळ रत्न पुरस्कार २०२५' देऊन गौरविले आहे.

अरविंद पाटील यांचा हा प्रवास सोपा नव्हता. १९९६ मध्ये जेव्हा ग्रामीण भागात दुग्धव्यवसाय हा केवळ जोडधंदा म्हणून पाहिला जात होता, तेव्हा त्यांनी या व्यवसायात व्यावसायिकरीत्या उतरण्याचा निर्णय घेतला. खिशात भांडवल नसताना कर्ज काढून केवळ ५ गार्थींपासून त्यांनी मुक्तसंचार गोठ्याची सुरुवात केली. आज त्यांच्या गोठ्यात मुन्हा प्रजातीच्या ७० म्हशी, एचएफ २०, गीर व इतर जातीच्या ४० गायी असे एकूण १३० पेक्षा जास्त पशुधन दिमाखात उभे आहे. दररोज ६०० लिटर दुधाचे संकलन हे त्यांच्या सातत्यपूर्ण मेहनतीचे फळ आहे. महत्त्वाचे म्हणजे, त्यांनी बाहेरून जनावरे खरेदी करण्यापेक्षा 'ब्रिडिंग'वर (वंश सुधारणा) भर देऊन स्वतःच्या गोठ्यात दर्जेदार जनावरे तयार केली आहेत.

अरविंद पाटील यांनी दुग्धव्यवसायात जे बदल घडवून आणले, ते आजच्या पिढीसाठी आदर्श आहेत. त्यांनी केवळ शारीरिक कष्टावर अवलंबून न राहता तंत्रज्ञानाचा स्वीकार केला. मजुरांची टंचाई व स्वच्छ दूध निर्मितीसाठी त्यांनी यंत्राचा वापर सुरु केला. जनावरांना नैसर्गिक वातावरणात राहता यावे, यासाठी त्यांनी मुक्तसंचार पद्धतीचा अवलंब केला, ज्यामुळे जनावरांचे आरोग्य सुधारले व दूध उत्पादनात वाढ झाली. १० एकर क्षेत्रावर त्यांनी केवळ पौष्टिक चान्याची लागवड केली आहे. 'सायलेज' (मुरघास) तंत्रज्ञानाचा वापर करून त्यांनी उन्हाळ्यातही चान्याची उपलब्धता सुनिश्चित केली आहे.

उत्पादन खर्च कमी करण्यासाठी त्यांनी 'सोलर पॅनेल' बसवले आहेत, ज्यामुळे वीज बिलात मोठी बचत होऊन हा व्यवसाय अधिक फायदेशीर झाला आहे. अरविंद पाटील यांचे सर्वात मोठे योगदान म्हणजे त्यांनी दुग्धव्यवसायाचे ज्ञान गोठ्यातून बाहेर काढून ते डिजिटल माध्यमाद्वारे घराघरात पोहोचवले. 'वायटी पाटील डेअरी फार्म' या नावाने त्यांनी उभा केलेला हा डिजिटल समुदाय आज देशातील सर्वात मोठा शेतकरी समुदाय बनला आहे. यूट्यूब वर ५ लाख सबस्क्रायबरच्या माध्यमातून ते शास्त्रशुद्ध माहिती पोहोचवतात. इन्स्टाग्राम व फेसबुकवर अनुक्रमे ३.३५ लाख व १.६० लाख फॉलोअर्ससह ते तरुणांशी जोडले गेले आहेत. दरमहा तब्बल १ कोटी ६० लाखांहून अधिक लोकांपर्यंत त्यांची माहिती पोहोचते. दुग्धव्यवसायातील बारकावे, आजारपण, खाद्य व्यवस्थापन व मार्केटिंग यावर ते अत्यंत सोप्या भाषेत मार्गदर्शन करतात.

केवळ व्हिडिओ बनवणे इतकेच त्यांचे कार्य मर्यादित नाही. त्यांनी 'ब्रिडिंगो' व 'पशु ई-चारा' सारख्या उपक्रमांतून शेतकऱ्यांना सक्षम करण्याचे काम हाती घेतले आहे. त्यांच्या केंद्रातून आतापर्यंत ४ लाखांहून अधिक शेतकऱ्यांनी प्रत्यक्ष प्रशिक्षण घेतले आहे. ५०,००० पेक्षा जास्त प्रगतशील शेतकऱ्यांचा त्यांनी एक 'ऑनलाइन ग्लोबल समुदाय' तयार केला आहे, जिथे शेतकरी एकमेकांच्या समस्या सोडवतात.

'ब्रिडिंग' व उपपदार्थ निर्मिती

पाटील यांचा असा विश्वास आहे की, जोपर्यंत आपण स्वतःचे ब्रिड तयार करत नाही, तोपर्यंत दुग्धव्यवसाय शाश्वत होऊ शकत नाही. त्यांनी दर्जेदार खोंड व कालवडी तयार करून महाराष्ट्रातील जनावरांची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी काम केले आहे. तसेच, केवळ दूध न विकता त्याचे मूल्यवर्धन करून विविध दुग्धजन्य उपपदार्थांची विक्री सुरु केली आहे, ज्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी मिळत आहे. अरविंद यशवंत पाटील यांना आतापर्यंत जिल्हा परिषदेचा 'आदर्श गोठा पुरस्कार', पाच वेळा 'गोकुळ श्री पुरस्कार' अशा अनेक सन्मानांनी गौरविण्यात आले आहे. पण त्यांच्यासाठी सर्वात मोठा पुरस्कार म्हणजे त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे उभे राहिलेले हजारो यशस्वी दूध उत्पादक शेतकरी आहेत.

मा. मुख्यमंत्री देवेन्द्र फडणवीस यांच्या हस्ते 'मोबाईल डायग्नोस्टिक लॅबोरेटरी व्हॅन' चे पशुसंवर्धन विभागाकडे हस्तांतरण

क्षेत्रीय स्तरावर आता तात्काळ रोगनिदान करणे होणार शक्य

पुणे: महाराष्ट्र शासनाच्या पशुसंवर्धन विभागाला 'राष्ट्रीय कृषी विकास योजने' अंतर्गत अत्याधुनिक मोबाईल डायग्नोस्टिक लॅबोरेटरी व्हॅन प्राप्त झाली. या व्हॅनचे पशुसंवर्धन विभागाकडे मा. मुख्यमंत्री श्री. देवेन्द्र फडणवीस यांच्या हस्ते पशुसंवर्धन विभागाकडे हस्तांतरण करण्यात आले. या सुविधेमुळे आता क्षेत्रीय स्तरावर पशुधनाचे रोगनिदान करण्यासाठी नमुने संकलन करणे व त्यांची तात्काळ तपासणी करणे शक्य होणार आहे.

परळी येथे दि. १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीमध्ये आयोजित महापशुधन एक्स्पो-२०२६ या पशुपक्षी प्रदर्शनात मा. मुख्यमंत्री श्री. देवेन्द्र फडणवीस यांनी मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. व मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे (भा.प्र.से.) यांचेकडे या वाहनाची चावी सुपूर्द केली. या सुविधेमुळे पशुधनावर येणाऱ्या संकटांचे वेळेत निवारण करण्यास मोठी मदत होणार असल्याचे मा. सचिव डॉ. रामास्वामी एन. यावेळी सांगितले.

अत्याधुनिक मोबाईल डायग्नोस्टिक लॅबोरेटरी व्हॅनमध्ये नमुने संकलन व प्राथमिक चाचण्यांसाठी आवश्यक असलेली यंत्रणा उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. सहआयुक्त पशुसंवर्धन (रोग अन्वेषण विभाग, औंध, पुणे) डॉ. अंकुश परिहार यांनी आयुक्त महोदयांना या व्हॅनच्या तांत्रिक कार्यक्षमतेबद्दल सविस्तर माहिती दिली. या फिरत्या अत्याधुनिक मोबाईल डायग्नोस्टिक लॅबोरेटरीमुळे दुर्गम भागातील पशुपालकांच्या पशुधनाचे रोगनिदान करून आवश्यक पशुवैद्यकीय तपासणीची सुविधा अधिक गतिमान होणार आहे.

डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी, " पशुसंवर्धन विभागामध्ये रोग अन्वेषणाचे कार्य अत्यंत महत्त्वाचे असून, या नवीन सुविधेमुळे हे काम आगामी काळात अधिक प्रभावीपणे व वेगाने होईल," असा विश्वास व्यक्त केला. या सुविधेमुळे राज्यातील पशुधनाच्या आरोग्याचे रक्षण करण्यास व पशुपालकांचे आर्थिक नुकसान टाळण्यास मोलाची मदत होणार आहे.

देशी गोवंश संवर्धनासाठी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ यांच्यात ऐतिहासिक करार

पुणे / राहुरी: महाराष्ट्रातील देशी गोवंश सुधारणेसाठी व दूध उत्पादकता वाढवण्यासाठी महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ (MPKV), राहुरी व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ (MLDB), नागपूर यांच्यात महापशुधन एक्सपो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात दि. १४ फेब्रुवारी २०२६ रोजी एक महत्त्वपूर्ण सामंजस्य करार करण्यात आला. या करारामुळे भ्रूण प्रत्यारोपणासारखे अत्याधुनिक तंत्रज्ञान आता थेट शेतकऱ्यांच्या गोठ्यापर्यंत पोहोचणार आहे.

या करारानुसार, साहिवाल, गीर, लाल सिंधी, राठी, थारपारकर, खिल्लार, डांगी यांसारख्या उच्च वंशावळीच्या देशी गाईंचे भ्रूण विकसित करून त्यांचे शेतकऱ्यांच्या संकरित गाईंमध्ये प्रत्यारोपण केले जाईल. पुण्याच्या 'इंडिजीनस कॅटल रिसर्च अँड ट्रेनिंग सेंटर' (आयसीआरटीसी) च्या माध्यमातून ५० किमी परिसरातील निवडक शेतकऱ्यांच्या गाईंमध्ये हे भ्रूण प्रत्यारोपण केले जाईल. करारानुसार, MLDB द्वारे ३ महिन्यांच्या गाभण गाई, ज्यांच्या गर्भात देशी उच्च वंशावळीचे भ्रूण असतील, त्या गाई रु. १,९९,०००/- च्या शुल्कात इंडिजीनस कॅटल रिसर्च अँड ट्रेनिंग सेंटर या संस्थेला पुरवठा केल्या जातील.

या उपक्रमांतर्गत महात्मा फुले कृषी विद्यापीठातील विद्यार्थ्यांना व कर्मचाऱ्यांना अत्याधुनिक ईटी-आयव्हीएफ (ET-

IVF) तंत्रज्ञानाचे प्रत्यक्ष प्रशिक्षण दिले जाईल, ज्यामुळे त्यांना रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध होतील. या प्रकल्पांतर्गत भ्रूण प्रत्यारोपणानंतर ९० दिवसांनी निश्चित गर्भधारणा (कन्फर्म प्रेगन्सी) झाल्यास प्रती गर्भधारणा २५,००० रुपये शुल्क आकारले जाईल. या संपूर्ण प्रक्रियेवर देखरेख ठेवण्यासाठी दोन्ही संस्थांच्या प्रतिनिधींची एक समन्वय समिती स्थापन करण्यात आली आहे. एमएलडीबीद्वारा डॉ. विष्णू जवणे समन्वयक म्हणून या प्रकल्पात काम पाहणार आहेत.

"या करारामुळे महाराष्ट्रातील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला मोठी गती मिळेल. उच्च जनुकीय क्षमतेच्या देशी गाईंची संख्या वाढल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या दुग्ध व्यवसायातील नफ्यात वाढ होईल," असा विश्वास दोन्ही संस्थांच्या प्रमुखांनी व्यक्त केला. हा करार पुढील ३ वर्षांच्या कालावधीसाठी लागू राहणार आहे.

या तंत्रज्ञानामुळे एका उत्तम वंशावळीच्या गाईपासून वर्षाकाठी जास्तीत जास्त वासरे प्राप्त करणे शक्य होणार आहे, जे नैसर्गिक प्रक्रियेत शक्य नसते. यामुळे कमी वेळात गोठ्यातील उच्च उत्पादनक्षम दुधाळ जनावरांची संख्या वाढवता येईल. विशेषतः अत्यल्प भूधारक शेतकऱ्यांसाठी हा प्रकल्प वरदान ठरणार असून, त्यांना कमी पशुधनामध्ये जास्तीत जास्त दूध उत्पादन मिळवता येईल.

विदर्भ-मराठवाड्यातील दुग्धोत्पादनासाठी विदर्भ-मराठवाडा दुग्ध विकास प्रकल्प व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळामध्ये सामंजस्य करार

नागपूर: विदर्भ व मराठवाडा विभागातील दुग्धव्यवसायाला चालना देण्यासाठी व जनावरांची अनुवंशिक गुणवत्ता सुधारण्यासाठी विदर्भ-मराठवाडा दुग्ध विकास प्रकल्प (VMDDP) व महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ (MLDB) यांच्यात एक महत्त्वपूर्ण सामंजस्य करार (MoU) महापशुधन एक्सपो-२०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात दि. १४ फेब्रुवारी २०२६ रोजी मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, श्री. देवेंद्र फडणवीस, मा. मंत्री पशुसंवर्धन श्रीमती पंकजा मुंडे यांच्या प्रमुख उपस्थितीत व मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. (भा.प्र.से.) व मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आला.

या करारानुसार, महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ (MLDB) विदर्भ व मराठवाड्यातील शेतकऱ्यांना उच्च अनुवंशिक गुणवत्ता असलेले भ्रूण प्रत्यारोपित (Embryo Transfer) केलेल्या ७ महिन्यांच्या गाभण संकरित कालवडी किंवा गाईंचा पुरवठा करणार आहे. यामुळे विदर्भ - मराठवाड्यातील पशुपालकांच्या गोठ्यात जास्त उत्पादन देणाऱ्या गायी निर्माण होणार आहेत.

या करारांतर्गत उच्च वंशावळीच्या 'डोनर' गाई व वळूंच्या भ्रूणांचा वापर करून नवीन पिढीची जनावरे तयार केली

जातील. पुरवण्यात येणाऱ्या सर्व जनावरांचे आरोग्य प्रमाणपत्र व विमा संरक्षण MLDB द्वारे सुनिश्चित केले जाईल.

या प्रकल्पांतर्गत लाभार्थ्यांना जनावरांचे व्यवस्थापन, आहार व आरोग्याबाबत विशेष प्रशिक्षण दिले जाईल. हा करार पुढील २४ महिने किंवा निश्चित केलेल्या जनावरांचा पुरवठा पूर्ण होईपर्यंत लागू राहील. विदर्भ-मराठवाडा दुग्ध विकास प्रकल्पाचे उद्दिष्ट या भागातील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणे हे आहे. उच्च दर्जाच्या गाई मिळाल्यामुळे शेतकऱ्यांचा दुग्धव्यवसाय अधिक फायदेशीर होईल.

या करारावर MLDB चे मुख्य कार्यकारी अधिकारी डॉ. शितलकुमार मुकणे व VMDDP चे प्रकल्प समन्वयक डॉ. संजय गोराणी यांनी स्वाक्षऱ्या केल्या. या ऐतिहासिक करारामुळे विदर्भ व मराठवाड्यातील दुग्धक्रांतीला नवी दिशा मिळेल, असा विश्वास मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. व मा. आयुक्त डॉ. प्रवीणकुमार देवरे (भा.प्र.से.) यांनी व्यक्त केला आहे. एमएलडीबी मार्फत डॉ. विष्णू जवणे समन्वयक म्हणून या प्रकल्पात काम पाहणार आहेत.

'महापशुधन एक्स्पो' मध्ये खिल्लार, देवणी, लाल कंधारीचा डंका

मान्यवरांच्या उपस्थितीत पशुपालकांचा गौरव, 'माफसू'च्या तज्ज्ञांचे उत्तम परीक्षण

परळी वैजनाथ: येथील आयोजित 'महापशुधन एक्स्पो-२०२६' मध्ये राज्याच्या विविध कानाकोपऱ्यांतून आलेल्या उत्कृष्ट पशुधनाने सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले. प्रदर्शनातील जाहीर झालेल्या पशुधन व दुग्ध स्पर्धांच्या निकालामध्ये सोलापूरच्या खिल्लार, लातूरच्या देवणी व नांदेडच्या लाल कांधारी जातीच्या जनावरांनी आपले वर्चस्व सिद्ध केले आहे. विजेत्या पशुपालकांना मान्यवरांच्या हस्ते रोख रक्कम व सन्मानचिन्ह देऊन गौरविण्यात आले.

खिल्लार गट

पंढरपूर व सांगोला तालुक्यांचे स्पर्धेत वर्चस्व
महापशुधन एक्स्पो- २०२६ या पशुपक्षी प्रदर्शनात खिल्लार गोवंश उपस्थित पशुपालकांचे लक्ष वेधणारा ठरला. या स्पर्धेत अदात, दोन दात व चार दात अशा विविध गटांत पंढरपूर व सांगोला तालुक्यातील पशुधनाने बाजी मारली. खिल्लारच्या देखण्या रुपाने उपस्थितांच्या डोळ्यांचे पारणे फेडले. बक्षीसपात्र पशुपालकांच्या निवडीमध्ये सोलापूर जिल्ह्यातील विविध गावांमधील १२ गुणवंत पशुपालकांनी प्रथम, द्वितीय व तृतीय श्रेणीत यश संपादन केले आहे. विशेषतः 'कोसा खिल्लार' गटात झालेल्या अटीतटीच्या लढतीने या स्पर्धेची रंगत अधिकच वाढवली. विरवडे, कडलास, सिद्धेवाडी व महिम यांसारख्या गावांतील पशुपालकांनी आपल्या उत्कृष्ट संगोपनाच्या जोरावर मानाची पारितोषिके पटकावली.

अदात

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
रणजीत बाळू पवार	मोहोळ	सोलापूर	प्रथम
अनिकेत विठ्ठल पवार	सांगोला	सोलापूर	द्वितीय
रणजीत हनुमान जाधव	पंढरपूर	सोलापूर	तृतीय

दोन दात

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	निवडश्रेणी
कृष्णा नितीन घटे	पंढरपूर	सोलापूर	प्रथम
अजय विजय पवार	सांगोला	सोलापूर	द्वितीय
रामचंद्र नाथा जाधव	पंढरपूर	सोलापूर	तृतीय

चार दात व त्यावरील

कोसा खिलार गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
बापू परमेश्वर गायकवाड	पंढरपूर	सोलापूर	प्रथम
दत्ता तुकाराम बंडगर	सांगोला	सोलापूर	द्वितीय
आबासो विठ्ठल बंडगर	सांगोला	सोलापूर	द्वितीय

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
रणजीत तुकाराम चोपडे	पंढरपूर	सोलापूर	प्रथम
कालिदास दगडू पाटील	मोहोळ	सोलापूर	द्वितीय
त्र्यंबक कृष्णा भोसले	मोहोळ	सोलापूर	द्वितीय

पंढरपूर तालुक्याने सर्वाधिक ५ बक्षिसे मिळवून प्रथम क्रमांक पटकावला, तर सांगोला तालुक्याने ४ बक्षिसांसह द्वितीय क्रमांक मिळवला. विशेष म्हणजे पंढरपूरच्या पशुपालकांनी सर्वाधिक 'प्रथम श्रेणी'ची बक्षिसे पटकावली.

नुकत्याच संपन्न झालेल्या पशुप्रदर्शनामध्ये 'खिलार' या महाराष्ट्राच्या वैभवशाली गोवंश जातीच्या मादी गटात उत्कृष्ट पशुपालकांनी यश संपादन केले. पंढरपूर, सांगोला, मोहोळ व माढा यांसारख्या विविध तालुक्यांतील पशुपालकांनी यात मोठ्या उत्साहाने सहभाग घेतला. निवड समितीने जनावरांचे आरोग्य, शरीररचना व वंशावळ तपासून प्रथम, द्वितीय व तृतीय अशा श्रेणींमध्ये बक्षिसे जाहीर केली.

अदात गट (गाय)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
योगेश शामराव ढोले	पंढरपूर	सोलापूर	प्रथम
अभिमान विश्वंभर नामटिळक	पंढरपूर	सोलापूर	द्वितीय
मारुती दिगंबर म्हस्के	पंढरपूर	सोलापूर	तृतीय

दोन दात (गाय)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
दत्तात्रय अप्पासो गायकवाड	सांगोला	सोलापूर	प्रथम
बाळासाहेब भागवत इंगळे	पंढरपूर	सोलापूर	द्वितीय
ज्ञानेश्वरी भीमराव मिटकरी	पंढरपूर	सोलापूर	तृतीय

चार दात व त्यावरील (गाय)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
शामराव भीमराव नागटिळक	पंढरपूर	सोलापूर	प्रथम
हनुमंत धर्मा चौगुले	मोहोळ	सोलापूर	द्वितीय
रोहित पांडुरंग पवार	सांगोला	सोलापूर	तृतीय

कोसा खिलार (गाय)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
सोमनाथ बाबुराव नारनवर	सांगोला	सोलापूर	प्रथम
दादासो विठ्ठल शेंडे	सांगोला	सोलापूर	द्वितीय
शरद तानाजी पवार	माढा	सोलापूर	तृतीय

महापशुधन एक्सपो: लाल कंधारी गटात नांदेड, परभणीचे पशुधन अव्वल

अदात गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
प्रभाकर व्यंकटी सूर्यवंशी	नायगाव	नांदेड	प्रथम
सुशील माधव सपनर	लोहा	नांदेड	द्वितीय
विठ्ठल किशनराव देवकाते	कंधार	नांदेड	तृतीय

दोन दात गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
भगवान गणपती चावरे	कंधार	नांदेड	प्रथम
गोविंद तुकाराम येरमे	पालम	परभणी	द्वितीय
रमेश बाबुराव राठोड	गंगाखेड	परभणी	तृतीय

चार दात व त्यावरील गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
संग्राम संभाजी मुस्तापुरे	लोहा	नांदेड	प्रथम
ज्ञानेश्वर उत्तम सांगळे	कंधार	नांदेड	द्वितीय
बालाजी मारुती पाडुरणे	कंधार	नांदेड	तृतीय

परळी वैजनाथ, जि. बीड, येथे आयोजित करण्यात आलेल्या महापशुधन एक्सपो-२०२६ पशुप्रदर्शनात 'लाल कंधारी' (नर) जातीच्या जनावरांच्या स्पर्धेत विविध गटांतून विजेत्यांची निवड करण्यात आली. 'अदात', 'दोन दात' व 'चार दात' अशा तीन श्रेणींमध्ये झालेल्या या स्पर्धेत नांदेड व परभणी जिल्ह्यातील पशुपालकांनी बाजी मारली असून, यात प्रभाकर सूर्यवंशी, भगवान चावरे व संग्राम मुस्तापुरे यांच्या जनावरांनी आपापल्या गटात प्रथम क्रमांक पटकावला आहे. पशुवैद्यकीय संशोधकांनी परीक्षण कार्य उत्तम पार पाडले.

अदात (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
कमलाकर विश्वंभर मुळे	अहमदपूर	लातूर	प्रथम
परशुराम नवनाथ सपनार	लोहा	नांदेड	द्वितीय
सुधाकर जडलवाड	देगलूर	नांदेड	तृतीय

दोन दात (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
सुमित्रा सूर्यकांबळे	लोहा	नांदेड	प्रथम
दशरथ भुजंग पवार	जळकोट	लातूर	द्वितीय
परमेश्वर प्रभाकर केंद्रे	जळकोट	लातूर	तृतीय

चार दात व त्या वरील (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
नारायण धोंडीबा जाधव	जळकोट	लातूर	प्रथम
माधव विश्वनाथ तरडे	अहमदपूर	लातूर	द्वितीय
नवनाथ सीताराम मुसने	अहमदपूर	लातूर	तृतीय

महापशुधन एक्स्पो २०२६ प्रदर्शनात, 'लाल कंधारी' (गाय) गटातील पशुधनाची निवड करण्यात आली. लाल कंधारी गाय गटात लातूरसह अहमदपूर, लोहा, देगलूर व जळकोट तालुक्यातील पशुपालकांनी आपले वर्चस्व राखले .

पशुसंवर्धन विभागामार्फत आयोजित महापशुधन एक्स्पो-२०२६ या पशुपक्षी प्रदर्शनात देवणी (नर) गोवंशाच्या पशुपालकांनी उदंड प्रतिसाद दिला. प्रदर्शनातील विविध गटांमधील बक्षीस पात्र पशुपालकांना मान्यवरांच्या हस्ते बक्षीसे प्रदान करण्यात आली. 'अदात गट', 'दोन दात' व 'चार दात व त्यावरील' अशा तीन वेगवेगळ्या श्रेणींमध्ये झालेल्या या स्पर्धेत लातूरसह परभणी जिल्ह्यातील पशुपालकांनी बाजी मारली. यामध्ये प्रामुख्याने खंडेराव हनुमंत कांबळे, सत्यभामा केरबा शिंदे व ज्ञानोबा सिद्धराम सरोदे यांसारख्या प्रगतशील पशुपालकांच्या पशुधनाने प्रथम क्रमांक पटकावून देवणी जातीच्या संवर्धन व विकासासाठी सुरु असलेल्या प्रयत्नांना नवी दिशा दिली आहे.

अदात गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
खंडेराव हनुमंत कांबळे	शिरूर अनंतपाळ	लातूर	प्रथम
अनंता बाबुराव लाड	शिरूर अनंतपाळ	लातूर	द्वितीय
श्याम रामराव कुंडगीर	गंगाखेड	परभणी	तृतीय

दोन दात गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
सत्यभामा केरबा शिंदे	रेणापूर	लातूर	प्रथम
मारुती नारायण खरात	उदगीर	लातूर	द्वितीय
अमर बालाजी गद्रे	गंगाखेड	परभणी	तृतीय

चार दात व त्यावरील गट

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
ज्ञानोबा सिद्राम सरोदे	औसा	लातूर	प्रथम
सुखदेव माधव सपनर	लोहा	नांदेड	द्वितीय
बालाजी तुकाराम खटके	चाकूर	लातूर	तृतीय

महापशुधन एक्सपो - २०२६ पशुपक्षी प्रदर्शनात देवणी गोवंश गाय गटात लातूर जिल्ह्यातील देवणी व जळकोट व नांदेड जिल्ह्यातील लोहा तालुक्यातील पशुधनाचा वरचष्मा राहिला. या तालुक्यांतून मोठ्या प्रमाणावर देवणी गोवंशाची उच्च उत्पादनक्षम जनावरे या प्रदर्शनात सहभागी झाली होती.

दोन दात (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
भागवत कडप्पा जाधव	उदगीर	लातूर	प्रथम

अदात (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
धोंडीराम रामचंद्र सूर्यवंशी	देवणी	लातूर	प्रथम
संतोष बालाजी तिडके	जळकोट	लातूर	द्वितीय
रफिक युसुफ शेख	लोहा	नांदेड	तृतीय

चार दात व त्या वरील (गाय गट)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
नागनाथ त्रिबंकर शेटकार	उदगीर	लातूर	प्रथम
बालाजी मारुती केंद्रे	जळ	लातूर	द्वितीय
सोनेराव श्रीपती लवटे	औसा	लातूर	तृतीय

महापशुधन एक्स्पो- २०२६ प्रदर्शनात संकरीत पशुधनाचाही बोलबाला

महापशुधन एक्स्पो- २०२६ प्रदर्शनात देशी वाणांसोबतच संकरीत पशुधनाने सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले. बदलत्या हवामानात व वाढत्या दुग्धोत्पादनाच्या स्पर्धेत संकरीत गार्थींची उपयुक्तता अधोरेखित झाली. प्रदर्शनात या विभागाला भेट देणाऱ्या पशुपालकांची मोठी गर्दी दिसून आली. राज्यातील कानाकोपऱ्यातून आलेल्या प्रगतशील पशुपालकांनी संकरीत जनावरांच्या उत्कृष्ट संगोपनाचे प्रदर्शन करून आधुनिक दुग्धव्यवसायाची नवी दिशा स्पष्ट केली.

गाय गट (HF कालवड)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
नीलकंठ हाडोळीकर	पालम	परभणी	प्रथम
निवृत्ती जनार्दन तोडकर	-	बीड	द्वितीय
अनिल शिवाजी जाधव	-	लातूर	तृतीय

गाय गट (HF गाय)

पशुपालकाचे नाव	तालुका	जिल्हा	श्रेणी
कृष्णा रामचंद्र इरमे	परभणी	परभणी	प्रथम
प्रदीप बाबाजी फड	बीड	बीड	द्वितीय
राजेभारु रमेश गीते	बीड	बीड	तृतीय

गाय गट (जर्सी गाय)

पशुपालकाचे नाव	जिल्हा	श्रेणी
योगेश संजय चव्हाण	छ. संभाजीनगर	प्रथम
रंजना व्यंकट पस्तापुरे	लातूर	द्वितीय
योगेश संजय चव्हाण	छ. संभाजीनगर	तृतीय

महापशुधन एक्सपो -२०२६ प्रदर्शनात 'महापशुधन वार्ता' व पशुसंवर्धन विभाग दिनदर्शिका'चे दिमाखदार प्रकाशन

पशुसंवर्धन विभागाच्या वतीने राबविण्यात येणाऱ्या नाविन्यपूर्ण उपक्रमाचा भाग म्हणून 'महापशुधन वार्ता' या डिजिटल ई-मासिकाच्या १० व्या अंकाचे प्रकाशन अत्यंत उत्साहात संपन्न झाले. परळी वैजनाथ येथे १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२५ दरम्यान आयोजित 'महापशुधन एक्सपो-२०२६' या अखिल भारतीय पशुपक्षी प्रदर्शनात हा सोहळा पार पडला.

पर्यावरण मंत्री मा. श्रीमती पंकजा मुंडे यांच्या हस्ते या अंकाचे अनावरण करण्यात आले. यावेळी पशुसंवर्धन विभागाचे वरिष्ठ अधिकारी व राज्यभरातून आलेले हजारो पशुपालक उपस्थित होते. आधुनिक तंत्रज्ञान व पशुपालन यांचा मेळ घालणारे हे मासिक आता राज्यातील प्रत्येक पशुपालकापर्यंत डिजिटल स्वरूपात पोहोचत असून, पशुपालकांना या मासिकामुळे पशुसंवर्धनविषयक तांत्रिक मार्गदर्शन उपलब्ध होत आहे.

मुख्यमंत्री मा. श्री. देवेंद्र फडणवीस व पशुसंवर्धन व

'महापशुधन वार्ता'
सर्व अंकांसाठी क्यु
आर कोड वापरा

'दिनदर्शिका'
मिळविण्यासाठी क्यु
आर कोड वापरा

पशुसंवर्धन विभाग
दिनदर्शिका - २०२५

रविवार	सोम	मंगळ	बुध	गुरू	शुक्र	शनि
	४	५	६	७	८	९
११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४
२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१

प्रकाशक: पशुसंवर्धन विभाग, महाराष्ट्र राज्य

राष्ट्रीय पशु रोग नियंत्रण कार्यक्रम (NADCP)

लाळखुरकृत रोगमुक्त महाराष्ट्राच्या दिशेने वाटचाल

भारतातील ग्रामीण अर्थव्यवस्था प्रामुख्याने शेती व पशुपालनावर अवलंबून आहे. मात्र, पशुधनाला होणारे काही गंभीर आजार पशुपालकांचे मोठे आर्थिक नुकसान करतात. हेच लक्षात घेऊन पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी सप्टेंबर २०१९ मध्ये 'राष्ट्रीय पशु रोग नियंत्रण कार्यक्रम' (NADCP) ही अत्यंत महत्त्वाची योजना सुरु केली. या योजनेचा मुख्य उद्देश साथरोगांपासून पशुधनाचा बचाव करण्यासाठी मोहिम स्वरूपात लसीकरण मोहिम राबवणे व पशुधनाचे आरोग्य सुधारून शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढवणे हा आहे. हा केंद्र सरकारचा १००% अनुदानित कार्यक्रम आहे. म्हणजेच, या योजनेसाठी लागणारा सर्व खर्च केंद्र सरकार उचलते, राज्यांना किंवा पशुपालकांना कोणताही आर्थिक भार सोसावा लागत नाही. त्यासाठी केंद्र सरकारने १३,३४३ कोटी रुपयांची तरतूद केली आहे.

जेव्हा दुभते पशुधन निरोगी राहतील, तेव्हाच दुधाचे उत्पादन वाढेल व पशुपालकांचा नफा वाढेल. 'राष्ट्रीय पशु रोग नियंत्रण कार्यक्रम' हा केवळ एक सरकारी उपक्रम नसून, तो पशुपालकांच्या समृद्धीचा मार्ग आहे. आपल्या पशुधनाचे वेळेवर लसीकरण करून घेऊन या राष्ट्रीय मोहिमेत सहभागी होणे हे प्रत्येक पशुपालकाचे कर्तव्य आहे. यासाठी पशुपालकांनी या मोहिमेला प्रतिसाद देणे आवश्यक आहे.

डॉ. प्रवीणकुमार देवरे (भा.प्र.से.)

आयुक्त पशुसंवर्धन,
महाराष्ट्र राज्य, पुणे-६७

प्रमुख आजार व त्यांचे नियंत्रण:

या कार्यक्रमांतर्गत प्रामुख्याने दोन घातक आजारांवर लक्ष केंद्रित केले आहे. देशातील लाळ-खुरकृत रोगाचा फैलाव पशुजन्य पदार्थांच्या उत्पादनावर विपरीत परिणाम घडवितो तसेच त्यांच्या निर्यातीवरही निर्बंध आणतो. त्यामुळे पशुपालनावर आधारित व्यवसायांचे होणारे आर्थिक नुकसान देशाच्या सकल राष्ट्रीय उत्पादनावर नकारात्मक प्रभाव पाडते.

प्रमुख आजार व त्यांचे नियंत्रण:

अ.क्र.	तपशील	लाळ्या खुरकत	ब्रुसेलोसिस
१	कोणाला होतो	गायी, म्हशी, मेंढ्या-शेळ्या, वराह.	प्रामुख्याने गायी आणि म्हशींना.
२	परिणाम	हा अतिशय संसर्गजन्य रोग आहे. यामुळे दुभत्या जनावरांचे दूध घटते, जनावरांची वाढ खुंटते, वंध्यत्व येते आणि बैलांची काम करण्याची क्षमता कमी होते.	या आजारामुळे गाभण जनावरांचा शेवटच्या टप्प्यात गर्भपात होतो. हा आजार जनावरांकडून माणसांनाही होऊ शकतो, त्यामुळे याचे नियंत्रण अत्यंत महत्त्वाचे आहे.
३	उपाय	दर सहा महिन्यांनी सर्व जनावरांचे लसीकरण करणे.	४ ते ८ महिने वयाच्या मादी वासरांना आयुष्यात एकदाच लस देऊन हा आजार रोखता येतो.

लाळ-खुरकृत रोगावर लसीकरणद्वारे नियंत्रण मिळवणे ही पशुधन-विकासाच्या आणि पर्यायाने देशाच्या दृष्टीने एक प्राथमिकता आहे. केंद्रपुरस्कृत पशुस्वास्थ्य व रोगनियंत्रण यासमूह गट योजनेमधील राष्ट्रीय पशुरोग नियंत्रण कार्यक्रम अंतर्गत लाळखुरकृत (FMD) व सांसर्गिक गर्भपात (Brucella) या दोन रोगांचे प्रतिबंधात्मक लसीकरणद्वारे सन २०३० पर्यंत नियंत्रण व निर्मूलन करण्याचे लक्षांकीत आहे. देशातील ९ राज्ये लाळ खुरकृत रोग मुक्त करण्याचा केंद्र शासनाचा मानस असून, महाराष्ट्र राज्याचा यामध्ये समावेश करण्यात आला आहे.

लाळखुरकृत रोगाचे उच्चाटन हे भारतीय पशुसंवर्धन क्षेत्रासाठी केवळ आरोग्यविषयक सुधारणा नसून, ती एक आर्थिक क्रांती ठरणार आहे. भारत हा जगातील सर्वाधिक पशुधन असलेला देश आहे. तरीही लाळखुरकृत सारख्या संसर्गजन्य रोगांमुळे आपल्या पशुजन्य उत्पादनांना आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत अनेकदा निर्बंधांचा सामना करावा लागतो. विकसित देश स्वच्छतेच्या व गुणवत्तेच्या कडक मानकांमुळे रोगग्रस्त भागातून उत्पादने आयात करण्यास नकार देतात. जर आपण या रोगाचे पूर्णपणे उच्चाटन केले, तर भारताचा 'ग्लोबल एक्सपोर्ट' मधील वाटा कित्येक पटीने वाढणार आहे.

लाळखुरकृत रोगामुळे जनावरांची उत्पादनक्षमता कमालीची प्रभावित होते. या रोगाचे उच्चाटन झाल्यामुळे उपचारांवरील खर्च शून्य होईल, जनावरांची उत्पादकता वाढेल व पशुजन्य उत्पादनाच्या दरात स्थिरता आणि वाढ मिळेल. युरोपियन युनियन, अमेरिका व जपान यांसारख्या मोठ्या बाजारपेठांमध्ये भारतीय पशुजन्य उत्पादनांना मोठी मागणी आहे. जेव्हा उत्पादनांना जागतिक भाव मिळतो, तेव्हा त्याचा थेट फायदा ग्रामीण भागातील शेतकऱ्याला होतो. निर्यात वाढल्यामुळे केवळ पशुपालनच नाही, तर प्रक्रिया उद्योग, कोल्ड चेन स्टोअरेज व लॉजिस्टिक क्षेत्रात लाखो नवीन रोजगार निर्माण होतील.

- लाळ खुरकृत रोगाचा उद्रेक झाल्यास खालील उपाय करावेत**
- संश्लेषण अचलक्या पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्यांना कळवा.
  - संश्लेषण अचलक्या निरोधी जनावरांना ताबडतोब वेगळे करा.
  - किमान 2-3 अडक्यांपूर्वी मर्यादित कालावधीत जनावरांनाच मोठ्यात उद्रेक टाका.
  - प्रभावित झालेल्या २० किमी परिघातील जनावरांचे वास्तविक ज्ञान मिळवून घ्यावे.
  - रोगाचा धार रोगप्रदानाची, प्रभावित क्षेत्र ४% सोडियम क्लोराईड (सुष्कता सोडा) द्रावणाने (400 ग्राम सुष्कता सोडा + १० लिटर पाण्यात) निर्जंतूक केले पाहिजे आणि ते किमान 10 दिवस मुरू ठेवावे.
  - धार वास्तविक्या स्थळीने जनावरांचे दूध वास्तविक्यापूर्वी अति संतरे हात व नेह्रा वास्तविक्या शुभाचा व तसेच धार वास्तविक्यांतर अचलक्या वेगळे करणे पाहिजे.
  - पशुवैद्य / प्राणी वैद्यकात किंवा ज्ञानाळपारा योनी बंधित जनावरे ज्ञानाळपारानंतर ज्ञान वास्तविक्या शुभात आणि मूत्र, कणक व कपडे ४% सोडियम क्लोराईड द्रावणाने किंवा सोडियम हायपोक्लोराईटने शुभावेत.
  - उद्रेक मोनाबतीने रोगाच्या बॅक्टेरिये ४% सोडियम क्लोराईड द्रावणाचा वापर करणे अचलक्या आहे.
  - वरील बाबी पाठुबरोबर कमी झाल्यानंतर ३५-२० दिवसांचेच पाठु ठेवावेत.

ग्रामीण भागातील तरुणांना शहरांकडे न धावता आपल्या गावातच समृद्धी मिळवता येईल. लाळखुरकत रोगाचे उच्चाटन हे केवळ जनावरांना वाचवणे नसून, पशुपालक व शेतकरी बांधवांसाठी संधीची दारे उघडणारी गुरुकिल्ली आहे. ही उपलब्धी भारताला 'जगाची डेअरी' बनवण्याच्या दिशेने टाकलेले सर्वात मोठे पाऊल ठरेल.

राज्यात दि.१४.०८.२०२५ ते ३१.१०.२०२५ या कालावधीत लाळ खुरकत लसीकरण फेरी-७ पार पडली असून, १५३ लक्ष पशुधनास लाळ खुरकत रोग प्रतिबंधक लसीकरण केले गेले आहे. पशुस्वास्थ्य व रोगनियंत्रण कार्यक्रमांकरिताच्या मार्गदर्शक सुचनानुसार या पशुधनास दर सहा महिन्यांनी लाळ खुरकत रोग प्रतिबंधक लसीकरण करणे आवश्यक आहे. यास अनुसरून लाळखुरकत लसीकरण फेरी-८ राबविण्यास आवश्यक १५८.३९ लक्ष लसमात्रा डिसेंबर २०२५ व जानेवारी २०२६ या महिन्यात जिल्हास्तरावर पुरवठा करण्यात आल्या आहेत.

कार्यक्रमाची प्रमुख वैशिष्ट्ये व अंमलबजावणी:

शेतकरी / पशुपालकांच्या सोयीसाठी व राष्ट्रीय पशु रोग नियंत्रण

कार्यक्रम योजनेच्या पारदर्शकतेसाठी या कार्यक्रमात काही महत्वाचे टप्पे समाविष्ट करण्यात आले आहेत:

पशुधनाची ओळख (टॅगींग): प्रत्येक पशुधनाच्या कानाला एक 'टॅग' लावला जातो. यामुळे पशुधनाची नोंदणी 'इनाफ' (INAPH) पोर्टलवर केली जाते, ज्यामुळे लसीकरणाचा सर्व रेकॉर्ड ऑनलाईन उपलब्ध होतो व ज्याचे अवलोकन करून प्रशासनास कार्यक्रमाची पुढील दिशानिश्चिती करणे शक्य होते.

पशु आरोग्य कार्ड: प्रत्येक जनावराचे स्वतंत्र हेल्थ कार्ड तयार केले जाते, ज्यामध्ये लसीकरणाची माहिती असते.

मोफत लसीकरण: लसीकरण पूर्णपणे मोफत असून, लसीकरणापूर्वी जनावरांना जंतनाशक औषधही दिले जाते.

जनजागृती: गावपातळीवर या रोगाविषयी माहिती देण्यासाठी विविध मोहिमा राबवल्या जातात. यामध्ये पारंपारिक तसेच प्रगत साधनांचाही समयोचित वापर केला जातो. केवळ रोगप्रतिबंधक लसीकरण करणे नव्हे, तर साथरोगांविषयी पशुपालकांचे संपूर्ण प्रबोधन करण्याचे महत्वपूर्ण कार्य या कार्यक्रमानिमित्त आयोजित जनजागृती मोहिमेद्वारे करण्यात येत आहे.

लसीकरणाच्या भारत पशुधन प्रणालीवरील नोंदी :

लसीकरणानंतर भारत पशुधन प्रणालीवर लसीकरणासह पशुधनाची नोंद करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी सर्व संबंधितांना मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात आल्या आहेत. त्याप्रमाणे पशुधनाच्या नोंदी होत आहेत की नाही, याचे संनियंत्रण केले जात आहे. लसीकरणाची माहिती इंटरनेट उपलब्ध असलेस तात्काळ, वास्तविक वेळी व इंटरनेट उपलब्ध नसलेल्या ठिकाणी सात दिवसात NDLM पोर्टलवर प्रविष्ट करावी. इंटरनेट उपलब्ध नसलेल्या ठिकाणाकरिता वेळ व जिओ स्टॅम्प केलेले पशुपालक, पशु व अधिकारी यांचे छायाचित्र एनडीएलएम ॲप वरूनच घेणे गरजेचे आहे.

संभावित लाळ खुरकत रोगाचे उद्रेक झाल्यास हे करू नका

1. जनावरांना घाटापसत पाठवू नका अत्यंत रोगराई पसरण्याची शक्यता आहे.
2. पिण्याच्या पाण्याकरिता सार्वजनिक पाण्याचा स्रोत वापरू नका, यामुळे रोगराई पसरू शकते. पिण्याच्या पाण्यात 2% घाण्याचा मोडा वापरा.
3. संसर्ग झालेल्या प्राण्यांना निरोगी जनावरात निमळू देऊ नका.
4. गोठ्यात घेत देणारे जोर रोगाचा प्रसार करू शकतात. हे टाळण्यासाठी गोठ्याभोवती 10 फूट नॅट व्हीसिंग पाचडरचा खर करावा किंवा जनावरांच्या गोठ्याच्या प्रवेशद्वारावर पाय धुण्याकरिता जंतुनाशक फुट वापणी व्यवस्था करा.
5. बाधित जनावरे झाल्याच्या व्यक्तींनी निरोगी जनावरांना स्पर्श करू नये.
6. बाधित भागातून जनावरे खरेदी करू नका. सर्व प्राण्यांच्या व्यापाराचा पाठवूत वेळे पाहिले

तुमच्या पशुधनावे सुरक्षा कवच:

राष्ट्रीय पशु रोग नियंत्रण कार्यक्रम

पशुपालक / शेतकरी बांधवांना आवाहन

- ❖ लाळ-खुरकत (FMD) हा अत्यंत संसर्गजन्य विषाणूजन्य आजार असून, यामुळे पशुधनाची उत्पादकता घटते व शेतकऱ्यांचे मोठे आर्थिक नुकसान होते. या रोगाचे समूळ उच्चाटन करण्यासाठी लसीकरण हाच एकमेव प्रभावी उपाय आहे. केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय पशुरोग नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत २०३० पर्यंत लाळ-खुरकत रोग निर्मूलनाचे उद्दिष्ट आपण निश्चित केले आहे. या मोहिमेचा पुढचा म्हणजेच ८ वा टप्पा आता सुरु झाला आहे. आपणास विनंती आहे की, १३ फेब्रुवारी ते २९ मार्च २०२६ या कालावधीत आपल्या गायी, म्हशी, शेळ्या व मेंढ्यांना लाळखुरकत रोग प्रतिबंधक लसीकरण करून घ्यावे. त्यासाठी नजीकच्या पशुवैद्यकीय दवाखान्याशी त्वरित संपर्क साधा.
- ❖ **लक्षात असू द्या**, दर ६ महिन्यांनी लाळखुरकत रोग प्रतिबंधक लसीकरण करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून जनावरांची रोगप्रतिकारशक्ती टिकून राहील. ही लस पूर्णपणे सुरक्षित असून, केंद्र शासनाच्या मानक कार्यप्रणालीनुसार दिली जाते.
- ❖ लाळ-खुरकत रोगाच्या नियंत्रणासाठी व आपल्या पशुधनाच्या सुरक्षित भविष्यासाठी सर्व पशुपालकांनी या मोहिमेत सक्रिय सहभाग घ्यावा. तसेच लसीकरण झालेल्या पशुधनाची NDLM ऍपवर नोंदणी करण्यासाठी पशुवैद्यकाला सहकार्य करावे, ही अपेक्षा व विनंती.

- डॉ. प्रवीणकुमार देवरे (भा.प्र.से.), आयुक्त पशुसंवर्धन, महाराष्ट्र राज्य

दुधाळ गायींमध्ये अचानक मृत्यू - कारण काय?

ऋतू बदलाच्या काळात वाढणारा “रुमेन अल्कॅलोसिस” चा धोका

दुग्ध व्यवसायात कधी-कधी पूर्णपणे निरोगी दिसणाऱ्या दुधाळ गायी अचानक आजारी पडतात व केवळ २४ ते ३६ तासांत मृत्यू होतो. ऋतू बदलाच्या काळात विशेषतः हिवाळ्याच्या शेवटच्या काळात (फेब्रुवारी दुसरा पंधरवडा) आणि उन्हाळ्याच्या सुरुवातीस (मार्च) अशा घटना अधिक आढळतात. अशा प्रकरणांमध्ये तपासणी केल्यावर रुमेनचा सामू (पीएच) ८ पेक्षा जास्त (अल्कधर्मी) आढळतो. ही स्थिती बहुतेक वेळा रुमेन अल्कॅलोसिस (अल्कलाईन अपचन) मुळे निर्माण होते. अलीकडे अहिल्यानगर जिल्ह्यातील हिवरेबाजार परिसरात काही दुग्धव्यवसायिकांच्या कळपात अशा घटना आढळून आल्या. काही गायी अचानक बसणे, अंग थंड पडणे व २४-३६ तासांत मृत्यू होणे अशी गंभीर परिस्थिती दिसली. विशेष म्हणजे प्रत्येक कळपात कांही गाई बाधित होत होत्या आणि त्या बहुतेक जास्त दूध देणाऱ्या गायी होत्या. पुणे येथील विभागीय रोग अन्वेषण प्रयोगशाळेतील तपासणीत संसर्गजन्य रोग आढळला नाही. मात्र, अतितीव्र अल्कलाईन अपचनमुळे **एंडोटॉक्सिक शॉक** हे संभाव्य कारण असल्याचे निदर्शनास आले.

प्रा. डॉ. अनिल भिकाने

माजी विस्तार शिक्षण संचालक,
माफसू, नागपूरमो. ९४२०२९४४५३

प्रगत दुग्धव्यवस्थापन पद्धतींमध्ये या अवस्थेला अनेकदा “उच्च दूध देणाऱ्या गायीचा अचानक मृत्यू कारण अज्ञात” असे संबोधले जाते.

अल्कलाईन अपचन किंवा रुमेन अल्कॅलोसिस म्हणजे काय?

गायीच्या पोटातील पहिला भाग म्हणजे रुमेन (कोठीपोट) येथे अन्नाचे पचन सूक्ष्मजीवांद्वारे होते. सामान्यतः रुमेनचा सामू ६.५ ते ७ दरम्यान असतो, परंतु रुमेनचा पी एच ८ किंवा त्यापेक्षा जास्त होतो. या अवस्थेला रुमेन अल्कॅलोसिस किंवा अल्कली अपचन म्हणतात.

या समस्येची प्रमुख कारणे

- ❑ आहारात अतिरिक्त प्रथिने (१८% पेक्षा जास्त)
- ❑ पशुखाद्यात अधिक प्रमाणात विघटनकारी प्रथिने असणाऱ्या बार्लीसारख्या पदार्थांचा समावेश
- ❑ पशुखाद्य जास्त प्रमाणात देणे
- ❑ कोरड्या व तंतुमय म्हणजे वाळलेल्या चान्याचा अभाव
- ❑ हिरव्या चान्याचा जास्त वापर
- ❑ पाण्याचे अपुरे सेवन
- ❑ उच्च दूध उत्पादनामुळे वाढलेला चयापचय ताण

ऋतू बदल (हिवाळा ते उन्हाळा संक्रमण)

अलीकडील घटनांमध्ये काही कळपांमध्ये पुढील बाबी आढळल्या:

- ❑ आहारात २२-२४% प्रथिने
- ❑ खाद्यात सुमारे १% युरिया
- ❑ मका, बरसीम गिनी गवत यासारखा हिरवा चारा भरपूर
- ❑ वाळलेल्या चान्याचे अत्यल्प प्रमाण
- ❑ काही जनावरांच्या आहारात बार्लीचा समावेश

ऋतू बदलाच्या काळात धोका का वाढतो?

ऋतू बदलाच्या काळात पुढील बदल होतात:

- ❑ आहार सेवनात चढउतार होतो
  - ❑ पाणी पिण्याचे प्रमाण बदलते
  - ❑ पोटाची/रुमेनची हालचाल कमी होते
  - ❑ पोटातील/रुमेनमधील सूक्ष्मजीवांचे संतुलन बिघडते
- यामुळे पचनक्रियेत बिघाड होऊन अल्कॅलोसिसची शक्यता वाढते.

हा रोग जास्त दूध देणाऱ्या गार्थींमध्येच का दिसतो?

उच्च उत्पादन देणाऱ्या गार्थींमध्ये:

- ❑ जास्त प्रथिनयुक्त आहार दिला जातो
- ❑ रुमेनमध्ये नायट्रोजनचे प्रमाण जास्त असते
- ❑ चयापचय गरज जास्त असते
- ❑ रुमेनचे बफरिंग सामर्थ्य कमी पडते.

म्हणून अशा गार्थींना अल्कॅलोसिसचा जास्त धोका असतो.

रोग कसा विकसित होतो?

सामान्य परिस्थितीत रुमेनमधील सूक्ष्मजीव प्रथिनांचे विघटन करून अमोनिया तयार करतात आणि तो स्वतःच्या प्रथिन निर्मितीसाठी वापरतात.परंतु आहारात अतिरिक्त प्रथिने किंवा युरिया असल्यास,

- ❑ रुमेनमध्ये अमोनिया जास्त प्रमाणात तयार होतो
- ❑ त्याचा वापर कमी होतो
- ❑ रुमेनचा सामू ८ पेक्षा अधिक होतो

अशावेळी अमोनिया रक्तात जलद शोषला जातो आणि रक्तातील अमोनियाचे प्रमाण वाढते. याचा मेंदूवर विषारी परिणाम होऊन श्वसन केंद्र बंद पडते व शॉकमुळे अचानक मृत्यू होऊ शकतो.

रोगाची लक्षणे

प्रारंभिक अवस्था

- ❑ भूक मंदावणे
- ❑ जठर हालचाल कमी
- ❑ दूध उत्पादन अचानक कमी होणे
- ❑ कधीकधी पोटदुखी होणे

तीव्र अवस्था

- ❑ अचानक पडणे

- ❑ अंग थंड पडणे
- ❑ सुस्ती येणे
- ❑ श्वास मंदावणे
- ❑ २४-३६ तासांत मृत्यू

महत्त्वाचे:

बहुतांश वेळा झटके किंवा तडफड दिसत नाही आणि अतिसारही नसतो.

प्रयोगशाळा निष्कर्ष

पशुसंवर्धन विभागाच्या पुणे येथील प्रयोगशाळेत:

- ❑ रुमेन सामू ९-११ दरम्यान आढळला
- ❑ रक्त काही प्रमाणात घट्ट झालेले दिसले
- ❑ तीव्र न्युट्रोफिलिया (६०-७० टक्के) आढळून आला
- ❑ कॅल्शियम पातळी कमी (४-५ mg) झाल्याचे निदर्शनास आले.

आजारी गाय

रोग निदानासाठी खात्याचे सामुहीक प्रयत्न

उपाय योजना

पशुवैद्यकीय सल्ल्याने खालील उपचार करावेत:

- ❑ तात्काळ ३-४ लिटर व्हीनेगर (तेवढ्याच पाण्यात मिसळून) तोंडावाटे देणे.
- ❑ सहा तासानी पुनश्च सामू पहावा. सामू अधिक असेल, तर पुनश्च व्हेनेगार पाजावे (सामू प्रमाणे)
- ❑ खाण्याचा सोडा किंवा बफर पावडर अजिबात देऊ नये.

- ❑ टेद्रासायक्लीनच्या ४ गोळ्या १ ते २ दिवस तोंडावाटे द्याव्यात.
- ❑ प्रोबायोटिक व यीस्टच्या दोन गोळ्या तोंडावाटे रोज ३-४ दिवस द्याव्यात.
- ❑ सलाईन किंवा ग्लुकोज सलाईन पहिल्या दिवशी दर ४-६ तासानी द्यावे, नंतर गरजेप्रमाणे द्यावे.
- ❑ रिंगर लॅक्टेट अथवा सोडीयम बायकार्बोनेट सोल्युशन शिरेतून अजिबात देवू नये.
- ❑ फ्लुनिक्सिन एक ते दोन दिवस द्यावे. (एंडोटॉक्सेमिया नियंत्रणासाठी)
- ❑ आवश्यक असल्यास कॅल्शियम इंजेक्शन द्यावे (अल्कॅलोसिसमुळे आयोनाइज्ड कॅल्शियम कमी होते, त्यामुळे अल्कॅलोसिस दुरुस्त केल्याशिवाय कॅल्शियम उपचाराला प्रतिसाद मिळत नाही).

उपचार

- ❑ खाण्याचा सोडा किंवा बफर देऊ नये.
- ❑ बसलेल्या जनावरांची काळजी घ्यावी.
- ❑ जनावराला छातीवर बसवावे.
- ❑ दर ३-४ तासांनी बाजू बदलावी.
- ❑ जाड मऊ अंथरून द्यावे.
- ❑ दिवसातून १५-२० मिनिटे उभे करण्याचा प्रयत्न करावा.

प्रतिबंधासाठी उपाय

- ❑ आहारात तंतुमय म्हणजे वाळलेला चारा वाढवणे.
- ❑ हिरव्या चाऱ्यासोबत कोरडा चारा देणे.
- ❑ प्रथिनांचे प्रमाण १८% पर्यंत मर्यादित ठेवणे.
- ❑ ओल्या बार्लीचे प्रमाण १०-१५ % पेक्षा अधिक नसावे.
- ❑ अचानक आहार बदल टाळणे.
- ❑ ऋतुबदलात यीस्ट व प्रोबायोटिक्स नियमित वापरणे.
- ❑ संतुलित मिनरल मिक्चर देणे.
- ❑ मुबलक स्वच्छ पाणी उपलब्ध ठेवणे.

शेतकऱ्यांसाठी महत्वाची सूचना

खालील लक्षणे दिसताच त्वरित पशुवैद्यकांचा सल्ला घ्या:

- ❑ चर्वण कमी होणे.
- ❑ पोट गच्च होणे.
- ❑ दूध अचानक कमी होणे, सुस्ती येणे.

उच्च दूध देणाऱ्या गार्गींमध्ये रुमेन पी एच ८ पेक्षा जास्त आढळल्यास ही अत्यंत गंभीर स्थिती असू शकते. अल्कालाईन अपचन हा संसर्गजन्य रोग नसून, आहारातील असंतुलनामुळे होणारा आजार आहे. योग्य आहार व्यवस्थापन, ऋतू बदलाच्या काळात विशेष काळजी व वेळेवर उपचार केल्यास मोठे आर्थिक नुकसान टाळता येते.

योग्य निदान, तंत्रशुद्ध उपचार
सशक्त पशुधनाला पशुवैद्यकाचा आधार

- १ गार्गींचें प्राण वाचवण्यासाठी अथक प्रयत्न
- २ योग्य उपचारास प्रतिसाद देत असलेली गाय
- ३ योग्य निदान व उपचारानंतर शारीरिकदृष्ट्या पुर्ववत झालेल्या गार्गी

आत्मनिर्भर गोशाळा व नैसर्गिक शेती काळाची गरज 'महापशुधन एक्सपो-२०२६' मधील चर्चासत्रात तज्ज्ञांचा सूर

परळी (प्रतिनिधी): "राज्यातील गोशाळांनी केवळ जनावरांचे संगोपन न करता पंचगव्य व नैसर्गिक शेतीच्या प्रसारासाठी केंद्रवर्ती भूमिका बजावावी. प्रत्येक गोशाळेने किमान ५० एकर प्रक्षेत्रावर नैसर्गिक शेतीची प्रभावी अंमलबजावणी करून शेतकऱ्यांना दिशा दाखवावी," असे आवाहन मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. यांनी केले.

परळी येथे आयोजित 'महापशुधन एक्सपो २०२६' अंतर्गत महाराष्ट्र गोसेवा आयोगाच्या वतीने आयोजित 'आत्मनिर्भर गोशाळा' या विशेष चर्चासत्रात ते बोलत होते. याप्रसंगी आयोगाचे अध्यक्ष श्री. शेखर मुंदडा, पशुसंवर्धन आयुक्त डॉ. प्रवीणकुमार देवरे, आयोगाचे सचिव डॉ. शामकांत पाटील, डॉ. नितीन मार्कडेय यांची प्रमुख उपस्थिती होती. राज्यातील सुमारे ३०० गोशाळांचे प्रतिनिधी या परिषदेला उपस्थित होते.

आयोगाचे अध्यक्ष श्री. शेखर मुंदडा यांनी गोसेवा आयोगाच्या आगामी उपक्रमांची माहिती दिली. गोशाळांनी स्वावलंबी होण्यासाठी 'गोपरिपोषण' योजनेचा लाभ घेण्याचे आवाहन त्यांनी केले. तसेच गोशाळांनी आपली सर्व कागदपत्रे व नोंदी काटेकोरपणे ठेवणे अनिवार्य असल्याचे त्यांनी स्पष्ट केले.

चर्चासत्रात विविध तज्ज्ञांनी गोशाळांच्या सक्षमीकरणावर मार्गदर्शन केले. यामध्ये, श्री. सनतकुमार गुप्ता यांनी गो-उत्पादनांच्या माध्यमातून मूल्यवर्धन करून परदेशात निर्यात कशी करावी व त्यातून आत्मनिर्भरता कशी साध्य करावी, यावर तांत्रिक मार्गदर्शन केले.

श्री. उद्धव नेरकर यांनी जीवामृत, बीजामृत व इतर सेंद्रिय निविष्टा गोशाळेतच तयार करण्याच्या पद्धती विशद केल्या. श्री. शिवानंद कोरे यांनी 'गोकृपा अमृत'च्या वापरातून उत्पादित झालेल्या विषमुक्त शेतीमालाचे महत्त्व अधोरेखित केले. डॉ. सोमनाथ माने यांनी शुद्ध देशी गोवंशाचे संवर्धन व भविष्यातील विकासात्मक योजनांची माहिती दिली.

प्रास्ताविक करताना डॉ. नितीन मार्कडेय यांनी प्रत्येक

गोशाळा 'गो-पर्यटन' केंद्र म्हणून विकसित करण्याची संकल्पना मांडली. यामुळे शहरी नागरिकांना देशी गोवंशाचे महत्त्व समजेल व गोशाळांना उत्पन्नाचा अतिरिक्त स्रोत मिळेल. गोशाळा महासंघाचे सचिव डॉ. सुनील सूर्यवंशी यांनी व्यवस्थापनातील काटेकोरपणावर भर दिला.

गोशाळा संचालकांचे प्रतिनिधी म्हणून श्री. संदीप शर्मा महाराज यांनी मनोगत व्यक्त केले. गोसेवा आयोगाच्या माध्यमातून राज्यातील गोवंश सुधारणा तसेच पशुपालक शेतकऱ्यांचे आर्थिक दृष्ट्या सबलीकरण शक्य असल्याचे मत व्यक्त केले. चर्चासत्राच्या यशस्वीतेसाठी डॉ. संगीता पांडे-केंडे व गोसेवा आयोगाच्या अधिकाऱ्यांनी परिश्रम घेतले. याप्रसंगी गो-परिपोषण योजनेच्या कार्यपद्धतीची माहिती देण्यात आली.

आत्मनिर्भर गोशाळा व नैसर्गिक शेती काळाची गरज या विषयावर आधारित चर्चासत्रामधील काही छायाचित्रे

राज्यातील उत्कृष्ट गोशाळा व गोप्रक्षेत्रांचा 'महाराष्ट्र शुद्ध गोवंश सन्मान' पुरस्काराने गौरव

परळी वैजनाथ (जि. बीड) : देशी गोवंश संवर्धनाचे उत्कृष्ट काम करणाऱ्या गोशाळा व शुद्ध गोवंशाचे जतन करणाऱ्या प्रक्षेत्रांना प्रोत्साहन देण्यासाठी महाराष्ट्र गोसेवा आयोगाच्या वतीने जाहीर करण्यात आलेल्या पहिल्या 'महाराष्ट्र शुद्ध देशी गोवंश सन्मान' पुरस्कारांचे दिमाखदार वितरण करण्यात आले. परळी येथे आयोजित 'महापशुधन एक्सपो २०२६' मधील विशेष चर्चासत्रात आयोगाचे अध्यक्ष श्री. शेखर मुंदडा यांच्या हस्ते हे पुरस्कार प्रदान करण्यात आले.

गोसेवा आयोगाच्या स्थापनेनंतर प्रथमच शासनाने मान्यता दिलेल्या या योजनेची सुरुवात करण्यात आली आहे. आयोगाचे अशासकीय सदस्य तथा सेवानिवृत्त प्राध्यापक डॉ. नितीन मार्कडेय यांच्या संकल्पनेतून ही स्पर्धात्मक विकासाची संधी निर्माण करण्यात आली आहे. आर्थिकदृष्ट्या आत्मनिर्भरता, नैसर्गिक शेतीचा प्रसार, गो-उत्पादनातील कामगिरी, बायोगॅस व सौर ऊर्जेचा वापर व गो-पर्यटनाला चालना देणाऱ्या संस्थांची निवड या पुरस्कारासाठी करण्यात आली आहे.

या सोहळ्याला आयोगाचे अशासकीय सदस्य श्री. सनतकुमार गुप्ता, डॉ. सुनील सूर्यवंशी, श्री. उद्धव नेरकर व आयोगाचे सदस्य सचिव तथा पशुसंवर्धन सहआयुक्त डॉ. शामकांत पाटील यांची प्रमुख उपस्थिती होती.

याप्रसंगी बोलताना अध्यक्ष श्री. शेखर मुंदडा म्हणाले की, "पुरस्कार प्राप्त सर्व गोशाळा व गोप्रक्षेत्रे हे शासनाचे 'श्रेष्ठ राजदूत' म्हणून काम करतील व राज्यातील गोसंवर्धन चळवळीला नवी दिशा देतील."

यंदाच्या सन २०२५-२६ च्या राज्यस्तरीय पुरस्कारांमध्ये दोन प्रमुख संवर्गात निवड करण्यात आली. गोशाळा गटात राज्यातील विविध विभागांतील उल्लेखनीय कामगिरी करणाऱ्या ६ गोशाळांना सन्मानित करण्यात आले. गोप्रक्षेत्र गटात एकाच वंशाच्या ५० पेक्षा अधिक गोवंशांचे शुद्ध स्वरूपात संवर्धन करणाऱ्या ४ संस्थांची राज्यस्तरीय पुरस्कारासाठी निवड करण्यात आली. पुरस्काराचे स्वरूप सन्मानपत्र, स्मृतीचिन्ह व शाल असे असून, आगामी काळात यामध्ये बक्षीस रकमेची भर घालण्याचा मानस सहआयुक्त पशुसंवर्धन तथा सदस्य सचिव, महाराष्ट्र गोसेवा आयोग डॉ. शामकांत पाटील यांनी व्यक्त केला.

कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन डॉ. नितीन मार्कडेय यांनी केले. या योजनेच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी राज्यातील सर्व प्रादेशिक पशुसंवर्धन सहआयुक्त व जिल्हा पशुसंवर्धन उपआयुक्त यांचे मोलाचे सहकार्य लाभल्याचे आयोगाच्या अधिकारी सौ. संगीता पांडे-केंडे यांनी यावेळी नमूद केले.

कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी श्री. पंडित, श्री. पाटील, राहुल जगताप व श्रीमती अश्विनी यांनी विशेष परिश्रम घेतले. या पुरस्कारांमुळे राज्यातील गोशाळांमध्ये आता स्पर्धात्मक वातावरण निर्माण झाले असून, अधिक शास्त्रीय पद्धतीने गोसंवर्धन होण्यास मदत होणार आहे, अशी प्रतिक्रिया याप्रसंगी मान्यवरांनी व्यक्त केली.

□ महाराष्ट्र शुद्ध देशी गोवंश सन्मान योजना” अंतर्गत राज्यस्तरीय पुरस्कार प्राप्त गोशाळांची यादी

अ.क्र.	जिल्हा	आयोगाकडील नोंदणीकृत गोशाळा	गोसेवा आयोग नोंदणी क्र.
१	जळगाव	रतनलाल सी बाफना गोसेवा अनुसंधान केंद्र, कुसुंबा, जळगाव	MHGA/००३६/JL
२	ठाणे	केशवसृष्टी गोशाळा उत्तान, ता. मीरा-भाईंदर (ठाणे), जि. ठाणे	MHGA/०२७२/TN
३	बीड	रामरक्षा गोशाळा परळी, ता. परळी, जि. बीड	MHGA/०११५/BD
४	अमरावती	श्री गोरक्षण संस्था अमरावती, ता. जि. अमरावती	MHGA/०४५७/AM
५	वर्धा	श्री संत लहानुजी महाराज संस्थान, टाकरखेडा, ता. आर्वी,	MHGA/०७४६//VD
६	कोल्हापूर	श्री सिद्धगिरी गोशाळा कणेरी, ता. करवीर, जि. कोल्हापूर	MHGA/०५८७/KL

□ महाराष्ट्र शुद्ध देशी गोवंश सन्मान योजना” अंतर्गत राज्यस्तरीय पुरस्कार प्राप्त खाजगी गो प्रक्षेत्रांची यादी

अ.क्र.	जिल्हा	खाजगी गोवंश संवर्धन संस्था
१	जळगाव	गोमाता राजलक्ष्मी बहुउद्देशीय संस्था, एरंडोल, ता. एरंडोल जि. जळगाव (गोपालक)
२	अहिल्यानगर	डॉ. राजू मुकुंदराव म्हस्के मु. पो. दहीगाव ता. जि. अहिल्यानगर (गोपालक)
३	पुणे	देशी गाय संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र पशुसंवर्धन व दुग्धशास्त्र विभाग कृषि महाविद्यालय खडकी पुणे (गोपालक)
४	जालना	परभणी अॅग्रोटेक प्रा.ली. मौजे राजनी ता. घनसावंगी जि. जालना

मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजनेमुळे पशुपालकांच्या आर्थिक उन्नतीची नवी संधी : मा. मंत्री पंकजा मुंडे

मुख्यमंत्र्यांच्या भाषणातील मुद्दे

- पशुजन्य व मत्स्य उत्पादनात भरीव वाढ व रोजगार निर्मितीचे उद्दिष्ट
- 'मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजना' सुरु करण्याचा मानस
- राज्य व जिल्हा योजनांचे एकत्रीकरण करून पशुधन उत्पादनात स्वयंपूर्णता गाठण्याचा निर्धार
- पशुसंवर्धन क्षेत्रातील महिला पशुपालकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष कार्यक्रमाची अंमलबजावणी व मत्स्य व्यावसायिकांच्या विकासासाठी व पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी 'मत्स्यसंपदा योजना' राबविणार.

“मा. मुख्यमंत्री तथा वित्तमंत्री श्री. देवेंद्र फडणवीस यांनी सादर केलेला राज्याचा अर्थसंकल्प विकसित महाराष्ट्राच्या दिशेने ठोस पाऊल टाकणारा आहे. पशुसंवर्धन व पर्यावरण क्षेत्रासाठी करण्यात आलेल्या तरतुदी व नव्या योजना या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणाऱ्या ठरणार आहेत. विशेषतः मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजना सुरु करण्याची घोषणा ही पशुपालक शेतकऱ्यांसाठी नवे संधी निर्माण करणारी आहे, अशी प्रतिक्रिया पशुसंवर्धन व पर्यावरण आणि वातावरणीय बदल विभागाच्या मंत्री श्रीमती पंकजा मुंडे यांनी दिली.

राज्यात पशुसंवर्धनाला यापूर्वी कृषी समकक्ष दर्जा मिळाला आहे. आता मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजकता योजना या नवीन योजनेमुळे याला आणखी बळ मिळणार आहे. या योजनेमुळे पशुधन उत्पादनात भरीव वाढ होईल, ग्रामीण भागात रोजगारनिर्मितीला चालना मिळेल व पशुपालक शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ होण्यास मदत होईल. तसेच राज्य व जिल्हा स्तरावरील विविध योजनांचे एकत्रीकरण करून पशुधन उत्पादनात स्वयंपूर्णता साध्य करण्याचा राज्य शासनाचा निर्धार या अर्थसंकल्पातून दिसून येतो.

आंतरराष्ट्रीय महिला शेतकरी वर्षानिमित्त गोपालन, कुक्कुटपालन व शेळीपालन क्षेत्रातील महिला शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष कार्यक्रम राबविण्याचा निर्णय हा महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणासाठी महत्त्वाचा टप्पा ठरणार आहे, असे मंत्री पंकजा मुंडे यांनी म्हटले. याशिवाय कृषी व

पशुसंवर्धन क्षेत्रात महाविस्तार एआय, वसुधा व्हाईस टेलिफोनी, महाराष्ट्र अँग्रीकल्चर डेटा एक्सचेंज व एआय सक्षम सॅडबॉक्स यांसारख्या तंत्रज्ञानाधारित उपक्रमांमुळे शेतकरी व पशुपालकांना आधुनिक माहिती, मार्गदर्शन व तंत्रज्ञानाचा लाभ मिळणार आहे. यामुळे उत्पादनक्षमता वाढण्यास मदत होईल, असे मंत्री पंकजा मुंडे म्हणाल्या.

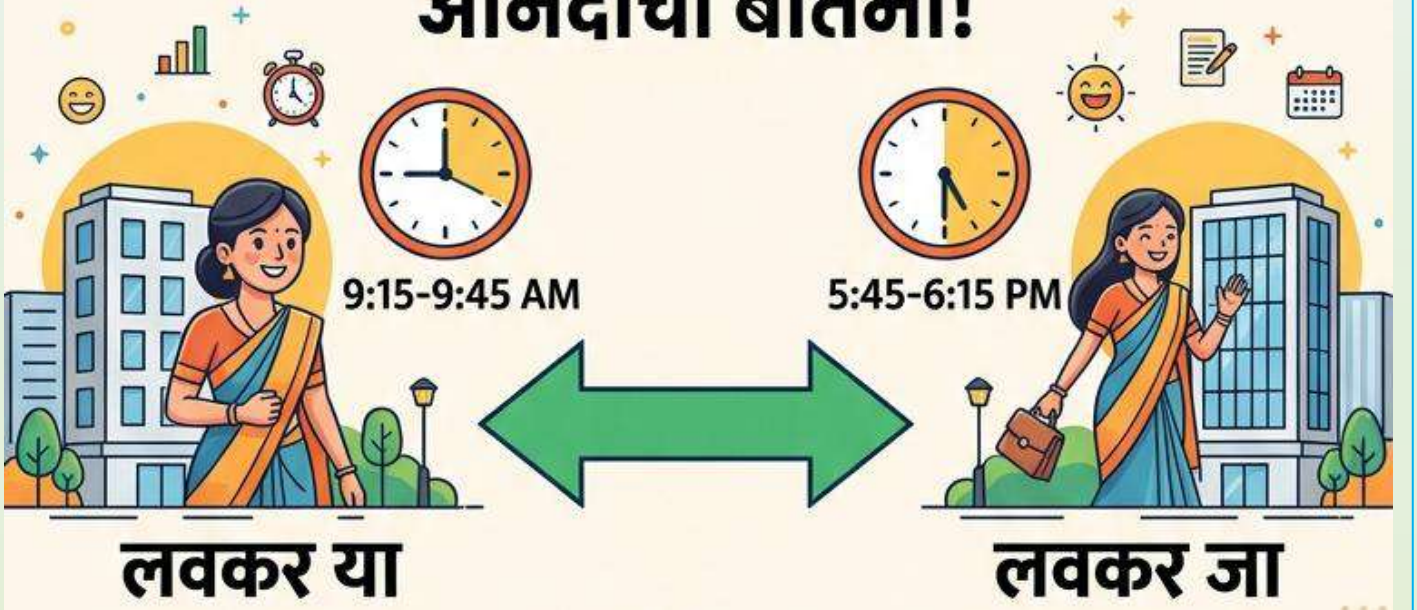
पर्यावरण संवर्धनाच्या दृष्टीनेही या अर्थसंकल्पात महत्त्वपूर्ण निर्णय घेण्यात आले आहेत. आशियाई विकास बँकेच्या सहाय्याने रु. ४२७९ कोटींचा बांबू विकास प्रकल्प राबविण्याचा निर्णय राज्यातील हरित अर्थव्यवस्था मजबूत करणारा आहे. बांबू प्रक्रिया मूल्य साखळी विकसित करून मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक आकर्षित होईल व सुमारे पाच लाख रोजगार निर्मितीचे उद्दिष्ट साध्य करण्यास मदत होईल. तसेच जुन्या व प्रदूषणकारी वाहनांच्या जागी नवीन पर्यावरणपूरक वाहने वापरण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी मोटार वाहन करात सवलती व प्रदूषणकारी वाहनांवर पर्यावरण कर वाढविण्याचा निर्णय हा पर्यावरण संरक्षणाच्या दृष्टीने दूरदृष्टीचा आहे. यामुळे राज्यातील वायुप्रदूषण कमी करण्यास हातभार लागेल, असेही मंत्री पंकजा मुंडे म्हणाल्या.

सुशासन, सर्वसमावेशकता, नाविन्यता व पारदर्शकतेच्या तत्वांवर आधारित हा अर्थसंकल्प राज्यातील शेतकरी, पशुपालक व नागरिकांच्या जीवनमानात सकारात्मक बदल घडवून आणणारा ठरेल, असा विश्वास असल्याचे पशुसंवर्धन, पर्यावरण व वातावरणीय बदल मंत्री पंकजा मुंडे यांनी व्यक्त केला.

महाराष्ट्र शासन

मुंबई महानगर क्षेत्रातील महिला शासकीय कर्मचाऱ्यांसाठी आनंदाची बातमी!

लवकर या

लवकर जा

मुंबई: मुंबई महानगर क्षेत्रात कार्यरत असलेल्या महिला शासकीय अधिकारी व कर्मचाऱ्यांसाठी राज्य सरकारने एक महत्त्वपूर्ण निर्णय घेतला आहे. प्रवासाचा दीर्घ वेळ व उपनगरीय रेल्वे गाड्यांमधील गर्दी लक्षात घेऊन महिला कर्मचाऱ्यांना कार्यालयीन उपस्थितीच्या वेळेत लवचिकता देण्याचा निर्णय सामान्य प्रशासन विभागाने घेतला आहे. मा. उपमुख्यमंत्री श्रीमती सुनेत्रा पवार यांनी विधानसभेत याबाबत घोषणा केल्यानंतर यासंदर्भातील शासन निर्णय निर्गमित करण्यात आला आहे.

'कम अर्ली - गो अर्ली' सवलत:

ज्या महिला कर्मचारी सकाळी ९:१५ ते ९:४५ या वेळेत जेवढी मिनिटे कार्यालयात लवकर येऊन कामाला सुरुवात करतील, त्यांना सायंकाळी तेवढीच मिनिटे कार्यालय लवकर सोडण्याची परवानगी देण्यात आली आहे. ही सवलत दिवसाला जास्तीत जास्त ३० मिनिटांपर्यंत (अर्धा तास) मर्यादित असेल.

या सवलतीमुळे शासकीय कामकाजावर कोणताही परिणाम होणार नाही याची दक्षता घेणे महिला कर्मचाऱ्यांवर

बंधनकारक आहे. विधानमंडळ कामकाज, न्यायालयीन प्रकरणे किंवा इतर तातडीच्या कामाच्या वेळी महिला कर्मचाऱ्यांना आवश्यकतेनुसार कार्यालयीन वेळेनंतर थांबणे बंधनकारक राहिल. वरिष्ठ अधिकारी किंवा कार्यालय प्रमुखांनी विशिष्ट कामासाठी सूचना दिल्यास त्याचे पालन करणे अनिवार्य असेल. सध्या सर्व शासकीय कार्यालयांची वेळ सकाळी ९:४५ ते सायंकाळी ६:१५ अशी आहे. मात्र, लोकल ट्रेनमधील सकाळची-सायंकाळची गर्दी विभागली जावी व महिलांचा प्रवासाचा त्रास कमी व्हावा, यासाठी हा निर्णय घेण्यात आला आहे.

प्रवासातील गर्दीतून सुटका	वेळेची मर्यादा: दररोज कमाल ३० मिनिटे
कामावर कोणाताही परिणाम होणार नाही याची दक्षता अनिवार्य	तातडीच्या कामाच्या वेळी पूर्ण वेळ उपस्थित राहणे बंधनकारक

पशुसंवर्धन विभागातील रिक्त पदे लवकरच भरणार : मंत्री पंकजा मुंडे

मुंबई, दि. ५ (वृत्तसंस्था): पशुसंवर्धन विभागाचा नवीन आकृतीबंध ऑक्टोबर २०२४ मध्ये मंजूर झाल्यामुळे विविध संवर्गातील पदसंख्येत वाढ झाली आहे. या पदभरतीची प्रक्रिया सध्या युद्धपातळीवर सुरु असून, पुढील अधिवेशनापर्यंत भरतीचा प्रश्न मोठ्या प्रमाणात मार्गी लागेल, असा विश्वास मा. पशुसंवर्धन मंत्री पंकजा मुंडे यांनी विधानपरिषदेत व्यक्त केला.

विधानपरिषद सदस्य संजय खोडके यांनी उपस्थित केलेल्या प्रश्नाला उत्तर देताना मंत्री मुंडे म्हणाल्या की, "वाढीव पदांच्या भरतीसाठी महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाकडे (एमपीएससी) सातत्याने पाठपुरावा करण्यात येत आहे. त्यानुसार, २५ एप्रिल २०२५ रोजी पशुधन विकास अधिकारी (एलडीओ) २७९५ पदांची जाहिरात प्रसिद्ध करण्यात आली आहे. तसेच, १२ ऑगस्ट रोजी वर्ग-१ श्रेणीतील सहाय्यक आयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय या पदाच्या ३११ जागांची जाहिरातही प्रसिद्ध झाली आहे. या पदांची भरती लवकरात लवकर सुरु करण्यासंदर्भात महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाकडे पाठपुरावा सुरु आहे."

परीक्षेसाठी आवश्यक असलेली 'पेपर सेटिंग' प्रक्रिया पूर्ण करण्यासाठी तज्ज्ञ अधिकारी व प्राध्यापकांची नियुक्ती करणे आवश्यक असते. हे काम पूर्ण होताच प्रत्यक्ष परीक्षा घेतली जाईल, असेही त्यांनी स्पष्ट केले. या संदर्भात 'एमपीएससी'ने देखील भरती प्रक्रियेला गती देण्याचे आश्वासन दिले असल्याचे मंत्री मुंडे यांनी नमूद केले.

पशुधन पर्यवेक्षकांची पदे जिल्हा परिषदेमार्फत भरली जाणार असून, त्याबाबत सामान्य प्रशासन विभागाशी चर्चा झाली आहे. नवीन आकृतीबंधानुसार वाढलेली पदे भरणे आवश्यक असल्याने ही संपूर्ण प्रक्रिया वेगाने राबवली जात आहे. येत्या अधिवेशनापर्यंत यातील बहुतांश रिक्त जागा भरल्या जातील, असे आश्वासनही त्यांनी यावेळी दिले.

राज्यात १ मार्चपासून 'पीपीआर' लसीकरण मोहिमेला प्रारंभ

पुणे: राज्यातील शेळ्या-मेंढ्यांमधील जीवघेण्या पीपीआर रोगाचे समूळ उच्चाटन करण्यासाठी राज्य सरकारने कंबर कसली आहे. १ मार्च २०२६ पासून संपूर्ण राज्यात व्यापक लसीकरण मोहीम राबवण्यात येणार असल्याची अधिकृत घोषणा पशुसंवर्धन विभागाने केली आहे.

केंद्र पुरस्कृत पशुस्वास्थ्य व रोगनियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत ही मोहीम १००% केंद्र शासनाच्या अनुदानातून राबवली जात आहे. या मोहिमेतर्गत राज्यातील ९०.६८ लाख शेळ्या व २८.३५ लाख मेंढ्या अशा एकूण ११९.०३ लाख पशुधनास लसीकरण करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

लसीकरणाची ही तिसरी फेरी ०१.०३.२०२६ ते १३.०४.२०२६ या ४५ दिवसांच्या कालावधीत पूर्ण केली जाईल. राज्यातील ४ महिन्यांवरील सर्व शेळ्या-मेंढ्यांना दरवर्षी ही लस दिली जाते. पीपीआर हा शेळ्या-मेंढ्यांमधील अत्यंत गंभीर,

विषाणूजन्य व संसर्गजन्य रोग आहे. या रोगामुळे मोठ्या प्रमाणावर पशुधन दगावते, ज्यामुळे ग्रामीण पशुपालकांचे प्रचंड आर्थिक नुकसान होते. देशाला सन २०३० पर्यंत पीपीआर मुक्त करण्याच्या योजनेचा हा एक भाग आहे. यामुळे ग्रामीण समुदायाची उपजीविका व अन्न सुरक्षा अधिक भक्कम होण्यास मदत होणार आहे.

मोहीम यशस्वी करण्यासाठी पशुसंवर्धन विभागाने सूक्ष्म नियोजन केले आहे. यामध्ये आवश्यक शीतसाखळी सुविधा, जनजागृती व अतिरिक्त मनुष्यबळाचे नियोजन पूर्ण झाले आहे.

राज्यातील सर्व मेंढपाळ बांधव व शेळीपालकांनी आपल्या ४ महिन्यांवरील सर्व शेळ्या-मेंढ्यांना पीपीआर प्रतिबंधक लस टोचून घ्यावी, असे आवाहन सचिव डॉ. रामास्वामी एन. व पशुसंवर्धन आयुक्त डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी केले आहे.

भटक्या कुत्र्यांचा प्रश्न केवळ निर्बीजीकरणाने सुटणार नाही; पशुवैद्यकांनी संख्यात्मक नियंत्रणासाठी ठोस उपाय शोधावेत - मा. डॉ. रामास्वामी एन.

नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालयात 'श्वान आरोग्य' वर राष्ट्रीय परिसंवाद

नागपूर: भटक्या कुत्र्यांची वाढती संख्या व रेबीजसारख्या झुनोटिक आजारांपासून मानवी आरोग्यास असलेला धोका चिंताजनक आहे. त्यामुळे यापुढील काळात केवळ निर्बीजीकरण पुरेसे नसून, भटक्या कुत्र्यांच्या संख्येवर नियंत्रण मिळवण्यासाठी पशुवैद्यकांनी प्रभावी उपाय शोधणे अपरिहार्य आहे, असे आवाहन महाराष्ट्र शासनाच्या पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभागाचे सचिव डॉ. रामास्वामी एन. यांनी केले.

नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, नॅशनल असोसिएशन फॉर वेल्फेअर ऑफ ॲनिमल्स अँड रिसर्च व इंडियन सोसायटी फॉर ॲडव्हान्समेंट ऑफ केनाइन प्रॅक्टिस (ISACP) यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित २२ वे वार्षिक संमेलन व "एक आरोग्य (One Health) मधील श्वानांची भूमिका: भागीदारी निर्माण करणे व आव्हाने सोडवणे" या विषयावरील राष्ट्रीय परिसंवाद नुकताच उत्साहात पार पडला. १२ ते १४ फेब्रुवारी २०२६ दरम्यान नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालयाच्या

रजत जयंती सभागृहात हे आयोजन करण्यात आले होते. यावेळी डॉ. रामास्वामी एन. बोलत होते.

कार्यक्रमाचे उद्घाटन १२ फेब्रुवारी रोजी राष्ट्रीय स्वयंसेवक संघाचे सरसंघचालक व नागपूर पशुवैद्यकीय महाविद्यालयाचे माजी विद्यार्थी मा. डॉ. मोहनजी भागवत यांच्या हस्ते झाले. याप्रसंगी सन्माननीय अतिथी म्हणून विधान परिषद सदस्य व माफसूचे (MAFSU) कार्यकारी परिषद सदस्य डॉ. परिणय फुके, महाराष्ट्र शासनाच्या पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभागाचे सचिव डॉ. रामास्वामी एन. व भारतीय पशुवैद्यकीय परिषदेचे अध्यक्ष डॉ. उमेशचंद्र शर्मा उपस्थित होते. कार्यक्रमाच्या अध्यक्षस्थानी विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. नितीन पाटील होते. मंचावर कार्यकारी सदस्य श्री. सुधीर दिवे, ISACP चे अध्यक्ष डॉ. प्रतापन, डॉ. शिरीष उपाध्ये व सहयोगी अधिष्ठाता डॉ. जयंत कोरडे यांची देखील उपस्थिती होती.

पशुधनाचा विकास व पर्यावरण संवर्धनाशिवाय मानवी प्रगती अपूर्ण - डॉ. मोहनजी भागवत

सादर परिसंवादात डॉ. मोहनजी भागवत यांनी आपल्या भाषणात मनुष्य, प्राणी व वनस्पती यांच्यातील अतूट नात्यावर भर दिला. ते म्हणाले की, "मानवी विकास हा प्राणी जगत व पर्यावरणाच्या विकासाशिवाय अपूर्ण आहे. पशुवैद्यकीय क्षेत्रात होणारी प्रगती पाहता, देशात भारतीय पशुवैद्यकीय संशोधन परिषद (ICVR) या स्वतंत्र राष्ट्रीय संस्थेची स्थापना होणे ही काळाची गरज आहे."

महाराष्ट्र पशू व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाचे कुलगुरु डॉ. नितीन पाटील यांनी सांगितले की, महाराष्ट्र पशू व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठाने (MAFSU) गेल्या २५ वर्षांत व विशेषतः गेल्या

तीन वर्षांत केलेल्या प्रगतीचा आढावा सादर केला. या तीन दिवसीय परिषदेत देशभरातून १६२ प्रतिनिधी सहभागी झाले होते, ज्यात शिक्षणतज्ज्ञ, खाजगी सराव करणारे डॉक्टर, शास्त्रज्ञ व पदव्युत्तर विद्यार्थ्यांचा समावेश होता.

परिषदेत ५५० हून अधिक वैज्ञानिक शोधनिबंधांचे सादरीकरण करण्यात आले. श्वानांचे आरोग्य व त्याचा मानवी जीवनावर होणारा सकारात्मक परिणाम यावर सखोल चर्चा करण्यात आली. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक व आभार प्रदर्शन डॉ. शिरीष उपाध्ये यांनी केले. १४ फेब्रुवारी रोजी या यशस्वी राष्ट्रीय परिसंवादाची सांगता झाली.

लाळखुरकत रोग निर्मुलन होण्यासाठी लसीकरण हाच प्रभावी उपाय

राज्यभरात प्रतिबंधात्मक लसीकरण मोहिमेला वेग
पशुपालकांना सहकार्याचे आवाहन

पुणे: राज्यातील पशुधनाचे आरोग्य जपण्यासाठी व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देण्यासाठी महाराष्ट्र सरकारने एक महत्वाचे पाऊल उचलले आहे. केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय पशुरोग नियंत्रण कार्यक्रमांतर्गत, राज्यात १३ फेब्रुवारी २०२६ ते २९ मार्च २०२६ या कालावधीत लाळ-खुरकूत (FMD) लसीकरण फेरी-८ प्रभावीपणे राबविण्यासाठी विशेष मोहिमेचे आयोजन करण्यात आले आहे.

लाळ-खुरकूत हा गाय, म्हैस, शेळी व मेंढ्यांमधील एक

अत्यंत घातक विषाणूजन्य व संसर्गजन्य रोग आहे. अनेक वर्षांपासून हा रोग पशुपालकांसाठी मोठे आर्थिक संकट ठरत आला आहे. या रोगाचा प्रादुर्भाव केवळ पशुजन्य उत्पादनावरच परिणाम करत नाही, तर आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उत्पादनांच्या निर्यातीवरही निर्बंध आणतो. परिणामी, देशाच्या सकल राष्ट्रीय उत्पादनावर (जीडीपी) याचा नकारात्मक प्रभाव पडतो. ही परिस्थिती बदलण्यासाठी लसीकरणाद्वारे रोगावर नियंत्रण मिळवणे ही देशाची प्राथमिकता बनली आहे.

केंद्र सरकारच्या महत्वाकांक्षी योजनेनुसार, सन २०३० पर्यंत लाळ-खुरकूत व सांसर्गिक गर्भपात (ब्रुसेल्ला) या दोन रोगांचे संपूर्ण नियंत्रण व निर्मूलन करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे. विशेष म्हणजे, देशाला लाळ-खुरकूत मुक्त करण्यासाठी केंद्र शासनाने निवडलेल्या ९ राज्यांमध्ये महाराष्ट्र राज्याचा समावेश करण्यात आला आहे.

दि. १४ ऑगस्ट ते ३१ ऑक्टोबर २०२५ या काळात पार पडलेल्या ७ व्या फेरीमध्ये, राज्यातील १५९ लक्ष गो व म्हैस वर्गीय पशुधनापैकी १५३ लक्ष पशुधनाचे यशस्वी लसीकरण करण्यात आले आहे. लाळ-खुरकूत निर्मूलनासाठी दर सहा महिन्यांनी लसीकरण करणे अनिवार्य असल्याने ८ व्या फेरीचे नियोजन करण्यात आले आहे. या फेरीसाठी आवश्यक असणाऱ्या लसमात्रांचा पुरवठा केंद्र शासनाकडून डिसेंबर २०२५ व जानेवारी २०२६ मध्येच जिल्हास्तरावर पूर्ण करण्यात आला आहे. पशुवैद्यकीय संस्थास्तरावर शीतसाखळी, गावनिहाय मोहिमेचे सूक्ष्म नियोजन व आवश्यक अतिरिक्त मनुष्यबळाची व्यवस्था पशुसंवर्धन विभागामार्फत करण्यात आली आहे.

व्यापक लोकसहभागाचे आवाहन

केंद्र शासनाच्या नवीन मानक कार्यप्रणालीनुसार, ही मोहीम यशस्वी करण्यासाठी केवळ सरकारी यंत्रणाच नव्हे, तर पंचायती राज संस्था, शहरी स्थानिक संस्था, स्वयंसेवी संस्था, सहकारी दुग्ध संस्था, खाजगी पशुवैद्यक व पशुपालकांचा सक्रिय सहभाग आवश्यक आहे.

या फेरीदरम्यान विशेष खबरदारी म्हणून पशूंच्या स्थलांतर मार्गावर विशेष लसीकरण मोहीम राबवली जाईल. गोशाळा व मोकाट पशूंचे प्राधान्याने लसीकरण केले जाईल. तसेच वन्य प्राण्यांमध्ये रोगाचा प्रसार रोखण्यासाठी वन क्षेत्राजवळील गावांतील पशुधनास प्राधान्याने लाळखुरकूत लस दिली जाईल.

राज्यातील पशुधनाची उत्पादकता वाढवण्यासाठी व पशुपालकांचे होणारे संधाव्य आर्थिक नुकसान टाळण्यासाठी, सर्व पशुपालकांनी आपल्या जवळच्या पशुवैद्यकीय दवाखान्याशी संपर्क साधून आपल्या गो व म्हैस वर्गीय पशुधनाचे लसीकरण करून घ्यावे, तसेच लसीकरण झालेल्या पशुधनाची एनडीएलएम ऍपवर नोंदणी करण्यासाठी पशुवैद्यकांना सहकार्य करावे, असे आवाहन मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन. व आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी केले आहे.

लडाखमधील पशुधनासाठी महाराष्ट्राचा मदतीचा हात; ५००० 'फऱ्या' प्रतिबंधक लसींचा विनामूल्य पुरवठा

पशुवैद्यकीय जैवपदार्थ निर्मिती संस्था, पुणे (IVBP)

पुणे: केंद्रशासित प्रदेश असलेल्या लडाखमधील पशुधनाचे संरक्षण करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने महत्त्वाचा निर्णय घेतला आहे. लडाखमध्ये सातत्याने आढळणाऱ्या 'फऱ्या' (Black Quarter) रोगावर नियंत्रण मिळवण्यासाठी, औंध, पुणे येथील पशुवैद्यकीय जैवपदार्थ निर्मिती संस्थेमार्फत (IVBP) ५००० लसींच्या मात्रा विनामूल्य उपलब्ध करून देण्यास मंजुरी देण्यात आली आहे.

उत्तर भारतातील अति दुर्गम लडाख प्रदेशात फऱ्या (Black Quarter) या जीवघेण्या संसर्गजन्य जीवाणूजन्य रोगाचा उद्रेक झाल्याने पशुधनाच्या आरोग्यास गंभीर धोका निर्माण झाला होता. दुर्गम भौगोलिक परिस्थिती, अत्यल्प तापमान व मर्यादित वाहतूक सुविधा यामुळे परिस्थिती अधिकच आव्हानात्मक बनली होती. दिवसागणिक पशुधन आजारी पडण्याचा दर व मृत्युदर वाढतच होता परंतु अचूक निदान व त्यांमुळे निर्णायक उपचार दृष्टीपथात येत नव्हता.

डॉ. सोनम डोलकर, मुख्य पशुरोग निदान अधिकारी, पशुसंवर्धन विभाग, लेह, लडाख यांनी डॉ. सुनिता चौगुले (सहाय्यक आयुक्त, जिवाणू लस), ज्या त्यांच्या उच्च शिक्षणादरम्यान भारतीय पशुवैद्यकीय संशोधन संस्था (IVRI), इज्जतनगर (उ.प्र.) येथे सहअध्यायी होत्या, यांना याबाबतची प्राथमिक माहिती देऊन विस्तृत चर्चा केली. पशुधनातील आजाराचे अचूक निदान न झाल्यामुळे होत असलेल्या आर्थिक व व्यवस्थापकीय नुकसानीबाबत माहिती देत संबंधित भागात निर्माण झालेल्या चिंताजनक परिस्थितीची जाणीव करून दिली. त्या अनुषंगाने महाराष्ट्र राज्यामध्ये उपलब्ध असलेल्या अत्याधुनिक

रोगनिदान प्रयोगशाळांची माहिती प्रदान करण्यात आली.

डॉ. वाय. ए. पठाण, सहआयुक्त (अतिरिक्त कार्यभार), पश्चिम विभागीय रोग निदान प्रयोगशाळा, पुणे यांना सदर बाब मार्गदर्शनाकरीता कळविल्यानंतर परिस्थितीचे गांभीर्य ओळखून त्यांनी तात्काळ पुढाकार घेत नमुन्यांचे जलद व अचूक रोगनिदान करण्याकरीताची कार्यवाही तातडीने पूर्ण करण्याचे स्पष्ट आदेश निर्गमित केले व तात्काळ आवश्यक ती मदत करण्यास परवानगी प्रदान केली.

प्राप्त परवानगीअन्वये नमुने संकलन, योग्य पद्धतीने पॅकिंग, सुरक्षित वाहतूक तसेच रोग अन्वेषण विभागापर्यंत नमुने वेळेत व सुरक्षितरीत्या पोहोचविण्याबाबत आवश्यक मार्गदर्शन व समन्वयव साधण्यात आला.

डॉ. वाय. ए. पठाण, सहआयुक्त (अतिरिक्त कार्यभार), पश्चिम विभागीय रोग निदान प्रयोगशाळा, पुणे यांच्या तत्पर, वैज्ञानिक व सुसंगत कार्यपद्धतीमुळे फऱ्या (Black Quarter) रोगाची निश्चित पुष्टी झाली व पुढील प्रतिबंधात्मक उपाययोजनांना योग्य व वेगवान दिशा मिळाली. या जलद निदानामुळे बाधित पशुधनाला अचूक उपचार करणे शक्य झाले.

सदर प्रक्रियेवेळी झालेल्या चर्चेदरम्यान पशुवैद्यकीय जैव पदार्थ निर्मिती संस्था, औंध, पुणे (महाराष्ट्र) अंतर्गत उच्च व प्रभावी फऱ्या (Black Quarter) लसीचे उत्पादन होत असल्याचे अवगत करून देण्यात आले होते. त्या पार्श्वभूमीवर डॉ. स्टन्झेन कैसर, मुख्य पशुसंवर्धन अधिकारी, लेह यांचेकडून संबंधित लसीची मागणी प्राप्त झाली.

सदर मागणीची गांभीर्याने दखल घेत डॉ. वाय. ए. पठाण, सहआयुक्त, पशुवैद्यकीय जैव पदार्थ निर्मिती संस्था, पुणे यांनी लसीच्या तातडीच्या पुरवठ्यास पुढाकार घेत आवश्यक तो प्रशासकीय पत्रव्यवहार त्वरित सुरू केला. दुर्गम व प्रतिकूल परिस्थितीतही पशुधनाच्या संरक्षणाला सर्वोच्च प्राधान्य देत संवेदनशीलतेने व जबाबदारीची जाणीव ठेवून निर्णय घेण्यात आला व संबंधित क्षेत्रात मोफत लसपुरवठा सुनिश्चित करण्याच्या दृष्टीने त्यांनी प्रभावी समन्वय साधत कार्यवाहीला वेग दिला. आपत्कालीन परिस्थितीत वेळेचे महत्त्व ओळखून केलेली ही निर्णायक कार्यवाही केवळ प्रशासनिक दक्षतेचे नव्हे, तर सामाजिक बांधिलकीचेही प्रेरणादायी उदाहरण आहे.

मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीण देवरे, महाराष्ट्र राज्य, पुणे यांनी परिस्थितीचे गांभीर्य व त्यातून उद्भवू शकणारे पशुधनाचे संभाव्य नुकसान लक्षात घेऊन अत्यंत संवेदनशील व दूरदृष्टीपूर्ण निर्णय घेतला. प्रशासकीय औपचारिकता व वेळेची मर्यादा न दवडता त्यांनी संबंधित क्षेत्रासाठी फऱ्या (Black Quarter) रोग प्रतिबंधक लसीचा मोफत पुरवठा करण्यास तत्काळ मान्यता दिली. त्यांच्या या तातडीच्या निर्णयामुळे आवश्यक निधी, मंजूरी व प्रक्रियात्मक अडथळे दूर होऊन लसपुरवठ्याची कार्यवाही जलदगतीने सुरू करता आली. डॉ. देवरे यांच्या सकारात्मक नेतृत्वामुळे विभागांमधील समन्वय अधिक प्रभावी झाला व उत्पादन, साठवण व वाहतूक यासंबंधीची सर्व यंत्रणा तत्परतेने कार्यरत झाली. त्यांच्या निर्णयक्षमतेमुळे मदतकार्याला लक्षणीय गती मिळाली व आपत्कालीन परिस्थितीत वेळेवर प्रतिसाद देणे शक्य झाले.

फऱ्या लसीची वाहतूक व पुरवठा प्रक्रिया सुरळीत व यशस्वीपणे पार पाडण्यात जिवाणू विभागाचे डॉ. सदाशिव बेडक्याळे (उपायुक्त, जिवाणू विभाग), डॉ. सुनिता चौगुले (सहाय्यक आयुक्त, जिवाणू लस) व डॉ. ऋषिकेश काळे (पशुधन विकास अधिकारी, जिवाणू लस) यांचा मोलाचा व सक्रिय सहभाग होता. आपत्कालीन परिस्थितीत वेळेचे महत्त्व ओळखून त्यांनी जबाबदारीची जाणीव ठेवत प्रत्येक टप्प्यावर दक्षता घेतली. सदर प्रदेशाची दुर्गम व प्रतिकूल भौगोलिक परिस्थिती व लांब पल्ल्याचा प्रवास यामुळे कोणतीही शासकीय अथवा खाजगी टपाल / कुरिरर तातडीने सेवा देण्यास असमर्थ होता. तरी देखील जिद्द न सोडता विमान कुरिरर सेवेद्वारे दिल्लीमार्गे लेह असा प्रवास करत लस मात्रांचा पुरवठा करण्यात आला. दुर्गम भौगोलिक अडथळे व शीत साखळी कायम राखण्याच्या तांत्रिक आव्हानांवर यशस्वीरित्या मात करत प्रभावी व एकसंध समन्वय साधला गेला.

नियोजनबद्ध कार्यपद्धती, सातत्यपूर्ण पाठपुरावा व सांघिक समन्वय यांच्या बळावर लसीचा सुरक्षित, गुणवत्तापूर्ण व वेळेत पुरवठा सुनिश्चित करण्यात आला. अशा समर्पित कार्यामुळे संपूर्ण मोहिमेला अपेक्षित यश मिळाले व आपत्कालीन सेवेत प्रशासनाची कार्यक्षमता अधोरेखित झाली.

या समन्वित, नियोजनबद्ध व अत्यंत तत्पर कार्यवाहीमुळे लडाख येथे त्वरित लसीकरण मोहीम प्रभावीपणे राबविणे शक्य झाले. रोगनिदानापासून लस उत्पादन, प्रशासकीय मंजूरी, वाहतूक व्यवस्था व अंतिम पुरवठा या प्रत्येक टप्प्यावर वेळेचे महत्त्व लक्षात घेऊन जलद निर्णय घेतले गेले. परिणामी, लडाख येथील स्थानिक प्रशासनाला विलंब न होता प्रतिबंधात्मक लसीकरण सुरु करता आले व फऱ्या (Black Quarter) रोगाचा संभाव्य प्रसार नियंत्रित करण्यास मोठी मदत झाली.

एका औपचारिक दूरध्वनीमुळे पुन्हा अधोरेखित झाले की पशुधन आरोग्यसेवा ही केवळ कर्तव्यापुरती मर्यादित नसून, ती आपल्या मूल्यांशी निगडित नैतिक जबाबदारी आहे. ही संपूर्ण कार्यवाही केवळ प्रशासकीय कार्यक्षमता नव्हे, तर सामाजिक

बांधिलकी, नेतृत्वगुण व सांघिक समन्वय उत्कृष्ट व प्रेरणादायी उदाहरण ठरले आहे. आपत्तीच्या काळात संवेदनशीलता, निर्णयक्षमता व सामूहिक प्रयत्न यांची प्रभावी सांगड कशी घालावी, याचे हे उल्लेखनीय द्योतक आहे.

संकलन:

डॉ. सुनिता चौगुले, सहाय्यक आयुक्त पशुसंवर्धन

डॉ. ऋषिकेश काळे, पशुधन विकास अधिकारी

डॉ. जे. बी. माने, पशुधन विकास अधिकारी

पशु सेवा अस्माकं धर्मः

नंदुरबार जिल्ह्याच्या दुग्धविकास क्षेत्राला मिळणार चालना 'एनडीडीबी' व जिल्हा प्रशासन यांच्यात सामंजस्य करार

नंदुरबार: नंदुरबार जिल्ह्यातील दुग्धव्यवसायाचे सक्षमीकरण करण्यासाठी व शेतकऱ्यांच्या उपजीविकेची साधने उंचावण्यासाठी नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्ड (NDDB) व जिल्हा प्रशासन यांच्यात नुकताच एक महत्त्वपूर्ण सामंजस्य करार (MoU) करण्यात आला. या करारामुळे जिल्ह्यातील दुग्ध क्षेत्राला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड मिळून शाश्वत विकासाचा मार्ग मोकळा झाला आहे.

हा करार नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्डचे अध्यक्ष डॉ. मीनेश शाह यांच्या आभासी पद्धतीने पार पडला. या करारावर नंदुरबारच्या जिल्हाधिकारी डॉ. मित्तली सेठी व नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्डचे कार्यकारी संचालक श्री. एस. राजीव यांनी स्वाक्षऱ्या केल्या.

गावपातळीवर महिलांच्या नेतृत्वाखालील दूध उत्पादक संस्थांचे जाळे बळकट करणे, दुभत्या जनावरांची उत्पादकता वाढवण्यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करणे, तंत्रज्ञानावर आधारित हस्तक्षेपाद्वारे स्वच्छ व दर्जेदार दूध उत्पादनाला प्रोत्साहन देणे, जिल्ह्यातील दूध हाताळणी व संकलन यंत्रणेत सुधारणा करणे ही या कराराची ठळक वैशिष्ट्ये आहेत.

याप्रसंगी डॉ. मीनेश शाह म्हणाले की, नंदुरबार जिल्ह्यात

दुग्धविकासाची मोठी क्षमता असून, ती अद्याप पूर्णपणे वापरली गेलेली नाही. शाश्वत व सर्वसमावेशक वाढीद्वारे शेतकऱ्यांचे कल्याण करण्यासाठी नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्ड पूर्णपणे वचनबद्ध आहे.

जिल्हाधिकारी डॉ. मित्तली सेठी यांनी या उपक्रमाचे स्वागत करताना सांगितले की, नंदुरबारमधील दुग्ध क्षेत्राला बळकटी देण्याची नितांत गरज आहे. शेतकऱ्यांचे जीवनमान सुधारण्यासाठी नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्ड करत असलेले प्रयत्न कौतुकास्पद आहेत. या दौऱ्याचा भाग म्हणून डॉ. सेठी व जिल्हा प्रशासनातील अधिकाऱ्यांनी मुजकुवा येथे भेट दिली. तेथे त्यांनी दुग्ध सहकारी संस्था, सौर ऊर्जा व बायोगॅस प्रकल्प तसेच नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्डच्या 'जेनोमिक्स व OPU-IVF' प्रयोगशाळेच्या कामकाजाची प्रत्यक्ष पाहणी केली.

या करारामुळे नंदुरबारच्या दुग्धविकास क्षेत्राला चालना मिळेल व या संधीचा लाभ जिल्ह्यातील प्रत्येक पशुपालकापर्यंत पोहचविण्यासाठी पशुसंवर्धन विभाग प्रयत्नशील आहे, अशी प्रतिक्रिया डॉ. बाबुराव नरवाडे (प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय, नाशिक विभाग), जिल्हा उपआयुक्त डॉ. संजय खाचणे, डॉ. तुषार गिते यांनी यानिमित्त व्यक्त केली.

महापशुधन एक्स्पो-२०२६: चर्चासत्रात तज्ज्ञांकडून पशुपालकांना मार्गदर्शन

परळी वैजनाथ (जि. बीड): आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देऊन शेतीपूरक व्यवसायांना चालना देण्यासाठी महापशुधन एक्स्पो-२०२६ प्रदर्शनात दि. १३ ते १५ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत एका विशेष तीन दिवसीय चर्चासत्राचे आयोजन करण्यात आले होते. या कार्यक्रमात पशुआहार, कुक्कुटपालन, दुग्ध व्यवसाय, शेळी-मेंढी पालन व नैसर्गिक शेती या विषयांवर सखोल मार्गदर्शन करण्यात आले.

या चर्चासत्रातर्गत पहिल्याच दिवशी शुक्रवार, १३ फेब्रुवारी २०२६ रोजी पशु आहार व कुक्कुटपालन या विषयावर दोन सत्रांचे आयोजन करण्यात आले होते. पहिल्या सत्रात पशुआहार शास्त्रातील आधुनिक तंत्रज्ञान, संतुलित आहार व मुरघास निर्मितीवर चर्चा करण्यात आली. दुसऱ्या सत्रात कुक्कुटपालनाचे भवितव्य, मांसल कॉंबड्यांचे व्यवस्थापन व परसबागेतील कुक्कुटपालन यावर तज्ज्ञांनी मार्गदर्शन केले.

शनिवार, १४ फेब्रुवारी २०२६ रोजी दुग्ध व्यवसाय व शेळी-मेंढी पालन या विषयावर दोन सत्रात चर्चासत्र आयोजित करण्यात आले होते. यामध्ये पहिल्या सत्रात दुग्ध व्यवसाय व्यवस्थापनावर आधारित पशुधन पैदास, आरोग्य व्यवस्थापन व सेंद्रिय दूध उत्पादनावर भर देण्यात आला. दुसऱ्या सत्रात शेळी-मेंढी पालनातील फायदेशीर सूत्रे, मांस उत्पादन व या क्षेत्रातील भविष्यातील संधी यावर प्रकाश टाकण्यात आला. रविवार, १५ फेब्रुवारी २०२६ रोजी नैसर्गिक शेती व गोशाळा व्यवस्थापन विषयावर विशेष सत्राचे आयोजन करण्यात आले होते. यामध्ये महाराष्ट्र गोसेवा आयोगातर्फे गोशाळा संचालकांसाठी मार्गदर्शन,

नैसर्गिक शेती संवर्धन व गोमय मूल्यवर्धनातून गोशाळा स्वयंपूर्ण करण्याबाबत चर्चा करण्यात आली.

प्रत्येक सत्राच्या शेवटी 'प्रश्न-उत्तर सत्र' आयोजित करण्यात आले, ज्यामुळे पशुपालकांना व शेतकऱ्यांना आपल्या शंकांचे थेट निरसन करून घेता आले. तसेच अनुभवी उद्योजकांचे 'अनुभव कथन' हा या कार्यक्रमाचा महत्त्वाचा भाग होता. राष्ट्रीय गोपाल रत्न पुरस्कार विजेत्या पशुपालक श्रीमती श्रद्धा ढवण यांनीही या चर्चासत्रामध्ये भाग घेत आपले व्यावसायिक अनुभव उपस्थित पशुपालकांना कथन केले. तसेच आधुनिक तंत्रज्ञानाचा पुरस्कार दुग्धव्यवसायात करण्याबाबत त्यांनी पशुपालक / शेतकरी बांधवांना आवाहन केले. या चर्चासत्रामुळे राज्यातील पशुपालकांना आधुनिक तंत्रज्ञानाची माहिती मिळून त्यांचे उत्पन्न वाढवण्यास मदत होईल, असा विश्वास आयोजकांनी व्यक्त केला आहे.

उर्वरीत छायाचित्रे पुढील पृष्ठावर...

आर्वी गवळाऊ पशु मेळावा २०२६: वर्धा जिल्ह्याच्या सर्वांगीण विकासाचा नवा अध्याय; 'हेटीकुंडी' बनणार रोजगार व संवर्धनाचे केंद्र

वर्धा: आर्वी येथे संपन्न झालेला 'गवळाऊ पशु मेळावा २०२६' केवळ एक प्रदर्शन न ठरता, वर्धा जिल्ह्याच्या बहु-क्षेत्रीय विकास योजनेचा अधिकृत प्रारंभ बिंदू ठरला आहे. आमदार सुमित वानखेडे व वर्धा जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी श्री. पराग सोमन यांच्या प्रमुख उपस्थितीत पार पडलेल्या या कार्यक्रमाने पशुधन संवर्धन, आधुनिक आर्थिक सक्षमीकरण व जागतिक पर्यावरणीय उद्दिष्टे यांचा यशस्वी मेळ घातला. प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. सतीश राजू यांनी प्रास्ताविकातून गवळाऊ गोवंशाचे महत्त्व, संवर्धन व संधी याबाबत उपस्थितांना अवगत केले.

पायाभूत सुविधा व निधीची तरतूद

जिल्ह्याच्या पशुधन विकासाला चालना देण्यासाठी महत्त्वाच्या घोषणा यावेळी करण्यात आल्या. हेटीकुंडी येथील प्रक्षेत्रावर पायाभूत सुविधा व विकासकामांसाठी आमदार सुमित वानखेडे यांनी १ कोटी रुपयांचा निधी जिल्हा नियोजन विकास समितीच्या माध्यमातून जाहीर केला. हेटीकुंडीसह संपूर्ण वर्धा जिल्ह्यात कुरण विकासासाठी तातडीने निधी मंजूर करण्यात आला आहे. विशेष म्हणजे, या उपक्रमाद्वारे 'आंतरराष्ट्रीय कुरण व पशुपालक वर्ष २०२६' चा स्थानिक पातळीवर शुभारंभ करण्यात आला. रोजगाराच्या सातत्यपूर्ण संधी निर्माण करण्यासाठी जिल्हा नियोजन विकास समिती (DPDC) ही मुख्य निधी पुरवठा करणारी संस्था म्हणून कार्यरत राहिल.

प्रमुख अंमलबजावणी धोरणे

१. गवळाऊ या स्थानिक गोवंशाच्या प्रसारावर मेळाव्यात भर देण्यात आला. उत्कृष्ट प्रतीच्या गायी, कालवडी व वळूंच्या प्रदर्शनात तरुणांचा मोठा सहभाग दिसून आला. हा कल स्थानिक दुग्धव्यवसाय व पशुधन उद्योगासाठी एका उज्वल भविष्याचे संकेत देणारा आहे.
२. जिल्हा परिषदेच्या पुढाकाराने व मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या मार्गदर्शनाखाली, हेटीकुंडी येथे पशुधनावर आधारित उप-उत्पादन प्रक्रिया उद्योग स्थापन केले जात आहेत. यामुळे ग्रामीण महिलांना मूल्यवर्धित उत्पादनांच्या माध्यमातून कायमस्वरूपी उत्पन्नाचे साधन उपलब्ध होईल.
३. हेटीकुंडी प्रक्षेत्राचे रूपांतर आता एका मोठ्या रोजगार केंद्रात केले जात आहे. येथे केवळ उत्पादनच नव्हे, तर प्रशिक्षणाद्वारे तरुणांना व शेतकऱ्यांना रोजगारासाठी सक्षम केले जाईल.
४. पर्यावरणीय शाश्वतता व जागतिक ध्येय IYRP २०२६ च्या अनुषंगाने, प्रशासनाने शास्त्रोक्त गवत व्यवस्थापनाद्वारे वैरणसुरक्षा सुधारणे, कुरणांवर अवलंबून असलेल्या पशुपालकांना आधार देणे व वर्धा जिल्ह्याचा पर्यावरणीय समतोल राखणे, या बाबींवर लक्ष केंद्रित केले आहे.

आर्वीचा हा मेळावा वर्धा जिल्ह्याला पशुपालन व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत स्वयंपूर्ण बनवण्याच्या दिशेने टाकलेले एक आश्वासक पाऊल आहे. स्थानिक नेतृत्व व प्रशासकीय यंत्रणा यांच्या समन्वयातून वर्धा जिल्हा आता जागतिक मानकांनुसार विकासाची नवी शिखरे सर करण्यास सज्ज झाला आहे. 'गवळाऊ पशु मेळावा २०२६ च्या यशस्वीतेसाठी जिल्हा उपआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय डॉ. जगदीश बुकतरे, डॉ. असवर व डॉ. खोपडे आदींसह गवळाऊ ब्रीडर्स असोसिएशन, तळेगाव रघुजीचे अध्यक्ष श्री. पुष्पराज काळोकर आदींनी परिश्रम घेतले.

गवळाऊ गोवंश संवर्धन व विकासातून भविष्यातील संधीबाबत आमदार सुमित वानखेडे व मान्यवरांशी चर्चा करताना प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन, नागपूर विभाग डॉ. सतीश राजू.

ठाणे जिल्ह्यात विधी व न्याय विभागाद्वारे आयोजित 'प्रचार व प्रसिद्धी' उपक्रमांतर्गत प्रदर्शनीमध्ये पशुसंवर्धन विभागाच्या स्टॉलला मुंबई उच्च न्यायालयाच्या मा. न्यायमूर्ती मंजुषा देशपांडे यांनी भेट दिली. यावेळी विभागामार्फत राबविण्यात येणाऱ्या विविध लोककल्याणकारी योजनांची, नाविन्यपूर्ण उपक्रमांची व पशुपालकांच्या उन्नतीसाठी सुरु असलेल्या प्रयत्नांची सखोल माहिती त्यांना देण्यात आली. माननीय न्यायमूर्तींनी या योजनांची व्याप्ती समजून घेत पशुसंवर्धन विभागाच्या कार्याचे कौतुक केले. प्रशासकीय पारदर्शकता व जनसामान्यांपर्यंत योजना पोहोचवण्याच्या पशुसंवर्धन विभागाच्या वचनबद्धतेची ही एक महत्त्वाची पोचपावती आहे.

प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन, पुणे विभाग डॉ. समीर बोरकर यांनी कोल्हापूर जिल्ह्यास भेट देवून सर्व अधिकारी व कर्मचारी यांची तांत्रिक आढावा सभा घेत मार्गदर्शन केले. तसेच मध्यवर्ती अंडी उबवणी केंद्रातील नवीन हॅचरी इमारत बांधकामाची पाहणी करून आवश्यक सूचना दिल्या. यावेळी डॉ. प्रमोद बाबर (जिल्हा उपआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय, कोल्हापूर) यांचेसह सहअधिकारी उपस्थित होते.

पडेगाव येथे शेळीपालन प्रशिक्षण संपन्न; १४२ प्रशिक्षणार्थींचा सहभाग

छत्रपती संभाजीनगर: प्रतिनिधी

पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी महाराष्ट्र मॅडी व शेळी विकास महामंडळ संचलित, पडेगाव येथील प्रक्षेत्रावर आयोजित करण्यात आलेल्या तीन दिवसीय शेळीपालन प्रशिक्षण शिबिराचा समारोप उत्साहात झाला. दि. २४ फेब्रुवारी ते २६ फेब्रुवारी २०२६ या कालावधीत पार पडलेल्या या प्रशिक्षणात राज्यातील विविध भागांतून आलेल्या एकूण १४२ प्रशिक्षणार्थींनी सहभाग नोंदवून आधुनिक शेळीपालनाचे धडे गिरवले, अशी माहिती महामंडळाचे व्यवस्थापकीय संचालक तथा अतिरिक्त आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. शितलकुमार मुकणे यांनी दिली.

शेतीला पूरक व्यवसाय म्हणून शेळीपालनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन बदलत असून, सुशिक्षित तरुणांचा याकडे कल वाढत आहे. हेच लक्षात घेऊन पडेगाव प्रक्षेत्राच्या वतीने या विशेष प्रशिक्षणाचे आयोजन करण्यात आले होते. या तीन दिवसांत शेळीपालनासाठी आवश्यक असणारे तांत्रिक व व्यावहारिक ज्ञान तज्ज्ञांमार्फत देण्यात आले. प्रशिक्षणार्थींना प्रामुख्याने खालील विषयांवर मार्गदर्शन करण्यात आले:

□ हवामानानुसार शेळ्यांच्या जाती निवडणे.

- शेळ्यांचे राहण्याचे ठिकाण (गोठा व्यवस्थापन) व आरोग्य.
- हिरवा व कोरडा चारा, खाद्य मिश्रण व लसीकरणे.
- महामंडळाच्या योजना व बँकेकडून मिळणारे अर्थसाहाय्य.

केवळ थिअरीवर भर न देता, प्रक्षेत्रावरील शेळ्यांची प्रत्यक्ष पाहणी व औषधोपचारांची प्रात्यक्षिके यावेळी दाखवण्यात आली. "शास्त्रीय पद्धतीने शेळीपालन केल्यास मरतुकीचे प्रमाण कमी होऊन नफा वाढवता येतो," असा मोलाचा सल्ला उपस्थित तज्ज्ञांनी यावेळी प्रशिक्षणार्थींना दिला.

प्रशिक्षणासाठी नोंदणी केलेल्या १४२ प्रशिक्षणार्थींमध्ये तरुण शेतकरी व महिलांची संख्या लक्षणीय होती. प्रशिक्षण पूर्ण करणाऱ्या सर्व प्रशिक्षणार्थींना प्रमाणपत्रांचे वाटप करण्यात आले. हे प्रमाणपत्र भविष्यात व्यवसाय सुरू करण्यासाठी व कर्ज प्रक्रियेसाठी उपयुक्त ठरणार आहे. पडेगाव प्रक्षेत्राच्या या उपक्रमामुळे ग्रामीण भागात रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध होण्यास मदत होणार आहे. प्रशिक्षणाच्या यशस्वीतेसाठी प्रक्षेत्र व्यवस्थापक डॉ. अनिल सरकटे, सहायक पशुधन विकास अधिकारी श्री. के. एम. गिलबिले व लिपिक श्री. गणेश सुरसे यांनी परिश्रम घेतले.

आयव्हीबीपीचे (IVBP) डॉ. सचिन राऊत यांना राष्ट्रीय स्तरावरील 'उत्कृष्ट सादरीकरण' पुरस्कार

पुणे/बरेली: पुणे येथील इन्स्टिट्यूट ऑफ व्हेटर्नरी बायोलॉजिकल प्रॉडक्ट्स (IVBP) मध्ये कार्यरत असलेले पशुधन विकास अधिकारी डॉ. सचिन राऊत (पीएच.डी. व्हायरोलॉजी) यांनी राष्ट्रीय स्तरावर पशुसंवर्धन विभागाच्या शिरपेचात मानाचा तुरा रोवला आहे. भारतीय पशुवैद्यकीय संशोधन संस्था (IVRI), बरेली येथे आयोजित प्रतिष्ठित २६ व्या इंडियन व्हेटर्नरी काँग्रेस व IAAVR च्या ३३ व्या वार्षिक परिषदेत डॉ. राऊत यांना 'उत्कृष्ट मौखिक सादरीकरण' (Best Oral Presentation) श्रेणीत तृतीय क्रमांक पटकावून गौरवण्यात आले.

'इंडियन असोसिएशन फॉर द अॅडव्हान्समेंट ऑफ व्हेटर्नरी रिसर्च' (IAAVR) द्वारे आयोजित संशोधनाचा गौरव व जागतिक दर्जाची ही परिषद पशुवैद्यकीय क्षेत्रातील देशातील सर्वात मोठी व महत्त्वाची परिषद मानली जाते. यामध्ये देशभरातील नामवंत शास्त्रज्ञ, संशोधक व पशुवैद्यक उपस्थित होते. डॉ. राऊत यांनी त्यांच्या व्हायरोलॉजी (विषाणूशास्त्र) मधील सखोल अभ्यासाच्या जोरावर सादर केलेल्या प्रबंधाला या परिषदेत विशेष दाद मिळाली. डॉ. सचिन राऊत यांच्या या

यशामुळे पशुसंवर्धन विभाग, महाराष्ट्र शासन व विशेषतः IVBP च्या संशोधन कार्याची दखल राष्ट्रीय स्तरावर घेतली गेली आहे. त्यांच्या या कामगिरीबद्दल पशुसंवर्धन विभागाचे वरिष्ठ अधिकारी, सहकारी व कर्मचारी यांच्याकडून त्यांचे विशेष कौतुक होत आहे.

“ डॉ. राऊत यांचे हे यश आमच्या संपूर्ण टीमसाठी प्रेरणादायी आहे. तांत्रिक संशोधन व क्षेत्रिय अंमलबजावणी यांचा मेळ घातल्यास पशुसंवर्धन क्षेत्रात आपण जागतिक दर्जाची प्रगती करू शकतो, हे त्यांनी सिद्ध केले आहे. विषाणूजन्य रोगांचे निदान व उपाययोजना या विषयातील त्यांचे संशोधन भविष्यात लसीकरण मोहिमेसाठी अत्यंत उपयुक्त ठरणार आहे. ”

डॉ. याहयाखान पठाण,
सहआयुक्त पशुसंवर्धन, आयव्हीबीपी

लोकाशा

या वना ह्या प्रकृतीचा विनाश करीत आहे हेद्वारा...

महाराष्ट्र प्रतिमा

Yashwantrao Chavan Pratishthan

मुख्यमंत्री फडणवीस १५ फेब्रुवारीला परळीत

मा. पंजाजाताईच्या नेतृत्वात १३ ते १५ फेब्रुवारीला होणार महापशुधन एक्सपो प्रदर्शन

लोकप्रश्न

06FEB2026

शेतकरी व पशुपालकांना केंद्रबिंदू ठेवून प्रदर्शनाची तयारी करा-मा.पंजाजाताई मुंडे

प्रजापत्र

११FEB2026

शेतकरी व पशुपालकांना केंद्रबिंदू ठेवून प्रदर्शनाची तयारी करा: पंजा मुंडे

परळीतील महापशुधन एक्सपोच्या तयारीचा आढावा

परळीत होणार महापशुधन एक्सपो

मंत्री पंजा मुंडेंनी घेतला आढावा, तयारी करण्याच्या सूचना

'महापशुधन एक्सपो-2026' साठी परळीमध्ये जय्यत तयारी

मा. मंत्री, पशुसंवर्धन श्रीमती पंजा मुंडे यांनी घेतला आढावा

लोकाशाही epaper.lokshahi.live.com

महापशुधन एक्सपोच्या लोकोचे अनावरण

लोकाशाही न्यूज नेटवर्क जाळगाय प्रतिनिधी

पंजा मुंडे यांनी परळीत महापशुधन एक्सपो-2026 साठी तयारीचा आढावा घेतला. यावेळी पशुसंवर्धन विभागाचे सहाय्यक संचालक, पशुसंवर्धन आयुक्त डॉ. प्रकाशकांत शिंदे, बीडचे जिल्हाधिकारी विवेक अजयना शंकरराव यांच्यासह पशुसंवर्धन विभागाचे अधिकारी उपस्थित होते. पंजा मुंडे यांच्या मार्गदर्शनाखाली परळीत होणार महापशुधन एक्सपो-2026 साठी तयारीचा आढावा घेतला. यावेळी पशुसंवर्धन विभागाचे सहाय्यक संचालक, पशुसंवर्धन आयुक्त डॉ. प्रकाशकांत शिंदे, बीडचे जिल्हाधिकारी विवेक अजयना शंकरराव यांच्यासह पशुसंवर्धन विभागाचे अधिकारी उपस्थित होते. पंजा मुंडे यांच्या मार्गदर्शनाखाली परळीत होणार महापशुधन एक्सपो-2026 साठी तयारीचा आढावा घेतला. यावेळी पशुसंवर्धन विभागाचे सहाय्यक संचालक, पशुसंवर्धन आयुक्त डॉ. प्रकाशकांत शिंदे, बीडचे जिल्हाधिकारी विवेक अजयना शंकरराव यांच्यासह पशुसंवर्धन विभागाचे अधिकारी उपस्थित होते.

झुंजारनेता

पशुपालकांना केंद्रबिंदू ठेवून प्रदर्शनाची तयारी करा : पशुसंवर्धन मंत्री पंजा मुंडे

तील महापशुधन एक्सपोच्या तयारीचा आढावा

महाअंगो

उपकर • डॉ. राजळे यांचे पशुपालकांना आवाहन; अहिल्यानगरमध्ये मोहीम सुरू पशुपालकांनी जनावरांना लसीकरण करावे

• अहिल्यानगर, महाराष्ट्र यांचे पशुपालकांना लसीकरण करणे गरजेचे आहे. डॉ. राजळे यांच्या मार्फत अहिल्यानगरमध्ये मोहीम सुरू करण्यात आली आहे. पशुपालकांनी जनावरांना लसीकरण करणे गरजेचे आहे. डॉ. राजळे यांच्या मार्फत अहिल्यानगरमध्ये मोहीम सुरू करण्यात आली आहे. पशुपालकांनी जनावरांना लसीकरण करणे गरजेचे आहे.

लसीकरणानंतर सहा महिने प्रतिकारशक्ती जावते. लसीकरण करणे गरजेचे आहे. डॉ. राजळे यांच्या मार्फत अहिल्यानगरमध्ये मोहीम सुरू करण्यात आली आहे. पशुपालकांनी जनावरांना लसीकरण करणे गरजेचे आहे.

कृषिपूरक व्यवसायांना लवकरच सवलतीच्या दराने वी

'पशुसंवर्धन'ला शेतीचा दर्जा दिल्यानंतर महावितरणची कार्यपद्धती जा

विद्युत पुरवठा - शेतीचा दर्जा

पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे. पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे.

पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे. पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे.

पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे. पशुसंवर्धन व्यवसायास कृषी सवलत दर्जा मिळाल्यानंतर यादी सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा करणे गरजेचे आहे.

पुण्य नगरी

पाच वर्षात जिल्ह्यात दूध संकलन दुप्पट

दुधाळ गायी - म्हशीची संख्या वाढल्याने संकलन

खाजगी डेअरीचे दूध जाते हैदराबादला

लातूरकर पितात बंद पॉकेटचे दूध लातूर जिल्ह्यात रफिनित होणारे दूध परराज्यात हैदराबादला जाते. लातूरकर बंद पॉकेट मधले बाहेर जिल्ह्यातून आलेले दूध पितात. हा पितीचे विक्रीपत्र असे जिन्हात उताऱ्यात होणारे दूध लातूरकरांना मिळत नाही. याचे उपाय आहे.

पुण्य नगरी

जिल्हास्तरीय कृषी महोत्सवासाठी परिपूर्ण नियोजन करावे

जिल्हाधिकारी आयुष प्रसाद : उपक्रमासाठी 'कृषी कुंभ' नाव निश्चित

जिल्हाधिकारी आयुष प्रसाद

जिल्हास्तरीय कृषी महोत्सवासाठी परिपूर्ण नियोजन करावे. जिल्हाधिकारी आयुष प्रसाद यांच्या मार्फत उपक्रमासाठी 'कृषी कुंभ' नाव निश्चित करण्यात आले आहे.

जिल्हास्तरीय कृषी महोत्सवासाठी परिपूर्ण नियोजन करावे. जिल्हाधिकारी आयुष प्रसाद यांच्या मार्फत उपक्रमासाठी 'कृषी कुंभ' नाव निश्चित करण्यात आले आहे.

लाळ-खुरकत निर्मूलनासाठी लसीकरण करा

पशुसंवर्धन मंत्रालय, नवी दिल्ली यांच्या मार्फत लाळ-खुरकत निर्मूलनासाठी लसीकरण करणे गरजेचे आहे. पशुपालकांनी लसीकरण करणे गरजेचे आहे.

लातूरकर पितात बंद पॉकेटचे दूध लातूर जिल्ह्यात रफिनित होणारे दूध परराज्यात हैदराबादला जाते. लातूरकर बंद पॉकेट मधले बाहेर जिल्ह्यातून आलेले दूध पितात. हा पितीचे विक्रीपत्र असे जिन्हात उताऱ्यात होणारे दूध लातूरकरांना मिळत नाही. याचे उपाय आहे.

लातूर : जिल्ह्यात पाच वर्षात दूध संकलन दुप्पट झाल्याचे पशुसंवर्धन विभागाच्या अहवालवरून स्पष्ट झाले आहे. ६ जानेवारी २०२० मध्ये लातूर जिल्ह्यात दरदिवस एक लाख २४ हजार ८३० लिटर दूध संकलन झाले. ६ जानेवारी २०२६ मध्ये हेच दूध संकलन दोन लाख २४ हजार ५०४ लिटरवर पोहोचले. दूध उत्पादन करण्यात खाजगी डेअरी फार्म आपाडीवर असल्याचे उघड झाले आहे.

शासकीय दूध सोम अन् शासकीय दूध सोतकरण केंद्राद्वारे शुध्द टप्के दूध संकलन होत असल्याचे निदर्शनास आले असून, फक्त लातूर जिल्हा सोम, सोणी जिवंत असून, हा एकमेव सोम हल्ली दूध संकलन करीत आहे. सोलापूर, पशुपालक दुधाळ जनावरे घेऊन फक्त दूध उत्पादन करत आहेत. संकरीत गायीस आता चोसला पावत असून आहे. दुधाळ गायी-म्हशींची संख्या वाढली असल्याने दूध संकलन होत असून, उदगीर, औशा, विठ्ठल ताळबंद, निलंग, लातूर येथील शासकीय व खाजगी दूध संकलन केंद्रात शुध्द टप्के दूध संकलन होत आहे. गायी-म्हशींची संख्या वाढत असून कृषिपत्र तेलत करून दूध उत्पादन घेण्याकडे कल वाढत आहे. कृषिपत्र तेलतमुळे जेनेटिक इम्प्रूव्ह होत असल्याने दूध वाढण्यास मदत होते. तसेच पशुसंवर्धन विभागाकडून मोफत वैद्यकीय यंत्रणे दिले जात असल्याबाबत फरक पडला आहे. जिल्हास्तरीय मध्याचा चारा पोष्टीक असतो. जनावरे आरोग्यीने खातात. का चान्दने दूध वाढते. येवून पुढे दूध संकलन अधिक प्रमाणात होईल, असा पशुसंवर्धन विभागाचा अंदाज आहे. शेतीपूरक व्यवसाय म्हणून दूध उत्पादनाकडे सोलापूर, पशुपालक वाढत आहेत. परिणाम, लातूर जिल्ह्यात दूध उत्पादन वाढत आहे. आता उन्हाळ सुरू होत असल्याने दूध वाढण्याबाबत घटेल, अशी स्थिती आहे.

लातूरचे दूध जाते हैदराबादला

जिल्ह्यात दररोज आपदीत होणारे दूध लातूरकरांना मिळत नाही. ९ डेअरी फार्मचे दूध लाख २० हजार ६५६ लिटर दूध दररोज हैदराबादला जाते. दुधाची पैट सोपली असल्याने मागणी आहे. शासकीय दूध संकलन केंद्र व मोजरा लातूरचा दूध संकलनाच्या केंद्राद्वारे दूध संकलन होत नाही. खाजगी डेअरी फार्ममुळे दूध संकलन वाढल्याचे निदर्शनास आते आहे. शेतकरी, पशुपालकांकून दूध संकलन झाल्यास आपदीत वाढ होईल.

पुढारी

पत्रकार: शिवदास शितोळे

पुण्य नगरी

तुरच्या लाल कंधारी गायीचा खान्देश कृषी, पशु प्रदर्शनात प्रथम क्रमांक

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे.

किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे.

किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे.

प्रतिवेत ३ हजार लिटरपेक्षा अधिक दूध देणाऱ्या देशी गायी तयार होणार

परिषदेचे वेधे १६ लिटरपेक्षा अधिक दूध देणाऱ्या देशी गायी तयार होणार

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे.

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला.

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे. या गायीचा वजन १२०० किलो आहे. या गायीचा दुग्ध उत्पादन दर दिवस १५ लिटर आहे.

लोकमत

नस्रु READ

देशी गोवंश दुग्ध स्पर्धेत ठरली अक्वल

देशी गोवंश दुग्ध स्पर्धेत ठरली अक्वल. पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला.

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला. या गायीचा मालक श्री. राजेंद्र शिंदे यांनी या गायीची काळजी घेतली आहे.

पशुधन वाचवा, वर्षातून दोनदा लसीकरण करा

तोंडशुली-पायशुली रोगप्रणवसाठी पशुसंवर्धन विभागाचे मावाहन

पुण्य, किराडा प्रदर्शन सत्रात पुनः प्रथम क्रमांक प्राप्त करून घेतलेली लाल कंधारी गायीचा तुरच्या तालुक्यात प्रथम क्रमांक प्राप्त झाला.

लोकमत

आता गावातही भटक्या कुत्र्यांचा बंदोबस्त होणार!

१८ हजार मोकाट कुत्र्यांच्या निर्बीजीकरणासाठी तरतूद

लोकमत न्यूज नेटवर्क
जळगाव : शहरप्रमाणेच आता ग्रामीण भागातही उग्र रूप धारण केलेल्या मोकाट कुत्र्यांच्या समखेतर जळगाव जिल्हा परिषदेने कंबर कसली आहे. बुधवार, २५ फेब्रुवारी रोजी सादर करण्यात आलेल्या तारिके अर्धसंक्रमात या प्रश्नावर विशेष लक्ष केंद्रित करण्यात आले असून, आरोग्य, ग्रामपंचायत आणि पशुसंवर्धन या तिन्ही

५० लाखांची तरतूद

भटक्या कुत्र्यांची संख्या मर्यादित राखण्यासाठी त्यांचे निर्बीजीकरण आणि जंतू निर्मूलन करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी पशुसंवर्धन विभागामार्फत ५० लाख रुपयांची तरतूद केली आहे. 'रेबीज' प्रतिबंधक लस रेबीज प्रतिबंधक लससाठी आरोग्य विभागाला २० लाख रुपयांचा निधी देण्यात आला आहे. या निधीतून जिल्हातील प्रा. आ. केंद्रांमध्ये भटक्या रवानांच्या वंशाकरील लस मुख्यत्वेक उपलब्ध करून दिली जाणार आहे.

मोठ्या ग्रामपंचायतींमध्ये उभारणार 'निवारा केंद्रे'

ग्रामपंचायत विभागांतून भटक्या रवानांसाठी 'एचसी' (अनिमल बर्थ कंट्रोल) अभय निवारा केंद्र उभारण्यासाठी १ कोटी रुपयांचा निधी उपलब्ध करून दिला आहे. पहिल्या टप्प्यात जिल्हातील मोठ्या ग्रामपंचायतींमध्ये ही केंद्रे उभारली जातील. या केंद्रांच्या माध्यमातून मोकाट कुत्र्यांचे व्यवस्थापन करणे सोपे होणार असून, टप्प्याटप्प्याने संपूर्ण जिल्हात हा उपक्रम राबविण्याचा मानस प्रशासनाचा आहे.

विभागांच्या माध्यमातून एकूण १ कोटी ७० लाख रुपयांची भरित तरतूद करण्यात आली आहे. जिल्हातील १ हजार ११९ ग्रामपंचायतींच्या हद्दीत सध्या १८ हजारांहून अधिक मोकाट कुत्र्यांची नोंद करण्यात आली आहे. या वाढत्या संख्येमुळे निर्माण होणारा धोका लक्षात घेता, जिल्हा परिषद प्रशासनाने सर्वोच्च न्यायालयाचे निर्देश आणि राज्य शासनाच्या नवीन परिपत्रकांनुसार हे पाऊल उचलले असल्याची माहिती जिल्हा परिषद मुख्या कार्याकारी अधिकारी मिनल करन्साल यांनी दिली.

इंजिनिअरिंग ते आधुनिक वराह पालन

शक्तीसिंह दीक्षित यांचा संघर्षातून यशापर्यंतचा 'मॅरेथॉन' प्रवास!

आजच्या काळात जिथे तरुण पिढी नोकरीच्या मागे धावत आहे, तिथे अमरावतीचे शक्तीसिंह वि. दीक्षित यांनी एका वेगळ्या व आव्हानात्मक वाटेची निवड केली. 'रिलायन्स जिओ' सारख्या नामांकित कंपनीत टीम लीडर म्हणून काम केल्यानंतर, गळ्यात टाय व हातातील लॅपटॉप सोडून त्यांनी वराहपालनाच्या माध्यमातून शेतीपूरक व्यवसायाचे 'अत्याधुनिक मॉडेल' उभे केले आहे, जे अनेक तरुणांसाठी मार्गदर्शक ठरत आहे. श्री. शक्तीसिंह दिक्षित या प्रेरणादायी प्रवासाविषयी...

शक्तीसिंह वि. दीक्षित

संचालक: हिमालया लाइव्हस्टॉक पिग्री
फार्म, अमरावती

शक्तीसिंह दिक्षित यांचे शिक्षण अभियांत्रिकी मध्ये झाले. सन २०१४ ते २०१९ या काळात त्यांनी कॉर्पोरेट क्षेत्रात नोकरी करत आपला ठसा उमटवला. पण मनात कायम काहीतरी स्वतःचे करण्याची ओढ होती. एकदा सुट्टीवर असताना त्यांच्या आयुष्याला कलाटणी देणारा प्रसंग घडला. आपल्या एका बालपणीच्या मित्राला 'डुक्कर' पकडताना पाहून त्यांनी कुतूहलाने विचारले, "हे कशासाठी?" तेव्हा मित्राने दिले की, "हे विकण्यासाठी!" शक्तीसिंह यांच्यासाठी हा विषय

संशोधनाचा ठरला. त्यानंतर त्यांनी या क्षेत्राचा सखोल अभ्यास केला व पारंपारिक पद्धतीने केल्या जाणाऱ्या या व्यवसायाला 'अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाची' जोड देण्याचे ठरवले. सन २०२१ मध्ये एका नातेवाईकाच्या शेतातून या व्यवसायाची सुरुवात झाली. पण मार्ग सोपा नव्हता. दर महिन्याला खाद्याची जुळवाजुळव करण्याचे मोठे आर्थिक आव्हान त्यांच्यासमोर होते. सन २०२३ मध्ये आलेल्या भीषण वादळाने तर त्यांचे संपूर्ण शेड उडवून नेले. श्री. दिक्षित यांचा संपूर्ण व्यवसायच अडचणीत आला.

भीषण वादळाने शक्तीसिंह यांचे संपूर्ण शेड उडवून नेले. अनेकांनी अशा परिस्थितीत माघार घेतली असती, पण 'इंजिनियर' बुद्धी व 'उद्योजक' मन असलेल्या शक्तीसिंह यांनी हार मानली नाही. या कठीण काळात त्यांना पिंग फार्मिंगचे कन्सल्टंट अमित देशमुख यांचे मोलाचे मार्गदर्शन लाभले, ज्यांनी त्यांना तांत्रिकदृष्ट्या खंबीर केले. राष्ट्रीय पशुधन योजनेचे पहिले मानकरी शक्तीसिंह दिक्षित यांच्या जिद्दीची दखल शासकीय स्तरावरही घेतली गेली. अमरावती विभागाचे प्रादेशिक सहआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय डॉ. येसुदेव सखाराम वंजारी व जिल्हा उपायुक्त डॉ. संजय मधुकरराव कावरे यांच्या प्रोत्साहनामुळे त्यांनी 'राष्ट्रीय पशुधन योजने'चा (NLM) लाभ घेतला.

शक्तीसिंह यांच्याकडे आज १०० मादी व १० नर असा एकूण ११० वराहांचा फार्म आहे. विशेष म्हणजे, राष्ट्रीय पशुधन योजनेअंतर्गत मंजूर झालेला हा महाराष्ट्रातील अशा प्रकारचा पहिलाच फार्म ठरला आहे.

यशाची आकडेवारी व सामाजिक बांधिलकी

शक्तीसिंह केवळ स्वतः मोठे झाले नाहीत, तर त्यांनी इतर तरुणांनाही सोबत घेत त्यांना स्वयंरोजगाराचे धडे दिले. वराहपालनाचे अर्थशास्त्र समजावून सांगत श्री. दिक्षित हे अनेक तरुणांना वराहपालनाचा व्यवसाय करण्यासाठी प्रोत्साहित करत आहेत. सन २०२४-२५ या वित्तीय वर्षात आतापर्यंत श्री. दिक्षित यांनी ६०० ते ८०० पिंझांची विक्री यशस्वीरित्या केली आहे. अमरावती जिल्ह्यातील सहा नवयुवकांना वराह पालनासाठी प्रोत्साहित करून श्री. शक्तीसिंह दिक्षित यांनी यशस्वी उद्योजक बनवले आहे, तर आतापर्यंत ३८ तरुणांना या व्यवसायाचे शास्त्रोक्त प्रशिक्षण त्यांनी दिले आहे.

महापशुधन एक्सपो-२०२६ या प्रदर्शनात मा. सचिव (पदुम) डॉ. रामास्वामी एन., मा.उपसचिव श्री. निवृत्ती मराळे व मा. आयुक्त पशुसंवर्धन डॉ. प्रवीणकुमार देवरे यांनी शक्तीसिंह दिक्षित यांच्या स्टॉलला भेट दिली. याप्रसंगी डॉ. प्रशांत भड (उपआयुक्त पशुसंवर्धन) यांनी दिक्षित यांना प्रदान केलेल्या राष्ट्रीय पशुधन अभियानाच्या लाभाबाबतची माहिती दिली.

भविष्यातील 'लक्ष्य'

- शक्तीसिंह दिक्षित यांचा हा प्रवास इथेच थांबणारा नाही. त्यांनी भविष्यासाठी मोठी उद्दिष्टे ठेवली आहेत. ज्यामध्ये,
१. आगामी काळात ९०-१०० नवीन वराह पालकांना प्रशिक्षित करून त्यांना व्यावसायिक बनविणे.
  २. यावर्षी १३०० ते १५०० पिंज्यांची विक्री करण्याचे लक्ष्य.
  ३. वराहांसाठी विशेष तयार केलेले 'सप्लीमेंट खाद्य' संपूर्ण भारतातील वराह पालकांपर्यंत पोहोचवणे.
  ४. नवीन उद्योजकांसाठी मार्गदर्शन, प्रमाणपत्र व 'कॉन्ट्रॅक्ट फार्मिंग'च्या माध्यमातून एक मोठी साखळी निर्माण करणे.

वराहपालनाच्या माध्यमातून शक्तीसिंह दीक्षित यांनी हे सिद्ध केले आहे की, कोणताच व्यवसाय छोटा नसतो, फक्त तो करण्याची दृष्टी मोठी असावी लागते. इंजिनिअरिंगचे कौशल्य व व्यवस्थापनाचा अनुभव वापरून त्यांनी वराह पालनाकडे बघण्याचा समाजाचा दृष्टिकोन बदलला आहे. नवीन युवा उद्योजकांसाठी ते आज खऱ्या अर्थाने 'रोल मॉडेल' ठरले आहेत.

"जर तुमच्याकडे जिद्द असेल व तुम्हाला व्यवसायाच्या सुरुवातीपासूनच योग्य मार्गदर्शन लाभले, तर तुम्ही शून्यातून विश्व निर्माण करू शकता. माझ्या व्यवसायात मला सुरुवातीच्या काळात अनेक अडचणींचा सामना करावा लागला. त्यामुळे नवीन युवकांना तो करावा लागू नये मी नवयुवकांचे नेहमीच प्रबोधन करत असतो, अशी प्रतिक्रिया शक्तीसिंह वि. दीक्षित व्यक्त करतात.

पशुसंवर्धनाला 'कृषी समकक्ष' दर्जा: महावितरणकडून वीजबिलात विशेष आर्थिक सवलत!

पात्र पशुपालकांना होणार फायदा

राज्यामध्ये २० व्या पशुगणनेनुसार गायवर्गीय पशुधन १,३९,९२,३०४ व म्हैसवर्गीय पशुधन ५६,०३,६९२ असे एकूण १,९५,९५,००० इतके पशुधन आहे. राज्यात पशुपालन व्यवसायापासुन सुमारे ६० लक्ष कुटुंबे अर्थाजिन करित आहे. पशुपालकांच्या उत्पन्नात वाढ होण्याबरोबरच राज्याच्या सकल उत्पन्नात पशुसंवर्धन व्यवसायाचा सहभाग वाढविण्याच्या दृष्टिकोनातून पशुपालकांना प्रोत्साहन देण्यासाठी तसेच स्थानिक रोजगार निर्मिती व्हावी, यासाठी पशुसंवर्धन व्यवसायास "कृषि समकक्ष दर्जा" देण्यास दि. ३१ जुलै २०२५ च्या शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात आली. या शासन निर्णयात नमूद पशुधन संख्येनुसार पात्र पशुसंवर्धन प्रकल्पांना सवलतीच्या दराने वीज पुरवठा उपलब्ध करुन देण्याचा मार्ग मोकळा झाला आहे. महावितरणचे मुख्य अभियंता (वाणिज्य) यांचे कार्यालयाकडून याबाबत दि. १६ फेब्रुवारी २०२६ रोजी एक वाणिज्य परिपत्रक प्रसिद्ध करण्यात आले आहे. ज्याचा फायदा राज्यातील लाखो पशुपालकांना होणार आहे.

डॉ. प्रशांत भट

उपआयुक्त पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय
तथा सदस्य सचिव, महाराष्ट्र गोजातीय
प्रजनन नियमन प्राधिकरण

दि. ३१ जुलै २०२५ च्या शासन निर्णयान्वये राज्यातील पशुधन संख्या (i) २५,००० किंवा त्यापेक्षा कमी मांसल कुक्कुट पक्षी / ५०,००० किंवा त्यापेक्षा कमी अंडी उत्पादक कुक्कुट पक्षी, (ii) ४५,००० किंवा त्यापेक्षा कमी क्षमतेच्या हॅचरी युनिट, (iii) १०० किंवा त्यापेक्षा कमी दुधाळ जनावरांचा गोठा, (iv) ५०० किंवा त्यापेक्षा कमी मेंढी/शेळी गोठा, (v) २०० किंवा त्यापेक्षा कमी वराह यांना कृषी समकक्ष दर्जा देण्यात येऊन कृषी दराप्रमाणे वीजदर (लघुदाब / उच्चदाब / अतिउच्चदाब) सवलत देण्यास शासनाने मान्यता दिलेली आहे.

सदर शासन निर्णयांची राज्यभर प्रभावी, एकसमान व सुलभ अंमलबजावणी होण्यासाठी दि. २९ ऑक्टो. २०२५ रोजीच्या शासन निर्णय व दि. ११ फेब्रुवारी २०२६ शासन पत्रानुसार खालीलप्रमाणे सविस्तर कार्यपद्धती निर्गमित करण्यात आली आहे. त्यानुसार,

- कुक्कुटपालन व इतर पशुसंवर्धन व्यवसायासाठी सोलर पंप व इतर सोलर संच उभारण्यास कृषी व्यवसायास देण्यात येणाऱ्या दराने अनुदान / सवलत देण्यात येईल.
- वीजदरात सवलतीचा लाभ मिळण्याकरिता पशुपालन प्रकल्पांनी संबंधित जिल्हा उपायुक्त (पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय) यांच्याकडे नोंदणी करणे आवश्यक आहे.
- पशुपालन प्रकल्पांमधील सर्व पशुधनाची एनडीएलएम (भारत पशुधन) पोर्टलवर नोंदणी आवश्यक आहे.
- पशुपालन प्रकल्पाकरिता स्वतंत्र वीज मीटर असणे आवश्यक आहे. पशुपालन प्रकल्पातील पशुगृह, चारा / पशुखाद्य, पाण्याचे पंप, प्रक्रिया व शितसाखळी राखण्याकरिता आवश्यक यंत्रसामुग्रीकरिता सवलतीच्या दरातील वीजवापर करता येईल.
- अवसायनातील सहकारी संस्था/ बंद पडलेले पशुपालन प्रकल्प वीजदर सवलतीस पात्र ठरणार नाहीत.

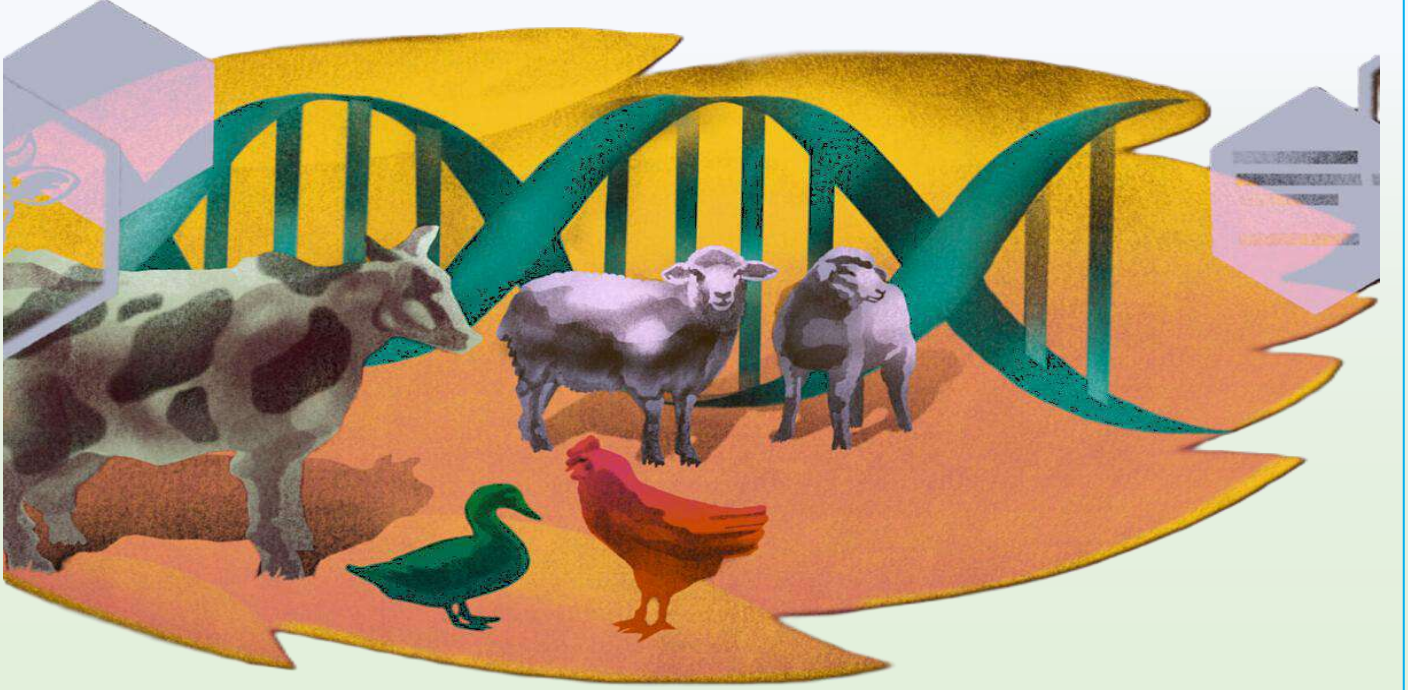
७. सदर योजनेत वीज ग्राहकांचा अनाधिकृत वीजवापर आढळल्यास विद्युत अधिनियम, २००३ कलम १२६ व कलम १३५ च्या अनुषंगाने प्रचलित नियमानुसार कार्यवाही करण्याची जबाबदारी महावितरण (MSEDCL) कंपनीची राहिल.

वीजदर सवलत वितरीत करण्याची कार्यपध्दती:

१. कृषी समकक्ष दर्जाच्या अनुषंगाने वीजदर सवलतीस पात्र लाभार्थ्यांचा आवश्यक तो तपशील / यादी संबंधित तालुका पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय अधिकारी यांनी संबंधित उपअभियंता महावितरण कंपनी यांना उपलब्ध करून देतील.
२. वरीलप्रमाणे संबंधित तालुका पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय अधिकारी यांच्याकडून प्राप्त यादीची सविस्तरपणे पडताळणी करून सदर प्रकल्पांची महावितरणच्या संगणकीय प्रणालीवर उपलब्ध माहिती जसे की, ग्राहक क्रमांक, ग्राहकाचे नांव, ग्राहकाचा पत्ता, ग्राहकांचा वीज वापर, ग्राहकांचे वीज देयक, वीज दरातील फरकाची परिगणना इ. ची माहिती तयार करण्यात यावी.
३. वरीलप्रमाणे पात्र लाभार्थ्यांची अद्ययावत माहिती तालुका पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय अधिकारी यांना संबंधित उपअभियंता महावितरण कंपनी यांनी उपलब्ध करून देण्यात यावी.
४. वीजदर सवलतीसाठी अर्जदारांची पात्रता निश्चिती तसेच वीजदर सवलती संदर्भातील येणाऱ्या अडचणी सोडविण्यासाठी,
  - i. उपायुक्त (पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय) कार्यालय संबंधित जिल्हा व कार्यकारी अभियंता (प्रशासन) मंडल कार्यालय महावितरण हे जिल्हास्तरावर समन्वयाचे काम पाहतील.
  - ii. त्याचप्रमाणे सहायक आयुक्त (पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय) व अतिरिक्त कार्यकारी अभियंता / उप कार्यकारी अभियंता, महावितरण हे तालुका स्तरावर समन्वय म्हणून काम पाहतील.
५. सर्व जिल्ह्यांमधील पात्र लाभार्थ्यांची माहिती व त्यासाठी लागणारा निधी याची माहिती एकत्रितपणे संकलित करून आयुक्त (पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय) कार्यालय, पुणे यांच्याकडून मुख्य अभियंता (वाणिज्य) मुख्य कार्यालय, मुंबई यांना पाठविल्यानंतर मुख्य अभियंता (वाणिज्य) महावितरण कार्यालयाकडून अग्रीम निधीची अंदाजित मागणी शासनास सादर करण्यात येईल.
६. शासन निर्णयात नमुद केल्यानुसार विद्युत अधिनियम २००३ च्या कलम ६५ नुसार वरीलप्रमाणे मागणी करण्यात आलेली रक्कम अर्थसंकल्पित करून आगाऊ अर्थसहाय्याच्या स्वरूपात वितरीत केल्यानंतर सदर योजनेचा लाभ ग्राहकांस देण्यात येईल.

निसर्गाच्या लहरीपणामुळे शेतीतून मिळणाऱ्या उत्पन्नात दिवसेंदिवस काहीशी अस्थिरता पाहावयास मिळत आहे. त्यामुळे हमखास उत्पन्न देणाऱ्या पशुसंवर्धनाच्या व्यवसायाकडे शेतकरी आकर्षित झाला आहे. पशुसंवर्धनाच्या व्यवसायातून शेतकरी-पशुपालक बांधवांना दूध, मांस, अंडी, लोकर यांचे उत्पादन मिळू लागले आहे. या उत्पादनांच्या विक्रीतून शेतकऱ्यांच्या हातात चार पैसे शिल्लक राहू लागले आहेत. त्यामुळे प्रारंभी पूरक व्यवसाय म्हणून केला जाणारा पशुसंवर्धनाचा व्यवसाय आता शेतकऱ्यांना शाश्वत अर्थाजनाची संधी उपलब्ध करून देणारा एक प्रमुख व्यवसाय बनणार आहे. या व्यवसायातून मोठी रोजगारनिर्मिती व आर्थिक उलाढाल होत असल्याने ग्रामीण विकासाचे चक्र सतत गतीशील राहिले आहे. अर्थव्यवस्थेतील योगदान व स्थान लक्षात घेता कृषी समकक्ष दर्जामुळे पशुसंवर्धनाच्या व्यवसायास प्रोत्साहन मिळणार आहे.

पशुप्रजनन क्षेत्रातील आधुनिक तंत्रज्ञान

डॉ. अनिल दि. पाटील

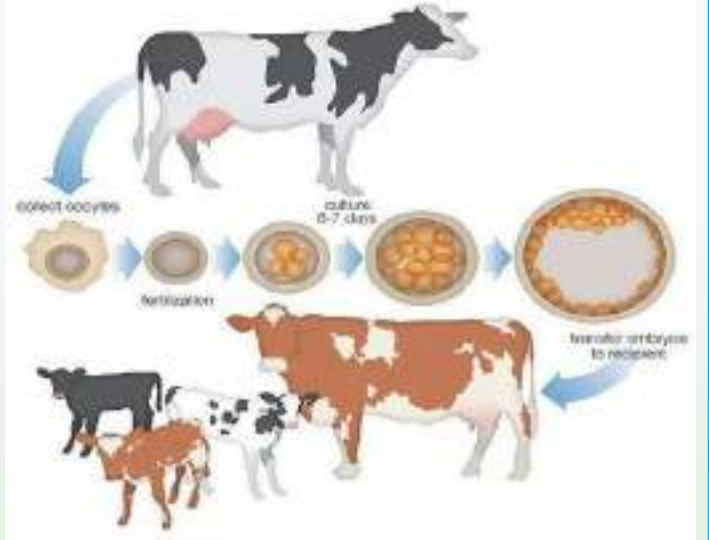
प्राध्यापक व विभाग प्रमुख

पशुप्रजनन व प्रसूतीशास्त्र विभाग,
पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय,
मपमविवि, उदगीर, जि. लातूर - ४१३ ५१७
भ्रमणध्वनी: ७५८८०६२५५६

जगातील वाढत्या लोकसंख्येनुसार वर्षानुवर्षे दुध व दुग्धजन्य पदार्थांची वाढती मागणी निश्चितच दुग्ध व्यवसायाचे महत्व वाढवणारी आहे. दुग्धव्यवसाय करणाऱ्या पशुपालकांचे एक नेहमीचे स्वप्न म्हणजे आपल्या गायीला वर्षाला वेत झाले पाहिजे व तिला अधिक दूध उत्पादन देणारी कालवडच व्हावी. पशुपालकाचे हे स्वप्न आता लिंग विनिश्चित रेतमात्रांमुळे शक्य होणार आहे. पशुपालक आता आपल्या आवश्यकतेनुसार या तंत्रज्ञानाचा वापर करू शकतो. यावर अनेक शास्त्रज्ञ वेगवेगळे संशोधन करून पशु प्रजननातील आधुनिक पद्धतीचा शोध घेत आहेत. या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून अनेक पशुपालकांच्या प्रक्षेत्रावर उच्च वंशावळीच्या कालवडीची पैदास झाली आहे. कमी वेळेत उच्च वंशावळीतील जातिवंत दुधाळ जनावरे वेगाने उत्पादित करण्याकरिता लिंग विनिश्चित रेतमात्रांचा प्रभावी वापर करता येणे शक्य आहे. या तंत्रामुळे उत्पादित जनावरांत रोगप्रतिकारशक्ती सुधारणे व दूध किंवा मांस उत्पादकता वाढवणेही शक्य होऊ शकते. या तंत्रज्ञानाचा वापर संकरीत किंवा देशी गायी, म्हेश, शेळी-मेंढीमध्येही आपण करू शकतो. पशुपालकांनी केवळ पारंपरिक पद्धतींवर अवलंबून न राहता नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर करून अधिकचे उत्पन्न मिळवणे गरजेचे आहे. तथापि, या तंत्रज्ञानाकरिता उच्चशिक्षित व अनुभवी मनुष्यबळ आवश्यक असते.

पशुप्रजननातील आधुनिक तंत्रज्ञान :

- ❖ भ्रूण प्रत्यारोपण तंत्रज्ञान
- ❖ लिंग निर्धारित रेतमात्रांची निर्मिती
- ❖ कृत्रिम रेतन
- ❖ एकत्रित माजाची पद्धत
- ❖ दुधाळ जनावरांतील माज ओळखण्याच्या आधुनिक पद्धती
- ❖ प्रयोगशाळेत स्त्रीबीज व शुक्राणू याचा संयोग करून भ्रूण तयार करणे (इन-विट्रो फर्टिलायझेशन)
- ❖ अतिदक्षता कक्षात भ्रूण जतन करणे
- ❖ गर्भनिदान
- ❖ क्लोनिंग

भ्रूण प्रत्यारोपण तंत्रज्ञान :

उत्तम अनुवंशिकता असलेल्या दाता गायीपासून कृत्रिमरीत्या स्त्रीबीज मिळवले जाते. या स्त्रीबीजाचे प्रयोगशाळेत उच्च वंशावळीतील वळूच्या शुक्राणू सोबत फलनाची क्रिया केली जाते. नवीन तयार केलेले डीम्बक (झायगोट) प्रयोगशाळेत ६ ते ७ दिवस वाढवले जाते. अशाप्रकारे तयार झालेले भ्रूण प्राप्तकर्ता गायीमधील गर्भाशयात कृत्रिमरीत्या सोडले जाते. प्राप्तकर्त्या गायीतील गर्भाची वाढ नियमितपणे होते व गर्भधारणेचा कालावधी पूर्ण झाल्यानंतर वासराचा जन्म होतो. अशा पद्धतीने उच्च दर्जाचे वासरू मिळू शकते. या प्रक्रियेस भ्रूण प्रत्यारोपण तंत्रज्ञान असे म्हटले जाते.

उच्च वंशावळीच्या दुधाळ जनावरांपासून एक पेक्षा जास्त गर्भ तयार किंवा मिळवणे व ते गर्भ इतर मादीमधील गर्भाशयात सोडणे किंवा प्रत्यारोपित करण्यात येते. या प्रक्रियामुळे उच्च उत्पादनक्षम १० ते १२ वासरे एकाचवेळी मिळवता येतात, जे नैसर्गिकरित्या शक्य नसते.

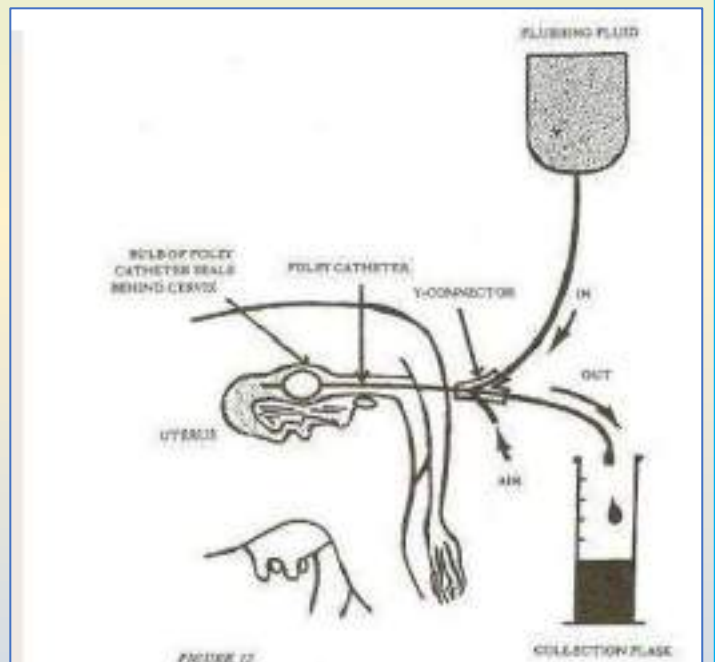
भ्रूण प्रत्यारोपण तंत्रज्ञान करण्याची पद्धत:

- ❑ दाता गायीची निवड
- ❑ प्राप्तकर्ता गायीची निवड
- ❑ दाता गायीतील माजाचे ऋतुचक्र सुरुवात करणे.
- ❑ दाता व प्राप्तकर्ता गायीमध्ये एकत्रित माज येण्याची प्रक्रिया निर्माण करणे.
- ❑ दाता व प्राप्तकर्ता गायीमध्ये माज ओळखणे.
- ❑ दाता गायीमध्ये संप्रेरकाचा वापर करून अनेक स्त्रीबीज तयार करण्याकरिता प्रक्रिया करणे.
- ❑ दाता गायीमध्ये कृत्रिम रेतन करणे.
- ❑ दाता गायीत तयार झालेले भ्रूण गोळा करणे.
- ❑ भ्रूण मूल्यमापन करणे.
- ❑ प्राप्तकर्ता गायीमध्ये भ्रूण प्रत्यारोपण करणे.

लिंग निर्धारित रेतमात्रांची निर्मिती

या तंत्रज्ञानाचा वापर फक्त कालवडी तयार करण्याकरिता केला जातो. सर्वसाधारणपणे बहुतेक पशु पालकांना गायीला किंवा म्हशीला मादी जातीचेच वासरू जन्म झाला पाहिजे असे वाटते. त्यासाठी ह्या पद्धतीचा वापर केला जातो. सध्या हि पद्धत बरेच पशुपालक याचा फायदा घेत आहेत. सध्याचे हे सर्वात लोकप्रिय तंत्रज्ञान आहे. लिंग-निर्धारित वीर्य (Sex sorted Semen) ही त्यातील सर्वात मोठी क्रांती आहे.

- ❖ साध्या वीर्यामध्ये नर (Y) व मादी (X) असे दोन्ही प्रकारचे शुक्राणू असतात. 'फ्लो सायटोमेट्री' (Flow Cytometry) या प्रगत लेझर तंत्रज्ञानाने हे शुक्राणू वेगळे केले जातात.
- ❖ दुग्धव्यवसायात नर वासरांची उपयोगिता कमी असते. या तंत्रज्ञानामुळे शेतकरी ९०% खात्रीने फक्त कालवडींना जन्म देऊ शकतात. यामुळे दूध उत्पादन वाढते व गोठ्यातील नको असलेल्या जनावरांची संख्या कमी होते.

- ❖ सध्या महाराष्ट्रातील अनेक शासकीय व खाजगी पशुवैद्यकीय संबधित केंद्रांवर हे वीर्य सवलतीच्या दरात उपलब्ध आहे.
- ❖ यात उच्च प्रतीच्या वळूतील वीर्य कृत्रिमरीत्या गोळा केले जाते व त्यानंतर शास्त्रीय पद्धतीचा वापर करून वीर्यातील XY गुणसूत्रे मधून क्ष-किरण किंवा लेझरच्या साहाय्याने शुक्राणूंमधील 'X' व 'Y' गुणसूत्रे वेगळी केली जातात.
- ❖ मादी (X) लिंग निर्धारित रेतमात्रांची कृत्रिम रेतन केल्यास स्त्रीबीजाचे व Y नर शुक्राणूचे मिलन होऊन फलनाची प्रक्रिया होते. यातून मादी वासराचा जन्म होतो.
- ❖ पारंपारिक कृत्रिम रेतन केल्यास नर किंवा मादी वासरू जन्मण्याचे प्रमाण ५० टक्के तर मादी (X) लिंग निर्धारित रेतमात्रांचे प्रमाण ९० ते ९५ टक्के आहे. यामुळे नर वासरांच्या संगोपनाचा खर्च वाचतो.

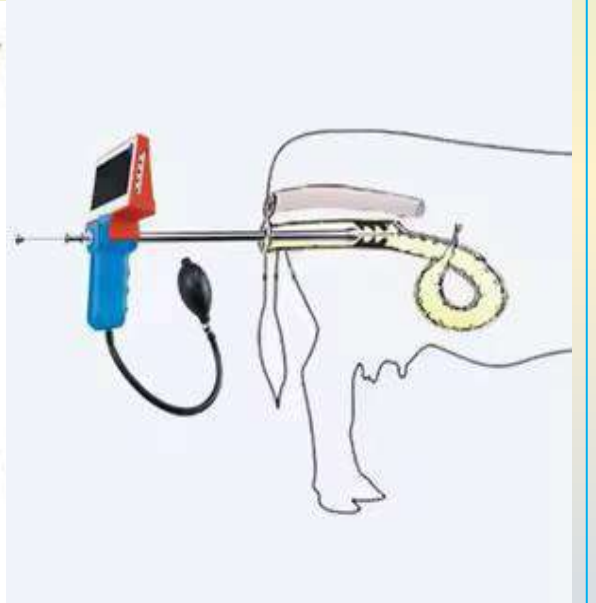
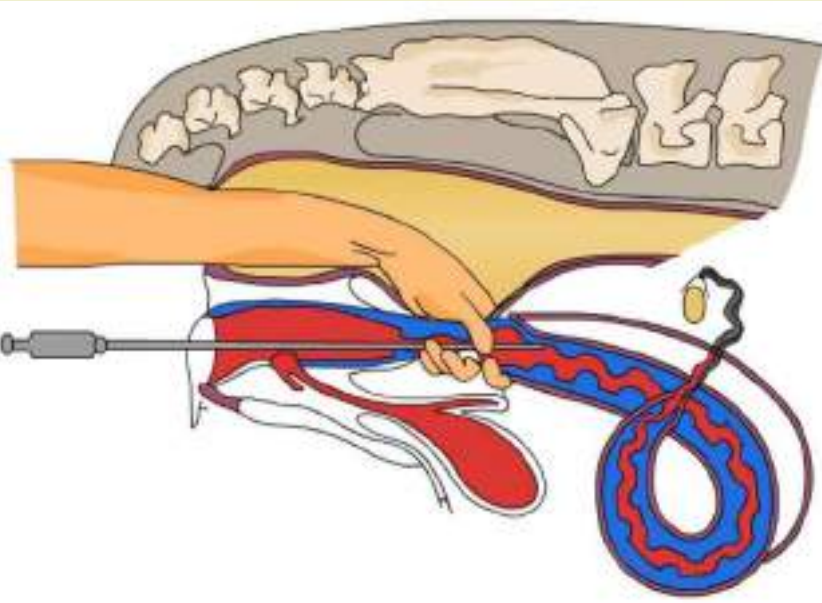
कृत्रिम रेतन:

कृत्रिम रेतन हे तंत्रज्ञान भारतात जुने असले तरीही पशुवैद्यक क्षेत्रातील सर्वात मोठी क्रांती आहे. कृत्रिम रेतन ही पशुपालनातील एक आधुनिक व अत्यंत फायदेशीर पद्धत आहे. यामध्ये वळूचा प्रत्यक्ष वापर न करता, उच्च प्रतीच्या वळूचे किंवा रेड्याचे वीर्य (Semen) कृत्रिमरीत्या योग्य माजावर असलेल्या गायी-म्हशीच्या गर्भाशयात सोडण्याच्या प्रक्रियेला कृत्रिम रेतन म्हणतात.

फायदे:

- **उच्च दर्जाची पैदास:** जातिवंत व जास्त दूध देणाऱ्या वळूच्या वीर्याचा वापर करून भविष्यातील पिढी सुधारणे.
- **आजारांपासून बचाव:** नैसर्गिक संयोगामुळे होणाऱ्या सांसर्गिक रोगांचा प्रसार थांबवणे.
- **कमी खर्च:** पशुपालकाला घरी वळू पाळण्याची गरज उरत नाही, ज्यामुळे चारा व देखभालीचा खर्च वाचतो.

- **उत्तम गुणवत्ता:** एकाच उत्तम वळूच्या किंवा रेड्याच्या वीर्यापासून हजारो गायी-म्हशीचे रेतन करता येते.
- **नोंदणी:** रेतन केल्यामुळे गाभण काळ व विण्याबदलची अचूक नोंद ठेवता येते.
- **योग्य रेतन करण्याची वेळ :** गाय माजावर आल्यावर १२ ते १८ तासांच्या आत कृत्रिम रेतन करणे महत्वाचे असते. त्यामुळे कृत्रिम रेतानातून जास्तीची गर्भधारणा होऊ शकते.
- **सकाळ-संध्याकाळ नियम:** जर गाय सकाळी माजावर आली असेल, तर संध्याकाळी रेतन करावे. जर संध्याकाळी माजावर आली असेल, तर दुसऱ्या दिवशी सकाळी रेतन करावे, हा नियम पशुपालकांनी अवश्य पाळावा.
- रेतनाची वेळ निश्चिती करतेवेळी योनीस्त्रावाची योग्य पाहणी करावी जसे कि, स्त्रावाचा रंग, घनता, चिकटपणा, काचेसारखा चकाकणारा, पारदर्शक असावा, माजेची तीव्रता, व इतर मजेची लक्षणे पाहिले पाहिजे. योनीस्त्रावाची चाचणी जर सूक्ष्मदर्श्याखाली केली तर कृत्रिम रेतनास निश्चितपणे ७० ते ८० टक्के यश मिळते.
- **माजाची लक्षणे:** सतत हंबरते, दुसऱ्या जनावरांवर पाय टाकणे, योनीमार्गातून पारदर्शक, चिकट स्त्राव पडतो, दूध उत्पादनात अचानक घट, बऱ्याचवेळी दुधाळ जनावरांमध्ये पान्हा सोडताना दिसून येतात, खाणे-पिणे मंदावते, अस्वस्थ दिसून येतात, सतत लघवी करणे व इतर लक्षणे. या काळात जनावरामध्ये ताण येईल अशा बाबी टाळणे महत्वाचे असते
- रेतन नेहमी अनुभवी पशुवैद्यक तंत्रज्ञाकडूनच करून घ्यावे.
- रेतन केल्यानंतर किमान अर्धा तास शांत ठिकाणी बांधावे, तिला धावपळ करू देऊ नये.
- रेतनाच्या ६० दिवसानंतर जनावरांचे तंत्रज्ञ पशुवैद्यकाकडून गर्भ परिक्षण करून घ्यावे.
- गर्भधारणेच्या ७ महिन्यांनंतर दूध काढणे बंद करावे.

एकत्रित माजाची पद्धत

कळपातील सर्व गायी किंवा म्हशी संप्रेरकाचा वापर करून एकाचवेळी माजावर येतील अशी व्यवस्था करणे. या प्रक्रियेला एकत्रित माज पद्धत संबोधले जाते. यामुळे कृत्रिम रेतन करणे सोपे जाते व वासरांचा जन्मही ठराविक काळात होतो. सतत ठराविक दुधाचे उत्पन्न होऊ शकते.

फायदे

- वेळेची बचत: सर्व जनावरे एकाच वेळी माजावर आल्यामुळे कृत्रिम रेतन करणे सोपे जाते.
- नियोजित पैदास: वासरे एकाच वयाची मिळाल्यामुळे त्यांचे संगोपन करणे सोपे होते.
- माजाचे निरीक्षण: अनेकदा जनावरांचा 'मुका माज' ओळखता येत नाही, या तंत्रामुळे ती अडचण दूर होते.
- उत्पादन वाढ: वेळेवर रेतन झाल्यामुळे भाकड काळ कमी होतो व दूध उत्पादनात सुधारणा होते.

यशस्वीतेसाठी काही महत्वाच्या बाबी

- जनावराचे आरोग्य: जनावर सुदृढ असावे व किमान ४५-६० दिवस आधी विलेले असावे.
- पोषण: जनावरांच्या आहारात खनिज मिश्रण व पुरेसा हिरवा चारा असावा.
- वय: कालवडीचे वजन योग्य (किमान २५०-३०० किलो) असावे.
- जंतनिर्मूलन करणे आवश्यक असते.

प्रमुख पद्धती: जनावरांना माजावर आणण्यासाठी प्रामुख्याने वेगवेगळ्या संप्रेरकाचा वापर केला जातो.

या सर्व प्रक्रिया अत्यंत तांत्रिक आहेत, त्यामुळे तज्ञ पशुवैद्यकाच्या मार्गदर्शनाखालीच या पद्धतींचा अवलंब करावा.

गर्भनिदान / माज ओळखणे :

पूर्वी जनावरांच्या गर्भधारणेची खात्री करण्यासाठी ३-४ महिने वाट पाहावी लागायची. आता आधुनिक पद्धतींमुळे हे काम लवकर होते:

- **रक्त / दूध चाचणी (PAG Test):** विल्यानंतर २८ दिवसांनी रक्तातील किंवा दुधातील 'प्रेग्नन्सी असोसिएटेड ग्लायकोप्रोटीन्स' तपासून गर्भधारणा ओळखता येते.
- **अल्ट्रासाऊंड सोनोग्राफी:** पोर्टेबल सोनोग्राफी मशिनमुळे विल्यानंतर २५-३० दिवसांतच गर्भधारणा व गर्भाचे आरोग्य तपासता येते.
- **स्मार्ट सेन्सर्स:** जनावरांच्या गळ्यात किंवा पोटात सेन्सर्स बसवले जातात. हे सेन्सर्स जनावरांच्या शरीराचे तापमान व हालचालींवर लक्ष ठेवतात. जेव्हा प्राणी माजावर येतो किंवा विण्याची वेळ जवळ येते, तेव्हा मोबाईलवर लगेच मेसेज येतो.

डिजिटल हीट डिटेक्शन

गाय किंवा म्हैस 'माजावर' आहे की नाही हे ओळखण्यासाठी आता सेन्सर्सचा वापर केला जातो.

- ❖ **साधने:** गळ्यातील पट्टे (Collars) किंवा पायातील चिप्स.
- ❖ **फायदा:** माज ओळखण्यात अचूकता येते, ज्यामुळे कृत्रिम रेतनाची वेळ चुकत नाही व गर्भधारणेचे प्रमाण वाढते.

क्लोनिंग

क्लोनिंगमध्ये एखाद्या उत्कृष्ट जनावराच्या शरीरातील पेशी वापरून हुबेहूब तशीच 'कार्बन कॉपी' तयार केली जाते.

भारताने म्हशींच्या क्लोनिंगमध्ये (उदा. 'गरिमा', 'हिसा-गौरव') जागतिक स्तरावर नाव कमावले आहे. एखाद्या मृत झालेल्या किंवा म्हातान्या झालेल्या अत्यंत दुधाळ म्हशीचे पुनरुज्जीवन क्लोनिंगने शक्य आहे.

पशु आहारात वापरण्यात येणारी विविध चारा पिके व महत्व

हिरवा चारा दोन प्रकारचा असतो. एकदल अथवा तृणवर्गीय व द्विदल अथवा डाळवर्गीय. एकदल जातीच्या चान्यात तंतुमय पदार्थ व कर्बोदके अधिक असतात व प्रथिनांचे प्रमाण तुलनेने कमी असते. हा चारा विशेषता पोटभरू खाद्य म्हणून वापरला जातो. एकदल चान्यात बाजरी, मका, ज्वारी व निरनिराळी गवते स्थानिक मारवेल, अंजन, डोंगरी गवत, संकरित नेपिअर गवत, गजराज इत्यादी तसेच बाहेरच्या प्रदेशातील नेपियर, गिनी गवत, पॅरा गवत इत्यादींचा समावेश होतो. या पिकांमुळे जनावरांना पूरक खाद्य व शक्ती प्राप्त होते.

द्विदल जातीचा चारा प्रथिनांनी संपन्न असून, तो सकस असतो. या चान्यात खनिजे व स्निग्ध पदार्थांचे प्रमाण जास्त असते. तंतुमय पदार्थ व कार्बोदके तुलनेने कमी असतात. डाळवर्गीय चारा पिकांचा चारा पाचक व रुचकर असतो. सर्व प्रकारची जनावरे तो आवडीने खातात. ही चारा-पिके शारीरिक वाढ, दूध उत्पादनासाठी उपयुक्त ठरतात. या जातीच्या चारा पिकांमध्ये चवळी, बरसीम, लसूणघास, सुबाभूळ, शेवरी, दशरथ, हादगा, रानमुग अशा चारा पिकांचा समावेश होतो. जनावरांच्या वाढीमध्ये व त्यांच्या उत्पादनासाठी आहारामध्ये दोन्ही घटकांचा म्हणजे प्रथिने व कर्बोदकांची आवश्यकता असते. दुग्धोत्पादनासाठी दोन्ही प्रकारच्या चारा पिकांची म्हणजेच एकदल व द्विदल जातीच्या पिकांची योग्य प्रमाणात आवश्यकता असते.

डॉ. जी. एम. गादेगावकर

प्राध्यापक व विभाग प्रमुख, पशुपोषण व आहारशास्त्र विभाग, पशुवैद्यक व पशुविज्ञान महाविद्यालय, उदगीर, जि. लातूर

हिरव्या चान्यामध्ये विविध पोषणमूल्य पचनीय स्थितीत असतात. त्यात प्रथिनांचे प्रमाण भरपूर असते. त्याशिवाय हिरव्या चान्यात केरोटीन या हरितद्रव्याचा भरपूर पुरवठा असतो तो जनावरास "अ"जीवनसत्त्व पुरवतो. त्यामुळे अ जीवनसत्त्वाच्या अभावाने होणारा रातांधळेपणा टाळता येतो. हिरव्या चान्याच्या पुरवठ्याने दुग्धोत्पादनात सातत्यपूर्ण वाढ होत असते. त्यासाठी योग्य व उत्पादनक्षम चारा पिकांची निवड करून त्यांचे सुधारित तंत्राने व्यवस्थापन करणे व योग्य क्रमाने पीक नियोजन करणे हे सकस चान्याच्या अधिक उत्पादनासाठी महत्त्वाचे असते. त्यामुळे जनावरांना समतोल आहार वर्षभर मिळण्यास मदत होते. अशा खाद्य आहारामुळे दुग्धोत्पादन समान व स्थिर राहते. तसेच संभाव्य आर्थिक नुकसान टाळण्यास मदत होते.

चारापिके वर्गीकरण

खरीप चारा वाण: मका, ज्वारी, बाजरी, चवळी

रब्बी चारा वाण: लसूणघास, बरसीम, ओट

उन्हाळी चारा वाण: मका, ज्वारी, चवळी

हंगामी तृणवर्गीय: मका, ज्वारी, ओट

द्विदलवर्गीय: चवळी, गवार

बहुवार्षिक

तृणवर्गीय: संकरीत नेपियर, पॅरा, गिनी गवत

द्विदलवर्गीय: लसूणघास, बरसीम

चारावृक्ष: दशरथ, शेवगा, सुबाभूळ, गिरीपुष्प

महत्त्वाची चारा पिके

१. मका : मका हे खरीप हंगामातील महत्त्वाचे पीक आहे. खरीप हंगामात या पिकाचे उत्पादन सर्वात अधिक येते. तर रब्बी व उन्हाळी हंगामात उत्पादनावर परिणाम होऊन ते कमी येते. मक्याचा हिरवा चारा सर्व प्रकारची जनावरे आवडीने खातात. हिरव्या मक्यापासून उत्तम प्रतीचा मुरघास तयार करता येतो. तो खाण्यास अत्यंत सकस व रुचकर असतो. मका हे तिन्ही हंगामात येणारे पिक असून हिरव्या चान्यासाठी बहुसंख्य पशुपालक मक्याचा वापर चारा म्हणून करतात. मक्याचे सुधारीत वाण अफ्रिकन टॉल, मांजरी कंपोझीट, विजय, गंगा सफेद-२ बाजारात उपलब्ध आहेत. पेरणी करिता हेक्टरी बियाणे ७५ किलो लागते. मका चान्याची कापणी ५० टक्के तुरे आल्यास ६५ ते ७० दिवसांनी करावी. या अवस्थेत कापणी केल्याने पौष्टिक चारा जनावरांना खायला मिळतो. त्याच्या अगोदर किंवा नंतर कापणी केल्यास वैरणीत सकसपणा कमी होतो. मका चान्याचे उत्पादन ५५ ते ७० टन प्रती हेक्टर होते. मका चान्यामध्ये प्रथिनाचे प्रमाण ६.७४ टक्के असते.

२. ज्वारी : ज्वारी महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांचे पारंपारिक व प्रचलित पीक आहे. ज्वारीचे पीक वर्षभर घेता येत असले तरी विविध हंगामातील परिस्थितीनुसार उत्पादनावर परिणाम होत असतो. कोवळ्या चान्यात हायड्रोसायनिक आम्लाचे प्रमाण जास्त असल्याने तो जनावरांना देऊ नये अन्यथा जनावरांमध्ये विषबाधा होऊन ती मृत्युमुखी पडू शकतात. सुधारीत वाण रूचिरा, एस. एस. जी-४९-३, मालदांडी-३५-९, पुसा चारी, चारी फुले अमृता ई. उपलब्ध आहेत. पेरणीसाठी हेक्टरी ४० किलो बियाणे लागते. पहिली कापणी ५० टक्के पीक फुलोऱ्यात असताना ६५ ते ७० दिवसांनी करावी. हिरव्या चान्याचे उत्पादन ४५ ते ६० टन प्रती हेक्टर होते. प्रथिने ६ ते ८ टक्के असतात. एकापेक्षा अधिक कापणी करता येणारी सुधारित वाण सी. एस. एच-२४, सी.एस.एच-२०, सी.ओ.-२९, एस.पी.एच.-१७००, एस.पी.एच.-१७६८, एस.पी.वी. २२४४ बाजारामध्ये उपलब्ध आहेत.

३. मेगा स्वीट: मेगा स्वीट हा गोड ज्वारीचा सुधारित चारा वाण आहे. या पिकाच्या खोडात साखरेचे प्रमाण जास्त असल्यामुळे जनावरांना हा चारा खूप आवडतो. हा चारा, हिरवा चारा व सायलेज दोन्हीसाठी उत्तम आहे. हा चारा चवदार व पचायला सोपा असतो व त्यामुळे गायी व म्हशींचे दूध उत्पादन व दूधातील फॅट वाढते. लागवडीचा हंगाम जून-जुलै (खरीप) व जानेवारी-फेब्रुवारी (सिंचन असल्यास) हा आहे. बीजदर ८ ते १० किलो / हेक्टर, अंतर ४५ × १५ सेमी व माती मध्यम ते भारी, चांगला निचरा असलेली असावी. शेणखत १० ते १५ टन/हेक्टर वापरावे. रासायनिक खतामध्ये नत्र ८० ते १०० किलो/हेक्टर, स्फुरद ४० किलो/हेक्टर, पालाश ४० किलो/हेक्टर (गरजेनुसार) वापरावे. कापणी लागवडीनंतर ६५ ते ७५ दिवसांनी करावी. फुलोरा ते दूध-दाणे अवस्था ही कापणीची योग्य वेळ असते. खूप लहान अवस्थेत कापणी टाळावी. त्याने हायड्रोसायनिक विषबाधेचा धोका वाढतो. चान्याचे उत्पादन ४५ ते ६० टन प्रती हेक्टर होते.

४. ओट : ओट रब्बी हंगामी हिरव्या व सकस चाऱ्याचे अधिक उत्पादन देणारे महत्त्वाचे पीक आहे. ओट चारा अतिशय पालेदार व सकस असतो. दुभत्या जनावरांना ओटचा हिरवा चारा, वाळलेली वैरण व मुरघास या तिन्ही प्रकारे उपयोग होतो. या झाडाची खोडे पोकळ लुसलुशीत असतात. त्यामुळे जनावरांना टाकलेला चारा वाया जात नाही. शर्करा, शर्करायुक्त पदार्थ व खनिज पुरवठा याबाबत ओटचे पीक सरस असते. विशेष म्हणजे या चाऱ्यात विषारी पदार्थ नसतात. ओट पिकास थंडी चांगली मानवते म्हणून थंड हवामानात एकापेक्षा जास्त म्हणजे ३ ते ४ कापण्या मिळू शकतात.

ओटची पेरणी २५ ते ३० सें. मी. अंतरावर हेक्टरी १०० किलो बियाणे वापरून करावी. ऑक्टोबरच्या सुरुवातीपासून ते नोव्हेंबर अखेरपर्यंत करता येते. ऑक्टोबर ते मार्च या काळात दोन ते तीन कापण्यातून हेक्टरी ४५ ते ५० टन हिरवा चारा मिळू शकतो. थंडीच्या दिवसात एकापेक्षा अधिक कापण्या मिळण्याची शक्यता असते. कापणी ३० दिवसापासून करता येते.

५. बाजरी: कमी पावसाच्या दुष्काळी प्रदेशात हलक्या जमिनीवर पेरणीला उशीर झाल्यावर होण्यासारखे व लवकर वाढणारे चारा पीक आहे. बाजरीमध्ये कोणताही विषारी घटक नाही. त्यामुळे वाढीच्या कोणत्याही अवस्थेमध्ये चारा म्हणून कापता येते. मुरघास किंवा वाळवून ठेवण्यासाठी सोयीस्कर नाही. बाजरीचे सुधारीत न्यूट्रीफीड, जायंट बाजरा हे वाण बाजारात उपलब्ध आहेत. पेरणीसाठी हेक्टरी ७५ किलो बियाणे पुरेसे होते. चाऱ्यामध्ये १२.५ टक्के एवढी प्रथिने असतात. हेक्टरी ३० ते ३५ टन हिरवा चारा मिळू शकतो.

बहुवार्षिक एकदल पिके

बहुवार्षिक चारा पिके गवत वर्गातील आहेत. त्यांची लागवड बहुतेक ठोंबाच्या सहाय्याने खरीप हंगामात, दमट हवामानात स्वतंत्र पीक किंवा पाण्याच्या पाटावर, बांधावर केली जाते. पहिली कापणी चार महिन्यांच्या आत व तिथून पुढील कापण्या सरासरी अडीच ते तीन महिन्यांच्या अंतराने किमान तीन वर्षे मिळू शकतात.

१. हत्ती घास / नेपियर गवत: वर्षभर हिरव्या चाऱ्याची गरज भागवण्यासाठी हत्ती घास / नेपियर गवत चांगला पर्याय आहे. नेपियर गवत हे बहुवार्षिक असल्यामुळे दोन ते तीन वर्षांपर्यंत या चारा पिकापासून उत्पादन मिळते. नेपियर गवताची लागवड ठोंबे लावून केली जाते. ४ फूट x २ फूट अंतरावर लावल्यास चारा उत्पादन मुबलक मिळते. ४ फुटाची सरी केल्यामुळे आंतरमशागती सोबतच चारापिकास पाणी देणे सोयीचे जाते. पहिली कापणी साधारण ७५ ते ९० दिवसांनी व नंतरच्या कापण्या ६० ते ७५ दिवसांनी केल्या जातात. सरासरी उत्पादन १७५ ते २०० टन प्रती हेक्टरी होते. धारवाड हायब्रीड नेपियर ६ (DHN-६), बाजरा नेपियर हायब्रीड १० (BNH-१०), बाजरा नेपियर हायब्रीड ११ (BNH-११), फुले गुणवंत, कोईम्बतूर नेपियर-४ (CO-४), कोईम्बतूर नेपियर-५ (CO-५) आदी सुधारित जातीचे ठोंबे

महाराष्ट्रातील विविध पशु वैद्यकीय महाविद्यालये, कृषी महाविद्यालये, कृषी विज्ञान केंद्रे व पशु पैदास प्रक्षेत्रे यांच्याकडे उपलब्ध आहेत.

२. पॅरा: दमट, उबदार हवामान व सखल पाणथळ जमीन पोषक, सांडपाण्यावर, गटारातील पाण्यावर किंवा गोठ्यातील मलमूतत्रावर या गवताची वाढ चांगली होते. पानाचा आकार रूंद व पालेदार असल्यामुळे जनावरे आवडीने खातात. चाऱ्यामध्ये प्रथिनांचे प्रमाण ६ ते ७ टक्के एवढे असते.

३. गिनी गवत: या पिकास दमट उबदार हवामान पोषक असते. सर्व प्रकारच्या जमिनीवर चांगली वाढ होऊ शकते. परंतु, थंड हवामानात व पाणथळ, चोपण जमिनीवर टिकाव धरू शकत नाही. ठोंबाच्या सहाय्याने खरीप हंगामात लागवड केली जाते. प्रथिनांचे प्रमाण ७ ते ८ टक्के असते.

४. दीनानाथ गवत: खरीप हंगामात लागवड केली जाते. उंची १.५ ते २.५ मीटर, फुटवे अधिक प्रमाणात असतात. प्रथिनांचे प्रमाण ७.४ टक्के असते.

५. मारवेल गवत: पाण्याची हमखास उपलब्धता असलेल्या बागायती भागात बहुवार्षिक हिरव्या चान्यासाठी मारवेल गवताची लागवड केली जाते. एकदा लागवड केल्यानंतर तीन ते चार वर्षे नियमित चारा मिळतो. या गवताची लागवड डोळे असणाऱ्या कांड्या लावून करावी लागते. साधारणपणे २ ते २.५ महिने वाढ दिलेल्या कांड्यापासून लागवड केल्यास त्या चांगल्या फुटतात. दोन डोळे असलेली कांडी एक डोळा जमिनीत व एक डोळा जमिनीवर राहिल अशारीतीने लावावी. ४५ × ३० सें.मी. अंतरावर प्रत्येक ठिकाणी दोन डोळ्याची एक कांडी लावल्यास हेक्टरी ७५००० कांड्या लागतात. या गवताची पहिली कापणी लागवडीपासून ५०-६० दिवसांनी करावी. त्यानंतरच्या कापण्या दर ४५-५० दिवसांनी कराव्यात. वर्षभर ६-८ कापण्या सहज घेता येतात. उत्तम व्यवस्थापन केल्यास प्रती हेक्टरी ६० ते ८० टन हिरवा चारा प्रती वर्षी ६-८ कापण्याद्वारे सहज मिळू शकतो. महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहिल्यानगर यांनी विकसित केलेल्या 'फुले गोवर्धन' या मारवेल गवताच्या कांड्या त्यांच्याकडे उपलब्ध आहेत

६. अंजन गवत: कमी पाऊस, कोरडे हवामान व निचरा होणारी जमीन पोषक, सावकाश वाढणारे पीक. उंची ३० ते ४० सें.मी., पाण्याचा ताण सहन करू शकते. बियांपासून (५ किलो/ हेक्टर) लागवड केली जाते.

मारवेल गवत

अंजन गवत

डाळवर्गीय चान्यांची पिके:

अलीकडे पशुधनाच्या खुरकाचे भाव भरपूर वाढलेले असल्याने कमी खर्चात सकस व संतुलित आहार पुरविण्यासाठी खाद्यामध्ये डाळवर्गीय हिरव्या वैरणीचा समावेश करणे अत्यंत आवश्यक आहे. दररोज सहा लिटरपर्यंत दूध देणाऱ्या गायी-म्हशींच्या खाद्यात डाळवर्गीय व वाळलेला चारा दिल्यास त्यांची उत्पादन क्षमता टिकवता येते. तसेच दूध उत्पादनाचा खर्च कमी करता येतो असे दिसून आले आहे.

डाळवर्गीय चान्याच्या पिकाची वैशिष्ट्ये

- ❖ जनावरे हिरवा चारा आवडीने खातात.
- ❖ प्रथिने व कॅल्शियमचे प्रमाण तृणधान्यापेक्षा अधिक असते.
- ❖ अन्नघटकांची पाचकता अधिक असते.
- ❖ डाळवर्गीय चान्याचा जनावरांच्या आहारात अवलंब केल्यास खुराकाची मात्रा कमी करता येते व दूध उत्पादन किफायतशीर होते.
- ❖ डाळवर्गीय चान्याच्या पिकांचा फेरपालटणीसाठी तसेच जमिनीची सुपीकता वाढविण्यासाठी उपयोग होतो.

डाळवर्गीय प्रमुख पिके म्हणून लसूणघास, बरसीम, दशरथ अशी पिके घेतली जातात.

१. लसूणघास: एक पौष्टिक व बहुवार्षिक कडधान्य वर्गातील चान्याचे पीक आहे. हे पीक सर्व साधारण उष्ण कटिबंधात घेतले जाते. लसून पिकाला चारा पिकाची राणी म्हणून ओळखले जाते. लसूण घासाचे पिक हे वर्षभर हिरवा चारा पुरविणारे पिक आहे. लसूण घास हे दिसायला मेथीसारखे असते. हे द्वीदलवर्गीय पिक असून, त्याची उंची ६० ते ९० सेमी पर्यंत असते. या पिकात जीवनसत्व अ, ड व खनिजे भरपूर प्रमाणात असतात. तसेच प्रथिने १८ ते २०% एवढ्या प्रमाणात असतात. पेरणीची वेळ साधारण ऑक्टोबर-डिसेंबर म्हणजेच हिवाळ्यात केल्यास उगवण चांगली होते. लसून घासाचे सुधारीत वाण आनंद-२, सिरसा-९ बाजारात उपलब्ध आहेत. लसून घासाच्या लागवडीसाठी हेक्टरी बियाणे २५ किलो एवढे लागते. पहिली कापणी ६५ ते ७० दिवसांनी व त्यानंतरच्या कापण्या दर ४५-५५ दिवसांनी कराव्यात. कापणी करताना पिकाच्या मुळांना इजा होणार नाही याची दक्षता घ्यावी. कापणीनंतर गरज असल्यास...

खुरपणी करावी व नंतर पाणी द्यावे. या बहुवार्षिक पिकापासून दरवर्षी १२ ते १५ कापण्या हेक्टरी ७० ते १०० टन चारा मिळतो.

२. बरसीम: हे रब्बी हंगामात चार ते पाच कापण्या देणारे, अगदी कमी खर्चात अधिक चारा उत्पादन देणारे द्विदलवर्गीय चारा पीक आहे. याचा चारा पालेदार, लुसलुशीत, सकस व रुचकर असतो. यामध्ये १६-१८% प्रथिने असतात. बरसीम घासाचे सुधारीत वाण धारदान, मेस्कोनी झाशी बाजारात उपलब्ध आहे. बरसीम घास लागवडीसाठी हेक्टरी ३० किलो बियाणे लागते. बरसीम घासाची पहिली कापणी ६५ ते ७० दिवसांनी व त्यानंतरच्या कापण्या दर ३५ -४५ दिवसांनी कराव्यात. उत्पादन ६० ते ८० टन प्रति हेक्टर ४ ते ५ कापण्यामध्ये मिळते. प्रथिनाचे प्रमाण जास्त असल्यामुळे जनावरांना जास्त प्रमाणात खाऊ घातले तर पोटफुगी होण्याची शक्यता टाळता येत नाही याकरिता रवंथ करणाऱ्या जनावरांना बरसीमसोबत एकदल चारा पिकाची सुकी वैरण खाऊ घालावी.

३. चवळी: हे अगदी जलद वाढणारे पालेदार खरीप हंगामी पीक आहे. ४० ते ४५ दिवसात तयार होते व चवळीमध्ये अपायकारक घटक नसतात. चवळीच्या लागवडीने जमीन सुपीक होऊन तिची उत्तरोत्तर सुधारणा होते. फेब्रुवारी ते ऑगस्टपर्यंत पेरता येते. चवळी ३० सें.मी. अंतरावर हेक्टरी ५० किलो बी वापरून पेरणी करावी. हिरव्या चाऱ्यासाठी हे पीक खरीप व उन्हाळी हंगामातही घेता येते. ओलिताच्या पाळ्या व प्रमाणित खतांच्या

व्यवस्थापनातून फायदा होतो. सरासरी हेक्टरी उत्पादन २० ते ३० टन आहे. चवळी लागवड मका किंवा ज्वारी पिकाबरोबर केल्यास हेक्टरी उत्पादनात वाढ दिसून येते.

४. दशरथ गवत: वर्षभर चारा देणारे द्विदल जातीचे चांगले पोषण मूल्य असणारे बहुवार्षिक चारा पीक आहे. हे द्विदल वर्गातील मोडणारे झुडूप गटातील एक चाऱ्याचे पीक आहे. चाऱ्याचे वैशिष्ट्य की यापासून बाराही महिने हिरवा चारा मिळतो. झाडाची पाने व फांद्या खाण्यास उपयोगी असतात. दशरथ घासामध्ये प्रथिने १७-१८ % असतात. बीज कवच कठीण असल्यामुळे पेरणी आधी ह्या पिकाचे बियाण्यावर गरम पाण्याने प्रक्रिया करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे बीज कवच नरम होऊन उगवण्यास मदत होते. लागवडीसाठी हेक्टरी १५ किलो बियाणे लागते. पहिली कापणी ६० ते ७० दिवसानंतर करावी व नंतरच्या कापण्या दर ४० ते ४५ दिवसांनी कराव्यात. दशरथ घासाचे सरासरी उत्पादन ७० ते ८० टन प्रति हेक्टर आहे.

५. गिरीपुष्प: हिरव्या पाल्याचे झुडूप सर्व प्रकारच्या जमिनीवर चांगले वाढते. मुरघास तयार करण्यास योग्य आहे. एका झाडापासून एकावेळी १२ किलो हिरवा पाला मिळतो. वर्षातून तीन कापण्या मिळतात. विशिष्ट उग्र वासामुळे जनावरे आवडीने खात नाहीत, त्यामुळे २०% गुळाचे १ लिटर पाणी १० किलो पाल्यावर शिंपडून खाऊ घालावे. दुभत्या जनावरांसाठी उत्तम, खुराकाची ३० ते ४० टक्के बचत होते.

६. सुबाभूळ: सुबाभूळ हे एक झपाट्याने वाढणारे व जास्तीत जास्त बिया देणारे चान्यासाठीचे योग्य वृक्षवर्गीय पीक आहे. हवाईन जायन्ट व CO१ ही सुबाभूळची मुख्य वाणे आहेत. उष्ण, दमट हवामानात व चुनखडीच्या जमिनीवर वाढ चांगली होते. हेक्टरी ३ ते ४ किलो बियाणे १ x १ मीटर अंतरावर खरीप हंगामात टोकण करावी. स्वतंत्र पीक घेण्यासाठी हेक्टरी १० ते १२ किलो बियाणे ओळीमध्ये पेरावे. पहिली कापणी ४ महिन्याने व पुढील कापण्या ३ महिन्यांच्या अंतराने कराव्यात. वार्षिक ३० टन चारा प्रती हेक्टरी मिळतो. बिया व पानांमध्ये २% मायमोसीन विषारी घटक असतो. पाला सुकवून किंवा इतर वैरणी सोबत खाऊ घालावा. बिया खुराकामध्ये १० ते १५% भरडून वापरता येतात.

७. शेवरी: उष्ण व दमट हवामानात पोषक, सर्व प्रकारच्या जमिनीवर वाढते. शेवरीचे झाड सुमारे ६-८ मी. उंच वाढते व खोडाचा व्यास सुमारे १२-१५ सेंमी. असतो, हळद, चहा, संत्रे या पिकांमध्ये व कापसाच्या उन्हाळी पिकांमध्ये सावलीकरिता शेवरी लावतात, कुंपणाकसाठी व भातशेतीतील बांधावर शेवरी लावलेली आढळते. पानमळ्यात व द्राक्षांच्या मळ्यात चान्यापासून संरक्षण देण्यासही शेवरीचा उपयोग करतात. शेवरी सहा मीटरपर्यंत उंच व जलद वाढते. बहुवार्षिक द्विदल चारा पीक म्हणून शेवरीची लागवड करता येते. शेवरीच्या पानात कॅल्शियम, प्रथिने, स्फुरद यांचे प्रमाण उत्तम असते. जमिनीची धुप थांबविण्यासाठी शेवरीची मदत होते. बियांचा खुरकामध्ये वापर करता येतो. जनावरे पाला आवडीने खातात. सपाट जमिनीवर ओळीत शेवरीची पेरणी करता येते. शेवरीमध्ये १८.२% पचनीय प्रथिने असतात.

८. स्टायलो: टंचाई काळात चान्याची गरज भागविण्याकरिता पर्याय म्हणून स्टायलोचा वापर करणे उपयुक्त ठरते. स्टायलो हलक्या व मुरमाड जमिनीवरही सकस हिरव्या चान्याचे उत्पादन देते. स्टायलोचे झाड ६० ते ९० सें.मी. उंच वाढते. हेक्टरी ५ ते ८ किलो बी पावसानंतर वाफशावर फोकून पेरावे. पेरणीनंतर बी झाकु नये. चांगल्या व्यवस्थापनातून हेक्टरी ३० टन हिरवा चारा मिळतो. चान्यात १२ % प्रथिने असतात.

National Livestock Mission

पशुसंवर्धनामार्फत उद्योजक निर्माण व्हावे, यासाठी "केंद्र पुरस्कृत राष्ट्रीय पशुधन अभियान योजना" अर्थात National Livestock Mission (एन.एल.एम.) द्वारे अर्जदारास मुरघास बेलर, वैरण विटा व टोटल मिक्स रेशन निर्मितीसाठी ५० % अनुदान अधिकतम मर्यादा रु. ५० लक्ष देय आहे. अधिक माहितीसाठी हेल्प डेस्क मोबाईक क्र. ७५८८९०१८५९ वर संपर्क साधावा.

शेळी व मेंढीपालन: एक शाश्वत व फायदेशीर व्यवसाय

Photo credit: Dr. Parshant Shad

डॉ. जी. आर. चन्ना व डॉ. व्ही. बी. डोंगरे
पशुवैद्यक व पशुविद्यान महाविद्यालय, उदगीर, जि. लातूर

शेळी व मेंढीपालन हा भारतातील एक पारंपरिक शेतीपूरक व्यवसाय आहे. ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत पशुपालनाला महत्त्वाचे स्थान आहे. बदलते हवामान, वाढती लोकसंख्या, कमी होत चाललेली शेतीयोग्य जमीन व शेतीतून मिळणारे अनिश्चित उत्पन्नामुळे शेळी व मेंढीपालन हा कमी खर्चाचा, जोखमीचा व अधिक नफा देणारा शाश्वत व्यवसाय म्हणून पुढे येत आहे. म्हणूनच शेळीला “गरीबाची गाय” किंवा “मोबाईल बँक” असे संबोधतात.

सध्या बहुतांश ठिकाणी शेळी व मेंढीपालन हा व्यवसाय पारंपरिक पद्धतीने केला जातो, मात्र अशा पद्धतीतून मिळणारे उत्पादन खूपच कमी असते. सध्या भारत हा शेळ्यांच्या संख्येत जगात पहिल्या, तर मेंढ्यांच्या संख्येत चीननंतर दुसऱ्या स्थानावर आहे. देशात सध्या १४० दशलक्ष शेळ्या व ७४ दशलक्ष मेंढ्या आहेत. भारताच्या एकूण पशुधनापासून मिळणाऱ्या उत्पन्नापैकी ८.५% उत्पन्न हे केवळ शेळीपालनातून मिळते. तसेच, शेळीपालनाचा वृद्धीदर वाढून आता ४.५% झाला आहे.

दुर्दैवाने, बहुतांश शेतकरी हा व्यवसाय तांत्रिक पद्धतीने न करता पारंपरिक पद्धतीनेच करतात. शेळी व मेंढीपासून आपल्याला मांस, कातडी, दूध व खत यांसारख्या महत्त्वाच्या बाबी मिळतात. प्रामुख्याने हा व्यवसाय मांसासाठी केला जातो. शेळी व मेंढीचे मांस अत्यंत पोषक व चविष्ट असल्याने बाजारात त्याला मोठी मागणी आहे.

प्रमुख जाती व त्यांची उपयुक्तता

आपल्या भागात शेळीपालनासाठी प्रामुख्याने दोन जाती आढळतात: पहिली संगमनेरी व दुसरी उस्मानाबादी. शेतकरी मांसासाठी प्रामुख्याने उस्मानाबादी शेळी पाळतात, कारण या शेळीचे मांस चवदार असते व ही जात जुळे किंवा तिळे देण्यास सक्षम असते. ही जात संगोपनासाठी अत्यंत उपयुक्त असून, बाजारातही या शेळीला मोठी मागणी आहे. तसेच, मेंढीपालनासाठी ‘दरखणी’ ही जात विशेषतः मराठवाडा व सीमावर्ती भागात मटणासाठी व लोकरीपासून घोंगड्या बनवण्यासाठी पाळली जाते. शेळी व मेंढी हे प्राणी आकाराने लहान असतात, कमी खाद्यावर जगतात व विविध हवामानांत सहज तग धरतात.

शेळी व मेंढीपालन व्यवसायाचे फायदे:

- ❖ व्यवसाय सुरु करण्यासाठी सुरुवातीला कमी भांडवल लागते.
- ❖ अत्यंत तुटपुंज्या साधनांमध्ये हा व्यवसाय करता येतो.
- ❖ अल्पभूधारक शेतकरी किंवा भूमिहीन व्यक्तीसुद्धा हा व्यवसाय सहज करू शकतात.
- ❖ शेळ्यांची प्रजनन क्षमता जास्त असते. वर्षातून दोनदा पिल्ले होत असल्याने कळप लवकर वाढतो व उत्पन्नही वाढते.
- ❖ शेळी व मेंढीच्या मांसाला (मटण) वर्षभर मागणी असते.
- ❖ प्राणी आकाराने लहान असल्याने त्यांच्यासाठी कोठेही छोटेखानी निवारा तयार करता येतो.
- ❖ खाद्याचे मांसात रूपांतर करण्याची क्षमता अधिक असल्याने कमी खाद्यात जास्त उत्पादन मिळते.
- ❖ शेळी अत्यंत काटक, चपळ व रोगांना कमी बळी पडणारी असल्याने हा व्यवसाय फायदेशीर ठरतो.
- ❖ शेळीचे मांस चविष्ट असते व त्यात कोलेस्टेरॉलचे प्रमाण कमी असल्याने ग्राहकांची पसंती असते.
- ❖ शेळीपासून मिळणारे लॅंडीखत शेतीसाठी उत्कृष्ट असते. तसेच कातडीपासूनही चांगले उत्पन्न मिळते.
- ❖ शेळ्या-मेंढ्यांचा गाभणकाळ १४८ ते १५० दिवसांचा असतो व त्या दोन वर्षातून तीनदा पिल्लांना जन्म देऊ शकतात.

व्यवसाय कसा सुरु करावा?

१. स्थानिक वातावरणाशी जुळवून घेणाऱ्या जातीची निवड

करावी. जात काटक, प्रतिकूल वातावरणात टिकणारी, रोगप्रतिकारक व जुळे-तिळे देणारी असावी.

२. सुरुवातीला मोठी गुंतवणूक न करता साधारणतः २५ ते ३० माद्या व १ नर अशा कमी संख्येने सुरुवात करावी.
३. खरेदी करताना मादीचे वय १४ ते १५ महिने व नराचे वय १७ ते १८ महिने असावे. त्यांचे वजन किमान १८ ते २० किलो असावे.
४. शेळ्या-मेंढ्या प्राणी खरेदी करताना ते निरोगी, चपळ व त्वचा टवटवीत असावी. शोपटी ताठ, डोळे तजेलदार व नाकातून किंवा गुदद्वारातून कोणताही स्राव नसलेले निरोगी प्राणी निवडावेत.
५. नव्याने आणलेल्या शेळ्यांना काही दिवस जुन्या कळपापासून दूर ठेवावे.
६. सुरुवातीला पशुवैद्याच्या सल्ल्यानुसार जंतनाशक औषध देऊन लसीकरण करून घ्यावे.

उपयुक्त जाती:

शेळीपालनासाठी उस्मानाबादी, सिरोंही, जमुनापारी, बारबेरी, संगमनेरी, सुरती व बिटल या जाती महत्त्वाच्या आहेत. महाराष्ट्रात विशेषतः उस्मानाबादी, बारबेरी, कोकण कन्याळ व संगमनेरी या जाती मांस उत्पादनासाठी सर्वोत्तम आहेत. आपल्या भागात उस्मानाबादी शेळीला सर्वाधिक पसंती दिली जाते.

Photo credit: Dr. Prakash Bhat

Dr. Prashant Bhat

शेळीपालन हा व्यवसाय बहुउद्देशीय, कमी जोखमीचा व शाश्वत उत्पन्न देणारा आहे. जर या व्यवसायाला योग्य नियोजन, वैज्ञानिक व्यवस्थापन व आधुनिक बाजारपेठेची जोड दिली, तर शेळी-मेंढीपालन ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला बळकटी देणारा एक मुख्य आधारस्तंभ ठरू शकतो.

अधिक उत्पादनासाठी निवारा व्यवस्थापन

- शेळ्या-मेंढ्यांचे आरोग्य व उत्पादन क्षमता टिकवून ठेवण्यासाठी योग्य गोठा व्यवस्थापन अत्यंत महत्त्वाचे आहे.
- गोठ्यासाठी निवडलेली जागा नेहमी कोरडी, उंच व पाण्याचा निचरा होणारी असावी.
- गोठ्यात पावसाचे पाणी साचणार नाही, याची काळजी घ्यावी.
- गर्दी टाळण्यासाठी प्रती शेळी/मेंढी किमान १ ते १.५ चौ. मी. जागा उपलब्ध असावी.
- गोठ्यामध्ये हवा खेळती राहिल, याची दक्षता घ्यावी. यामुळे प्राण्यांना श्वसनाचे आजार होत नाहीत.

शेळी-मेंढ्यांपासून मिळणारे उत्पन्न

शेळी व मेंढीपालन हा ग्रामीण भागातील शेतकरी, भूमिहीन मजूर व महिला बचत गटांसाठी उत्पन्नाचा एक विश्वासार्ह व शाश्वत स्रोत आहे. कमी खर्च, कमी जागा व कमी जोखमीमुळे हा व्यवसाय अल्पभूधारकांसाठी विशेष फायदेशीर ठरतो. शेळी-मेंढीपालनातून केवळ एकाच प्रकारे नव्हे, तर विविध मार्गांनी आर्थिक नफा मिळवता येतो:

- प्रामुख्याने बोकड व मेंढ्यांची विक्री करून मोठे उत्पन्न मिळते.
- शेळीचे दूध अत्यंत पौष्टिक असल्याने त्याला स्थानिक बाजारपेठेत मागणी असते.
- मेंढ्यांपासून लोकर व कातडीचे उत्पन्न मिळते.
- शेतीसाठी उपयुक्त असे उत्कृष्ट दर्जाचे नैसर्गिक खत मिळते.

डेक्कनी मेंढी

उगमस्थान व पैदास क्षेत्र

डेक्कनी मेंढीला दख्खन पठारावरून हे नाव पडले आहे. डेक्कनी मेंढी महाराष्ट्रात प्रामुख्याने मराठवाडा व पश्चिम महाराष्ट्रात आढळून येते तसेच आंध्रप्रदेशमधील काही जिल्हे आणि कर्नाटकात बेळगाव भागातही पाहावयास मिळते. नाशिक, अहमदनगर, सातारा, सांगली, कोल्हापूर, सोलापूर, बीड जिल्ह्यात जास्त प्रमाणात आढळून येते. ह्या मेंढ्या मुख्यत्वे महाराष्ट्रातील धनगर समाज, कर्नाटकातील कुरुबास, आंध्र प्रदेशातील व तेलंगणा राज्यात गोलास समाज पाळतात.

उस्मानाबादी शेळी

उगमस्थान व पैदासक्षेत्र

प्रामुख्याने मराठवाड्यातील उस्मानाबाद, बीड, लातूर व परभणी या भागात आढळते. तसेच पश्चिम महाराष्ट्रातील सोलापूर भागात या जातीच्या शेळ्या बहुसंख्येने दिसतात. महाराष्ट्र व्यतिरिक्त आंध्रप्रदेश, तेलंगणा व कर्नाटक या राज्यातील काही भागातदेखील उस्मानाबादी शेळीचा प्रसार झालेला आहे.

बाह्यरूप : ही शेळी आकाराने मध्यम ते मोठी असते. रंग संपूर्ण काळा असून क्वचितच काळा पांढरा, काळा तपकिरी रंगाच्या शेळ्या आढळतात. काळ्या रंगाच्या शेळ्यांच्या कानावर, मानेवर व कपाळावर क्वचित पांढरे ठिपके असतात. या शेळीचे कपाळ बहिर्वर्क असते. शरीरावरील केस छोटे व चमकदार असतात.

पशुपालन, दुग्धोत्पादन व कृषिपूरक व्यवसायातील विकासाची दिशा

प्राध्यापक डॉ. नितिन मार्कंडेय
पशुवैद्यकीय महाविद्यालय, परभणी

मराठवाड्याच्या आठही जिल्ह्यांत ग्रामीण विकासाचे सूत्र म्हणून पशुपालनाकडे पाहिले जाते. विभागातील पशुधनाची आकडेवारी लक्षात घेता या भूभागात मोठ्या प्रमाणात पशुधन जोपासना, कुटुंबासाठी दूध, शेतीसाठी खत व खोंड, तर म्हैस पालनातून विक्रीसाठी दूध मिळवणे असा उद्देश आहे. ग्रामविकासाच्या संकल्पनेतील पशुधन विकास, भरीव दूध उत्पादन किंवा कृषिपूरक व्यवसायाची गती मराठवाड्याला लाभली नसून, या विभागातील पशुपालनाचे चित्र बदलण्यासाठी वातावरण, औद्योगिक मागासलेपण, तंत्रज्ञानाचा अभाव व विस्तार शिक्षणाची उणीव कारणीभूत ठरली आहे. विभागाच्या विकासासाठी इतर ठिकाणी अत्यंत उपयुक्त ठरलेले पशुपालन, दूध उत्पादन व इतर कृषि पूरक व्यवसाय मराठवाड्यात शाश्वतपणे कुटुंब व्यवस्था सुदृढ करण्यासाठी काळानुरूप आवश्यक असणारे सर्व पर्याय यथार्थपणे चर्चिते जाणे व त्यातून उपयुक्त योजनांची आखणी करणे अपेक्षित आहे.

मराठवाड्यातील पशुधनात देशी व वंशावळीची माहिती नसणाऱ्या गोवंश व म्हैस वंशाची संख्या अधिक असून, संकरित पशुपालनातील समृद्धी विभागाच्या अल्प भागात अनुभवली गेली आहे. विभागातील म्हैसपालन संपूर्णपणे दुर्लक्षित असून, महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळाच्या अपेक्षित योजनांची फलश्रुती प्रश्नांकित आहे. विभागातील शेळी संगोपन शेतमजूर व दुर्बल घटकांच्या हाती असल्याने अर्थप्राप्तीसाठी ग्रामीण कुटुंबांना अपयश दिसून येते. परसातील कोंबडी पालन किंवा व्यावसायिक कुक्कुटपालन क्षेत्रात प्रगती दिसून येण्यासाठी असणारे अनेक अडथळे आजपर्यंत दूर झालेले नाहीत.

दूध उत्पादनावर आधारित पशुपालन शेतीपूरक व्यवसाय म्हणून स्वीकारलेल्या शेतकऱ्यांना सहकार क्षेत्रातील नकारात्मक गती केवळ अडचणीची ठरली नसून, आर्थिक नुकसानीस प्रामुख्याने कारणीभूत ठरली आहे. दूध प्रक्रिया उद्योग व दुग्धपदार्थ निर्मिती यावर आधारित औद्योगिकीकरण मराठवाड्यापासून कोसो दूर असून विभागातील हक्काच्या पाणी प्रश्नाप्रमाणे दूध प्रश्नही गंभीर बनला आहे. विभागातून दररोज संकलित होणारे दूध स्पर्धात्मक चढाओढीमुळे विभागाबाहेर नव्हे तर राज्याबाहेरही जात असल्याने स्थानिक पातळीवर दूध दुष्काळ सहन करणारा हा विभाग कौटुंबिक आरोग्याच्या दृष्टीने

दुग्ध आहारात कुपोषित दिसून येतो. मराठवाड्यातील कृषि पूरक व्यवसायात यशकथा दिसून न येण्यास संधीची वानवा व सुशिक्षित तरुण बेरोजगारांना सकारात्मक व्यवसायाकडे आकर्षित करण्यास असमर्थ ठरलेली यंत्रणा जबाबदार ठरते.

मराठवाडा विभागातील ११ कोटी लोकसंख्या व त्यांच्याकडे उपलब्ध असणारे १० लक्ष एवढे पशुधन असतानाही विभागातील प्रतिमानसी प्रती दिन २८३ ग्रॅम दुधाची आवश्यकता पूर्ण करण्यासाठी दररोज विभागास अंदाजे ६० लक्ष लिटर दूध उत्पादन वाढीची गरज आहे. तथापि विभागात केवळ ३० लक्ष लिटर्स दूध उत्पादन लक्षात घेता दुप्पट दूध उत्पादन घडविणे व त्यासाठी दुग्ध विकासाच्या विविध प्रभावी योजना राबविणे गरजेचे आहे.

विभागातील पशुसंवर्धनासाठी राज्य पशुसंवर्धन विभाग, महाराष्ट्र पशुधन विकास मंडळ, कृषी विभाग, महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठ, महसूल यंत्रणा, पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी मेंढी व शेळी विकास महामंडळ यासह अनेक कृषी विद्यापीठे, कृषी विज्ञान केंद्रे व अशासकीय संस्था केंद्र, राज्य व स्थानिक प्रशासनाच्या अनेक लोकाभिमुख योजना यशस्वीपणे राबविण्यासाठी कार्यरत आहेत. मात्र, पारंपारिक दृष्टिकोन जोपासणारा पशुपालक, अपरिपूर्ण शासकीय यंत्रणा व निरंक उत्साही स्थानिक राजकीय नेतृत्व या घटकांमुळे योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी दिसून येत नाही. उपलब्ध योजनांचा फेरआढावा, सकारात्मक बदल व कौशल्य वृद्धीसाठी प्रयत्न झाल्यास पशुधन, दूध उत्पादन व कृषी पूरक व्यवसायातून शाश्वत विकास घडण्यास अडथळे येणार नाहीत.

पशुपालनातील नवीन तंत्रज्ञानाचा स्वीकार पशुपालकांनी हिरीरीने करण्यासाठी विभागात पशुपालक मंडळांची स्थापना प्राधान्याने करण्याची गरज आहे. अशा मंडळांकडून स्थानिक पशुधनातील प्रमुख अडथळ्यांबाबत विचारमंथनाची गरज असून, उपलब्ध पशुधनाची अत्यंत खालावलेली प्रजनन क्षमता, अनुवांशिक सदोषता व अल्प उत्पादन क्षमता या प्रमुख बाबींवर लक्ष केंद्रित करण्याची गरज आहे. वातावरणीय अनियमिततेनुसार भेडसावणारे चारा टंचाई, पाणी टंचाई, अनारोग्याचे प्रश्न तर अजिबात अवलंबत नसणारे उपलब्ध तंत्रज्ञानाचे प्रयोग यांचा विचार महत्त्वाचा ठरू शकतो.

विभागातील पशुपालनात सुधारित व्यवस्थापनाची मुक्त

संचार पद्धत अंमलात आणणे म्हणजे उत्पादनात भरीव प्रगती करणे होय. या पद्धतीचे सर्व फायदे प्रत्येक घटक पशुपालकास समजावण्याची गरज असून पशुप्रक्षेत्रावर सौर ऊर्जा व गोबरगॅस संयंत्र अवलंबाची जोड घडवून आणणे गरजेचे आहे. यासाठी आवश्यक असणारी जाणीव जागृती व आर्थिक पाठबळ पुरविण्याची गरज असून, पशुप्रक्षेत्रावर होणारा खर्च अशा यंत्रणेतून कायमचा कमी करता येणे शक्य आहे. विभागातील पशुधनात गर्भधारणेचे प्रमाण दरवर्षी ७० ते ८० टक्के एवढे गाठण्यासाठी माज संकलन तंत्र, माज घडविण्याचे प्रयोग, निर्धारित रेतन तंत्र यासह प्रजनांच्या अनेक उपलब्ध तंत्रांचा ग्रामपातळीवर वापर होणे गरजेचे आहे.

विभागातील पशुधनात स्थानिक देवणी, लालकंधारी गोवंशासह मराठवाडी महिषवंश व उस्मानाबादी शेळी यांचे संवर्धन, विकास व क्षमतावर्धन घडवून आणणे अपेक्षित आहे. राज्यातील पशु अनुवंश पडताळणी प्रयोगशाळेच्या उपलब्ध चाचण्यांचा फायदा नर निवडीसाठी प्राधान्याने करून शुद्ध पैदास मोठ्या प्रमाणात संख्यात्मक व गुणात्मक दृष्टीने वाढविता येणे शक्य आहे.

विभागातील देशी, अल्प उत्पादक व वंशावळ विरहित पशुधनात उत्पादकता वाढ अवलंबणारी व शासनाने शिफारस केलेली पैदास पद्धती कटाक्षाने अवलंबली जाईल, याबाबत नियंत्रण करणारी सक्षम यंत्रणा उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. याच दृष्टीने राज्य शासनाची सर्वसमावेशक अनुवंश सुधारणा योजना अधिक प्रभावीपणे विभागात राबविली जाईल यासाठी प्रशासकीय प्रयत्न गरजेचे आहेत.

प्रथिनांची मानवी आहारातील पूर्तता मटण, अंडी व कोंबडी मांस यातून करण्यासाठी स्वयंरोजगार व महिला बचत गटांना प्राधान्याने समाविष्ट करणे अपेक्षित आहे. शेळी, कुक्कुट, रेशीम उत्पादन, मत्स्य संवर्धन या क्षेत्रातील शासन योजना संलग्न व दीर्घ कालावधीत रूपांतरित करता येणे शक्य आहे. विभागातील दूध उत्पादन वाढण्यासाठी व उत्पादित दुधास स्थानिक बाजारपेठ उपलब्ध करण्यासाठी खाजगी क्षेत्रातील व्यावसायिकांना प्रोत्साहित करणे व त्यासाठी सहकार क्षेत्राकडे कार्यरत नसणारी उपलब्ध यंत्रणा भाडेतत्वावर उपलब्ध करून देणे तात्काळ गरजेचे आहे.

राज्यात जलयुक्त शिवार योजनेसाठी मोठी तरतूद व मोठे पाठबळ देण्यात आले असले तरी अशा जलयुक्त शिवार बांधावर वृक्षारोपण व शेळ्या-मेंढ्यांसाठी मोठ्या प्रमाणात चारा उत्पादन उपलब्ध करण्याच्या संधी शेतमजुरांना निर्माण केल्यास अल्पभूधारक व रोजगार लाभार्थ्यांना चांगल्या प्रकारे आपले पशुधन सांभाळता येणे शक्य होऊ शकेल.

विभागातील पशुपालक व सुशिक्षित बेरोजगार, दुग्ध व्यावसायिक होण्यासाठी उत्पादनक्षम जनावरांच्या निर्मितीचे तंत्र शासकीय यंत्रणेच्या सर्व स्तरावर उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. व्यावसायिकांना नवनवीन दुग्धपदार्थ निर्मिती, दुग्ध पदार्थ विक्रीच्या संधी व दुग्धजन्य पदार्थांची आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत असणारी मागणी अवगत करण्यासाठी विभागात दुग्ध तंत्रज्ञान केंद्र (मिल्क टेक्नॉलॉजी पार्क) उभारण्यास मोठा वाव आहे.

मराठवाडा विभागातील ग्रामीण कुटुंब व्यवस्था सक्षमीकरणासाठी परसातील कोंबडीपालन, अंडी उत्पादन व कृषी पूरक व्यवसायातील इतर सर्व बाबी ग्रामपातळीवर कौशल्य विकास कार्यक्रमांतर्गत राबविल्यास रोजगारासह अर्थार्जनाची जोड देता येईल. अशा कृषीपूरक व्यवसायांना अनुदान योजनांची सढळ मदत अपेक्षित असून, व्यावसायिक अडचणी सोडविण्यासाठी यंत्रणा सक्षमीकरण शक्य आहे. राज्य शासनाचे प्रस्तावित विकास धोरण लक्षात घेता गोशाळा सक्षमीकरण, देशी गोवंश संवर्धन, ए-२ दूध निर्मिती, गो-उत्पादनांना प्रोत्साहन, गोवंश संवर्धन या बाबी प्राधान्याने हाताळणारी सक्षम यंत्रणा व मनुष्यबळ निर्माण करणे गरजेचे आहे. विभागात दुग्ध स्पर्धा, खावटी अनुदान योजना, रोग प्रतिबंधक सुविधा अशा बाबी अपेक्षित असून, उपलब्ध शासन यंत्रणेचे बळकटीकरण अपेक्षित आहे.

मुंबई-नागपूर हा राज्य विकासाचा सुवर्ण मार्ग निर्माण होत असताना विभागातील दुग्ध पदार्थ व गो-उत्पादने, कृषी पूरक उत्पादने विक्रीसाठी मोठ्या संधीचा ठरणार असल्याने विक्री केंद्र स्थापनेचा प्रस्ताव महामार्गास जोडणे गरजेचे आहे. विभागातील पशुधन, दूध उत्पादन व कृषी पूरक व्यवसाय विकास शासकीय यंत्रणेच्या सक्षमीकरणाशिवाय शक्य नसून, अशा विषयासाठी मनुष्यबळ व पदनिर्मितीची मोठी गरज आहे. प्रजनन नियंत्रण, पशु व्यवस्थापन सुधारणा व दुग्ध पदार्थ निर्मिती तंत्र या दृष्टीने सक्षम शासकीय यंत्रणेचा सहभाग अपेक्षित आहे. विभागाच्या विकासासाठी पाणी, वीज, रस्ते व निधीचा पुरवठा अपेक्षित असून ग्रामविकास साधताना लोकजीवनाचा मानसिक दृष्टिकोन व्यावसायिक दिशेने बदलणे गरजेचे आहे.

राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहीम

डिजिटल पशुधन व्यवस्थापनाकडे आश्वासक वाटचाल

डॉ स्नेहल पाटील

पशुधन विकास अधिकारी,
विभागीय रोग अन्वेषण
प्रयोगशाळा, अकोला

भारतातील ६० टक्के लोकांना प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे उपजीविकेचे साधन म्हणून ज्ञात असलेले पशुपालन क्षेत्र हे गेल्या ५ वर्षांपासून स्थिर संयुक्त वार्षिक वृद्धीदर (६%) असलेले रोजगाराचे आश्वासक क्षेत्र म्हणून दिसून आले आहे. म्हणूनच पशुधनाला गुणवत्तापूर्ण सेवा मिळण्यासाठी तसेच पशुधनाच्या आरोग्य व्यवस्थापनासाठी आवश्यक माहितीचा लेखाजोखा उपलब्ध व्हावा यासाठी पशुपालकाला, शेतकऱ्यांना केंद्रस्थानी ठेवत, दर्जेदार सेवा, शाश्वत आर्थिक संधी व सामाजिक स्वास्थ्य तंत्रस्नेही यंत्रणेची निकड लक्षात घेता शासनाने “राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहीम” हाती घेतली आहे. संगणकीय नोंदी (डिजिटल) या कागदी दस्तावेजच्या तुलनेत अधिक सक्षम आहेत. म्हणून, पशुपालकांनी डिजिटल नोंदी घेण्यासाठी सकारात्मक राहावे. संगणकीय नोंदी (डिजिटल) घेण्याच्या दृष्टीने शासनाने हाती घेतलेल्या राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन प्रणालीबद्दल आपण माहिती घेवूया.

“राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहीम” काय आहे ?

पशुधन व्यवस्थापनात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर विविध उपक्रमातून यापूर्वी झालेला आहे. पशु उत्पादकता व आरोग्यासाठी माहितीजाल (इनाफ) या प्रकल्पांतर्गत भारतातील सुमारे १५ कोटी गायी-म्हशीना पशु आधार क्रमांक (१२ अंकी) असलेले कानातील टॅग लावण्यात आलेले आहेत. राष्ट्रीय पशुरोग रिपोर्टिंग यंत्रणा (एनएडीआरएस) गेल्या दशकांपासून कार्यान्वित असून विविध रोगांच्या प्रादुर्भावाबाबत माहिती देत आहे. राष्ट्रीय कृत्रिम रेतन कार्यक्रम (एनएआयपी) सारखे प्रमुख पैदास व्यवस्थापन कार्यक्रम यांच्या अनुभवाच्या आधारावर राष्ट्रीय पशुधन डिजिटल मोहिम आकाराला आलेली आहे. आजमितीला प्रत्येक क्षेत्रात डिजिटल तंत्रज्ञानाने मुसंडी मारली

असून, पशुधनाचे व्यवस्थापन करण्यासाठी डिजिटल तंत्रज्ञानाला दुर्लक्षित करून चालणार नाही. याच पार्श्वभूमीवर केंद्र शासनाने “राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहीम” (National Digital Livestock Mission) हाती घेतली आहे. “भारत पशुधन” या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या या प्रणालीत सर्व पशुधनाच्या जन्म मृत्यू, आरोग्य, मालकी हक्क वगैरे बाबींच्या नोंदी डिजिटल यंत्रणेद्वारे घेण्यात येत आहे. पशुधनाच्या बाबतीतील मूलभूत नोंदी ठेवण्यासाठी बारकोडयुक्त बिल्ले जनावरांच्या कानात पशुसंवर्धन विभागातर्फे मारण्यात येत आहेत. या बिल्ल्यावरील बारकोडला संबंधित जनावरांची माहिती भारत पशुधन प्रणालीने जोडली जाणार असून, त्यात पशुवैद्यकीय अधिकाऱ्यांतर्फे पशुधनावर करण्यात येणाऱ्या औषधोपचारांची नोंद होणार आहे.

त्याचप्रमाणे, पशुधनाला होणारे लसीकरण, प्रजनन, खरेदी विक्री अशा महत्त्वपूर्ण नोंदी या प्रणालीत होणार असल्याने विविध भागात पशुधनावर करण्यात येणाऱ्या उपचारादरम्यान वापरण्यात आलेली औषधी विचारात घेऊन सदर भागात संभाव्य साथीच्या रोगाच्या शक्यतेचा अंदाज किंवा अस्तित्वात असलेल्या रोगाच्या स्थितीबद्दल आगाऊ माहिती उपलब्ध होवू शकेल. त्यामुळे वेळीच प्रतिबंधात्मक उपाय योजने सहज शक्य होईल. पशुधनाची जीवितहानी तसेच पशुधनापासून मिळणाऱ्या उत्पान्नावरील विपरीत परिणाम टाळणे यामुळे शक्य होईल.

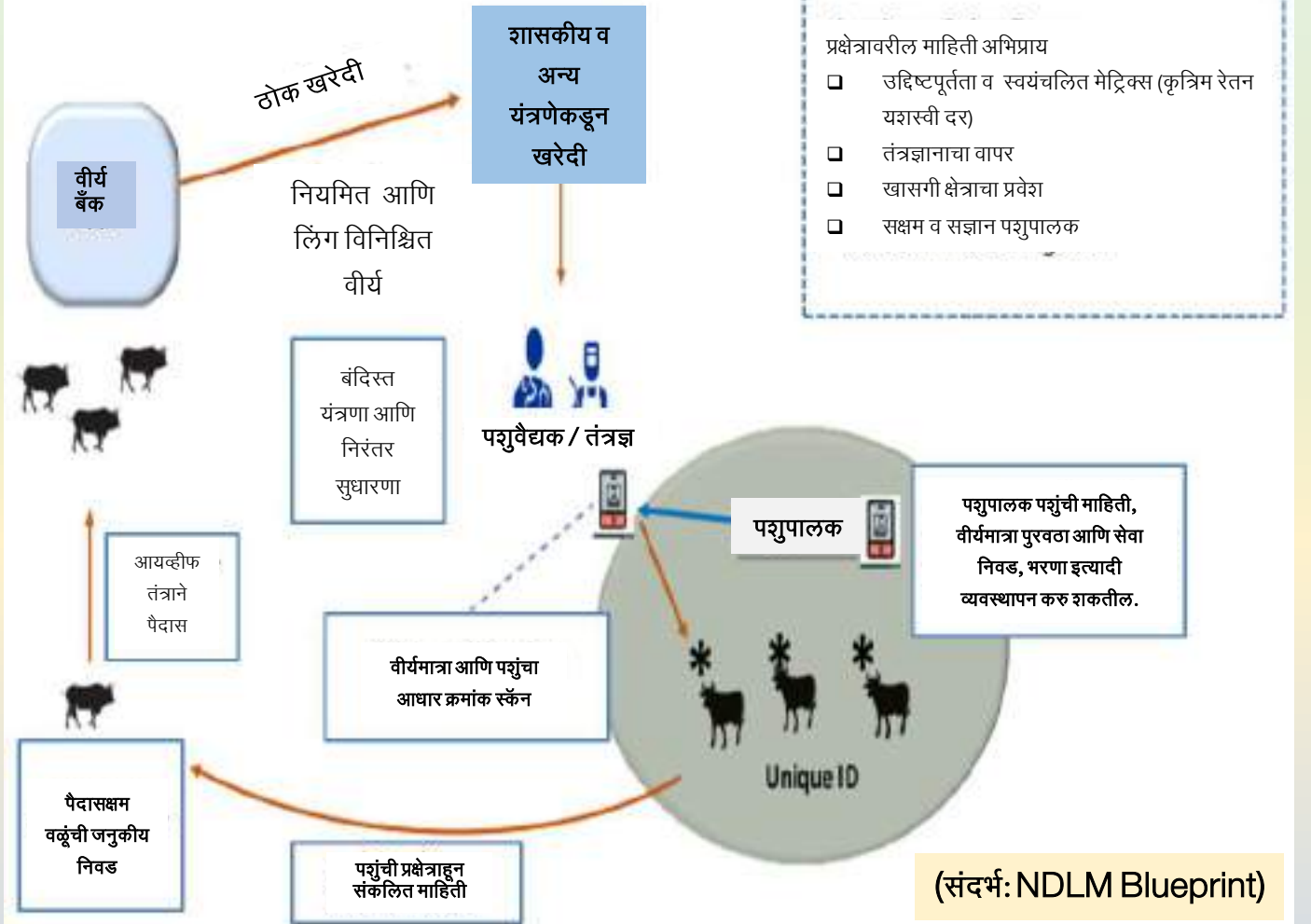
डिजिटल मोहिमेचे तांत्रिक प्रारूप

आपल्या पशुधनाची संकलित माहितीचे पुढे काय होईल हा प्रश्न पशुपालकांना पडणे स्वाभाविक असून, त्यासाठी भारत पशुधन या मोहिमेचे तांत्रिक प्रारूप समजून घेणे आवश्यक ठरते. लाईव्हस्टक म्हणूनसुद्धा ओळखल्या जाणाऱ्या एनडीएलएम यंत्रणेत तांत्रिकदृष्ट्या अनेक पातळ्यांवरील माहितीचे संकलन व विश्लेषण या डिजिटल यंत्रणेद्वारे केले जाणार आहे. वापरकर्त्या पशुपालकांना माहिती आदान-प्रदान, पैसे भरणा अधिक सुलभ

होईल अशी संरचना; मुक्तस्रोत तंत्रज्ञान, सुलभ प्रमाणके, माहितीची गोपनीयता व साठवणूक यांसह तंत्रज्ञ व वापरकर्ता अशा दोघांनाही सुसंवादी, जबाबदार व हाताळण्यास सुकर असा डिजिटल प्लॅटफॉर्म हे तांत्रिक प्रारूप आहे.

दूध व मांस उत्पादक, प्रयोगशाळा व पशुवैद्यकीय दवाखाने, लस पुरवठा यंत्रणा, पशुपैदास व पशुरोग संनियंत्रण प्रणाली या विविध घटकांकडून प्राप्त माहितीचे कृत्रिम बुद्धिमत्ता व तत्सम तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने विश्लेषण करण्यात येऊन शासकीय यंत्रणेतील तंत्रज्ञ व अंतिम वापरकर्ता पशुपालक यांच्यात माहितीची देवाण-घेवाण होईल. मोबाईल ॲपच्या सहाय्याने पशुपालकांना पशूची प्राथमिक माहिती आपल्या स्तरावर नोंदविणे शक्य होईल तसेच त्यांना आवश्यक पशुवैद्यकीय सेवा, कृत्रिम रेतन, वीर्यमात्रा निवड, लसीकरण, पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाळा, रोगप्रतिबंधात्मक उपाययोजना, औषधी विक्रेता, खरेदी विक्रीदार, बाजारपेठ, शेतकरी उत्पादक कंपनी व सहकारी संघ तपशील इत्यादी माहिती ऑनलाइन पद्धतीने सहजशक्य होईल.

राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहिमेतील पशुरोग संनियंत्रण आराखडा

राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहिमेची उद्दिष्टे

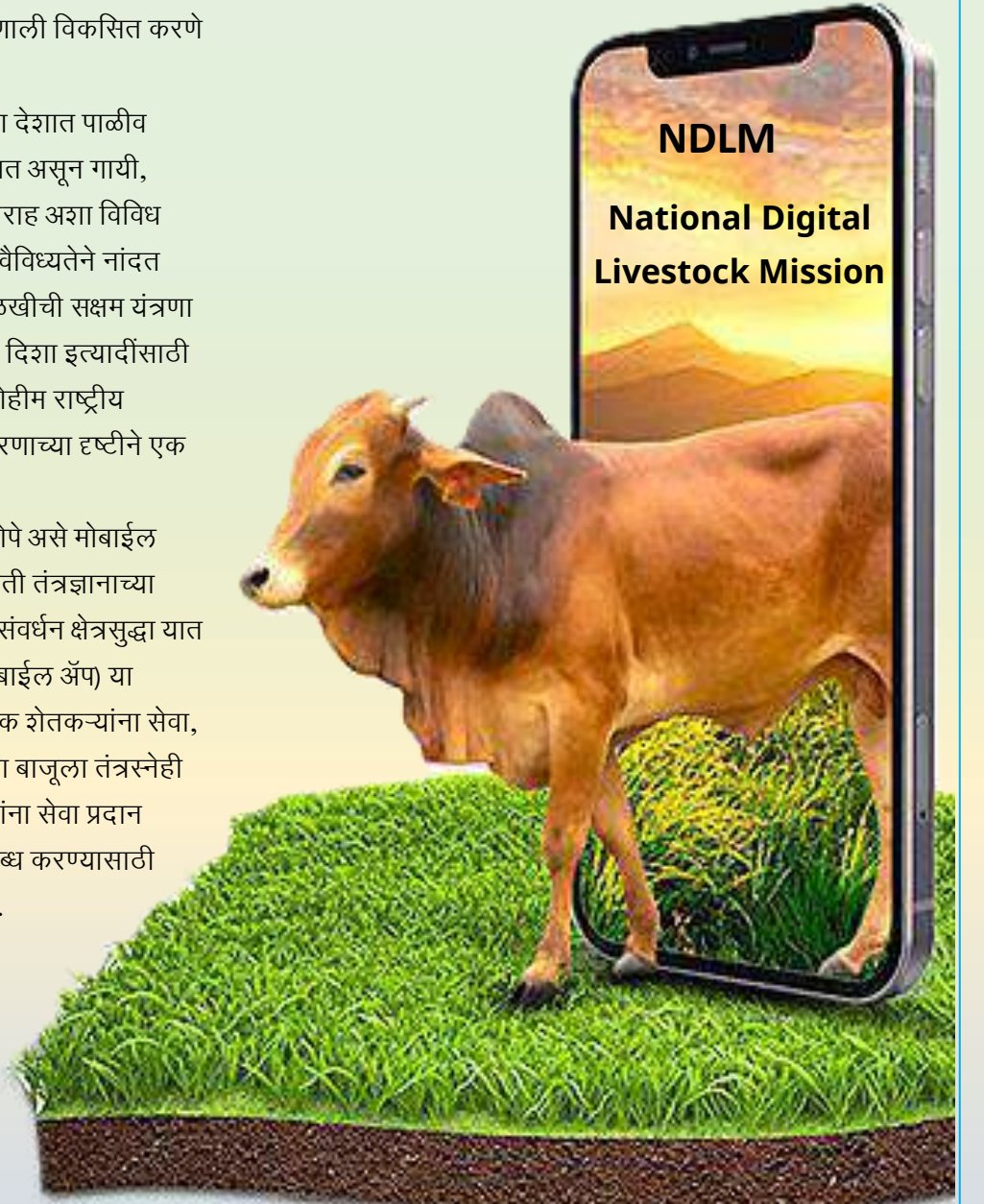
१. शेतकरी व पशुपालकांना आधुनिक माहिती पायाभूत सुविधा अखंडपणे देणारी एक सक्षम 'शेतकरी केंद्रित प्रणाली' तयार करणे.
२. थेट लाभ हस्तांतरण (DBT) कार्यक्रमांसाठी एक यंत्रणा तयार करणे.
३. देशपातळीवर शेतकरी व बाजार यांना जोडून खाजगी क्षेत्राचा सुधारित सहभाग सक्षम करून राष्ट्रीय बाजारपेठ निर्माण करणे
४. पशुधन क्षेत्रात सशक्त पशूपैदास व प्रजनन प्रणाली, रोग संनियंत्रण कार्यक्रम तयार करणे.
५. शेतकऱ्यांच्या सेवेसाठी दर्जेदार वैज्ञानिक संशोधन व विकास कार्यक्रम हाती घेण्यासाठी पशुपालन व संशोधन क्षेत्राची नाळ जोडणे.
६. विविध राज्यांना त्यांचे स्वतःचे पशुधन कार्यक्रम तयार व व्यवस्थापित करण्यास सक्षम प्रणाली विकसित करणे

मोहिमेची वैशिष्ट्ये:

- पशुधनाचे दस्तावेजीकरण: आपल्या देशात पाळीव पशुधनाची संख्या ५० कोटींच्या घरात असून गायी, म्हशी, शेळ्या, मेंढया, घोडे, उंट, वराह अशा विविध पशूंच्या अनेक जाती-उपजाती इथे वैविध्यतेने नांदत आहेत. मात्र, त्यांच्या शास्त्रोक्त ओळखीची सक्षम यंत्रणा त्यांचा उपयोग, व्यापार, संवर्धनाची दिशा इत्यादींसाठी आवश्यक ठरते. एनडीएलएम ही मोहिम राष्ट्रीय पशुधनाच्या डिजिटल दस्तावेजीकरणाच्या दृष्टीने एक आश्वासक पाऊल आहे.
- समजण्यास सुलभ व वापरण्यास सोपे असे मोबाईल अप्लीकेशन (अॅप) ही आजच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या काळातील मूलभूत गरज आहे. पशुसंवर्धन क्षेत्रसुद्धा यात आघाडीवर आहे. "इ-गोपाला" (मोबाईल अॅप) या डिजिटल व्यासपीठावरून पशुपालक शेतकऱ्यांना सेवा, बाजारपेठ मिळवून देण्यासह दुसऱ्या बाजूला तंत्रस्नेही पशुवैद्यकीय अधिकारी, कर्मचारी यांना सेवा प्रदान करण्यास उपयुक्त प्लॅटफॉर्म उपलब्ध करण्यासाठी ही डिजिटल मोहिम महत्वाची आहे.
- पशुधनाच्या पैदास, रोग नियंत्रण, उत्पादन अन्वेषण यांसारख्या बाबींसाठी जन व खासगी सेवा क्षेत्रात समतोल साधण्यासाठी माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्राचा उपयोग

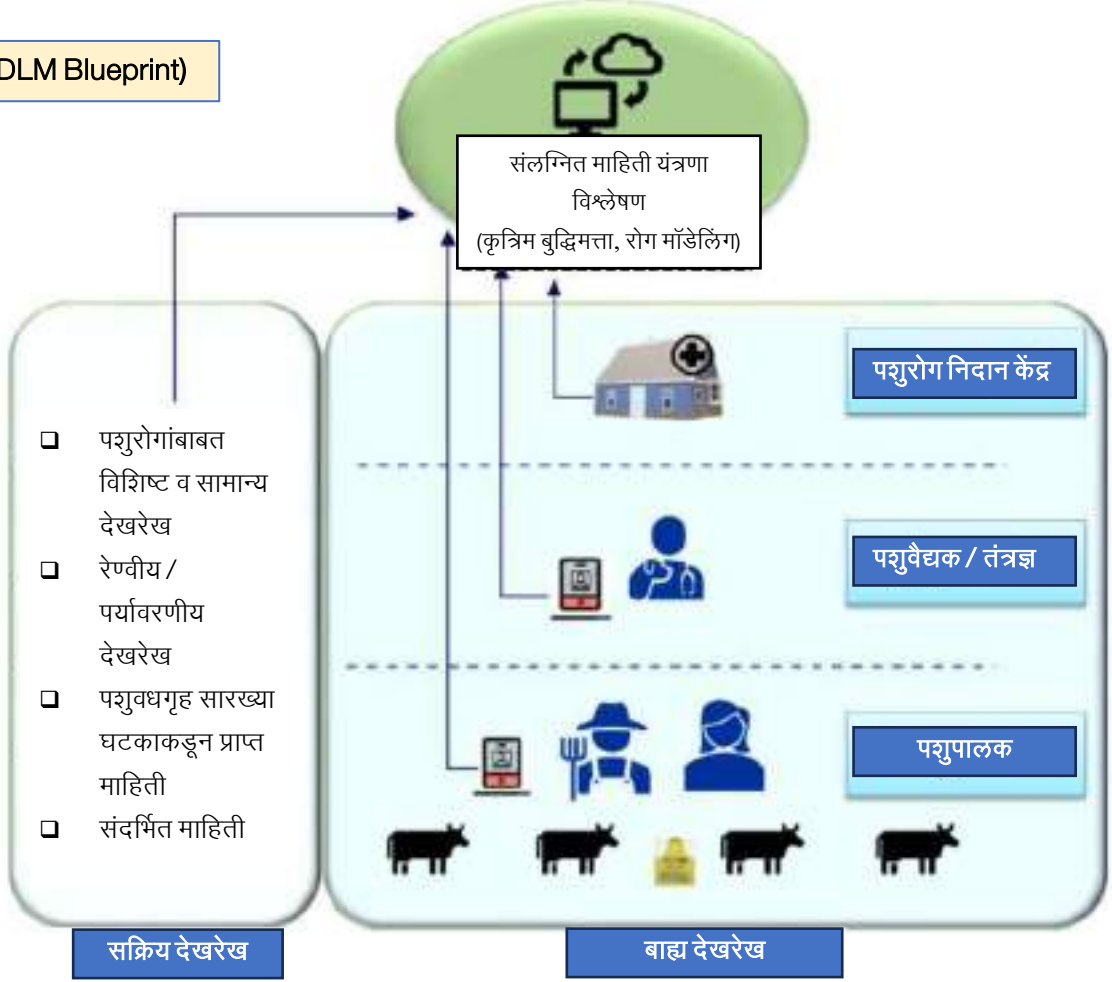
सदर डिजिटल मोहिमेत करण्यात आलेला आहे, जेणेकरून परस्परसमन्वय साधता येईल.

- पशुपालकांकडून पशुधनाची संकलित होणाऱ्या माहितीची गोपनीयता, प्रमाणीकरण तसेच पृथक्करण करण्यासाठी कृत्रिम बुद्धिमत्ता तंत्रज्ञान, मशीन लर्निंग सारख्या अद्ययावत तंत्रज्ञानाचा उपयोग या डिजिटल मोहिमेत केला जाणार असल्याने पशुपालकांना उत्तम दर्जाच्या सेवा, रोगांच्या प्रादुर्भावावर प्रतिबंधात्मक उपाययोजना, पशुधनाचे दर्जेदार व्यवस्थापन व पशुउत्पादनास उपलब्ध होणारी राष्ट्रीय बाजारपेठ अशा अनेक बाबी शक्य होणार आहेत.
- सदर डिजिटल मोहिमेद्वारे शेतकरी व पशुपालक यांना सरकारी मदत / लाभ थेट त्यांच्या खात्यात (डायरेक्ट बेनिफिट ट्रान्सफर) देणे शक्य होईल.

राष्ट्रीय डिजिटल पशुधन मोहिमेतील पशुरोग संनियंत्रण आराखडा

(संदर्भ: NDLM Blueprint)

पशुपालकांचा मोहिमेतील सहभाग

राष्ट्रीय पातळीवरील या मोहिमेत आपले पशुधन अंतर्भूत करण्यासाठी पशुपालकांनी पुढे सरसावणे गरजेचे आहे. यासाठी महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने नुकतेच राज्यातील सर्व पशूंची डिजिटल नोंद करण्यासाठी कानात बारकोडयुक्त बिल्ले (ईयर टॅग) मारण्याची मोहीम पशुसंवर्धन विभागाच्या वतीने हाती घेतली आहे. सर्व पशुपालकांनी आपल्या पशुधनाला हे इयर टॅग लावून घेणे बंधनकारक करण्यात आले असून दिनांक १ जून २०२४ नंतर इयर टॅग असल्याशिवाय पशुधनाची आठवडी बाजारात, बाजार समित्यात खरेदी विक्री करता येणार नाही.

त्याचप्रमाणे इयर टॅग शिवाय पशुधनाला पशुवैद्यकीय दवाखाने / संस्था येथून पशुवैद्यकीय सेवेचा लाभ मिळू शकणार नाही. केंद्र किंवा राज्य शासनाकडून पशुपालकांना देय असलेले आर्थिक साहाय्य सुद्धा इयर टॅग नसतील तर मिळणार नाहीत. अनेकदा नैसर्गिक आपत्ती, विजेचा धक्का किंवा वन्यपशूंच्या हल्ल्यामुळे मृत्यूमुखी पडलेल्या पशुधनास नुकसान भरपाई मिळत असते, मात्र आता इयर टॅग नसतील तर अशी नुकसान भरपाई मिळणार नाही. राज्यांतर्गत किंवा परराज्यात पशुधनाच्या वाहतुकीला इयर टॅग शिवाय परवानगी मिळणार नाही. इयर टॅग

न केलेले पशुधन तपासणी नाक्यावर आढळले तर पशुपालक व वाहतूकदार दोघांवरही नियमांनुसार कारवाई करण्यात येईल.

या सर्व नियमांचा अट्टहास केवळ पशुधनाची डिजिटल नोंद व्हावी एवढा नसून पशुधनाच्या, पशुपालकाच्या आरोग्याच्या दृष्टीने सक्षम डिजिटल यंत्रणेसाठी वास्तवकालीन माहितीचा साठा उपलब्ध करून देणे हा आहे. म्हणून सर्व जागरूक पशुपालक व शेतकरी बंधुभिगींनी आपल्या पशुधनाची डिजिटल नोंद करण्यासाठी कानातील बिल्ले (इयर टॅग) मारून घ्यावे व राष्ट्रीय मोहिमेत आपला उत्स्फूर्त सहभाग नोंदवावा.

महापशुधन वार्ता

वर्ष १ ले, अंक ११ वा, मार्च-२०२६

पशुसंवर्धन व मत्स्यव्यवसायास कृषी समकक्ष दर्जा

- पशुजन्य व मत्स्य उत्पादनात भरीव वाढ व रोजगार निर्मितीचे उद्दिष्ट
- मुख्यमंत्री ग्रामीण पशुधन उद्योजक योजना सुरु करणार
- राज्य व जिल्हा योजनांचे एकत्रीकरण करून पशुधन उत्पादनात स्वयंपूर्णता गाठणार
- पशुसंवर्धन क्षेत्रातील महिला शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष कार्यक्रम राबविणार
- मत्स्य व्यावसायिकांच्या विकासासाठी व पायाभूत सुविधांच्या निर्मितीसाठी दरवर्षी ₹1240 कोटींची तरतूद असणारी मुख्यमंत्री मत्स्यसंपदा योजना राबविणार

CMOMaharashtra

